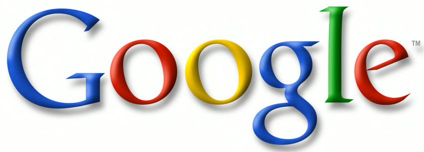

HARVARD LAW LIBRARY
3 2044 097 730 725

Germany

IUSTINIANI INSTITUTIONES.

Corpus iuris civilis. Institutiones.

IUSTINIANI

INSTITUTIONES

RECENSUIT

PAULUS KRUEGER

EDITIO TERTIA

BEROLINI
APUD WEIDMANNOS
MDCCCCVIII

Ex officina aulae Vimariensis typographica.

In retractanda Iustinianarum institutionum editione isdem subsidiis criticis usus sum, quas in prima editione anno 1868 emissa adhibui, quibusque meliora adhuc nulla inventa sunt. in contextu constituendo optimorum librorum fidem secutus sum, cum Bambergensis et Taurinensis saec. IX vel X, quorum ille integer, hic magna ex parte periit, tum legis Romanae canonice comptae saec. IX, quae plus minus quartam institutionum partem in se recepit, cuiusque capita duobus exceptis in collectionem anonymi Anselmo dedicatam transscripta sunt.

Quorum librorum ea condicio est, ut lex Romana, quam propter vetustatem emendationemque primo loco habui, proxime cognata sit libro Bambergensi, Taurinensis vero alius sit ordinis ad illius menda tollenda plurimum proficiens. atque cum ex collationibus deteriorum librorum collegisse mihi viderer in hos duos ordines discedere omnes, curandum erat, ut in iis partibus, in quibus Taurinensis deficit, alium eiusdem ordinis codicem subrogarem. sed nec in reliqua institutionum parte omnino abstinere licuit a recentioribus libris: in utrumque enim librum non ita raro inculcatae sunt et emendationes ex alterius ordinis libris petitae et interpolationes plerumque communes.

Quas ob causas quattuor praeterea adhibui libros Bambergensem saec. XI vel XII, qui alterius Bambergensis ordinem sequitur, Casinatem saec. XI et Parisiensem saec. XI et Wallraffianum saec. XII, qui Taurinensis ordini adscribendi videntur.

Constituto ex his libris contextu institutionum in addenda diversitate scripturae ita versatus sum, ut quae

veteribus libris communia essent, enotarem omnia, singularium graviora tantum, Bononiensium librorum scripturam ubi utile visum est indicarem.

Summae vero auctoritatis in eruenda vera lectione habui tam Theophili paraphrasin Graecam institutionum, quam ea quae supersunt librorum, ex quibus profecerunt tres viri, quibus cura componendarum institutionum iniuncta est. et quidem iuris consultorum libri hi exscripti sunt: Gai libri institutionum et rerum cottidianarum, Marciani Florentini Ulpiani libri institutionum: his accesserunt Iustiniani codex prior et digesta. sed quae ex veterum auctorum libris exscripta sunt, exceptis iis quae exstant in Gaianis institutionibus non nisi ex digestis nobis innotuerunt. quare ut facilius dignoscatur, unde sumpta sint quae in digestis redeunt, in his laudandis addidi legis inscriptionem, ut uncinis includerem aut digestorum locum, ubi institutionum verba ex veteribus ipsis libris pendeant, aut librum iuris consulti, quando ea ex digestis profecta sint. quae vero ex Gaianis institutionibus, quas Iustinianarum fundamentum esse constat, transscripta sunt, intra ipsum contextum his signis ˹ ˺ distinxi: contra quae Iustinianis debentur, ea quoad fieri potuit angulis his <> indicavi.

Citantur praeterea ad titulorum rubricas Gai institutiones titulique digestorum et codicis qui eiusdem argumenti sunt: nec minus suo quoque loco indicantur constitutiones, ad quas institutiones remittunt.

SIGNORUM EXPLICATIO

V = codex bibliothecae capitularis Veronensis XXXVIII (36), cui insunt varia opuscula Sulpicii Severi (v. Reifferscheid, bibliotheca patrum p. 110). ad supplendum huius libri hiatum postea adglutinata sunt tria folia rescripta, quorum scriptura antiquior continet ex Iustinianis institutionibus indicem titulorum usque ad 3, 5 (= *ind. V*), prooemii finem inde a verbis § 5 *ab imperiali*, libri primi titulum I et II inde a § 4 extr. scripta sunt litteris maiuscuils. contuli Veronae 1868.

R = codex bibl. reg. Berolinensis, olim Rosnyanus, Lat. fol. n. 269 saec. IX, continens finem institutionum inde a verbis 4, 18, 5 in. *eos qui hominis*. contuli ipse.

U = Vercellensis 122 saec. IX vel X, qui continet prooemium. contuli Vercellis a. 1868.

A = lex Romana canonice compta (de qua cf. Maassen, Ueber eine lex Romana canonice compta. Wien 1860. 8.) una cum collectione Anselmo dedicata: illam continet codex Parisiensis 12448 (antea Harleianus 386) saec. X (= A^{l}), quem habui Berolini, huius adhibui codices Vercellensem (= A^{u}) et Bambergensem P I 12 saec. IX (= A^{bg}), quos ipse contuli. insunt huic collectioni institutionum tituli 1, 1..4. 8. 9. 10. 12; 2, 1. 2. 6 (titulos 2 et 6 om. Ans. ded.) 14 § 5..12; 3, 6 pr... § 9. 15. 19; 4, 1..4. 8. 9. 18.

B = codex bibliothecae publicae Bambergensis D II 3 saec. IX vel X, integrum institutionum corpus continens. contuli Berolini.

T = codex Taurinensis bibliothecae regiae Athenaei D III 13 (olim H VI 4) saec. IX vel X. habet haec: 1, 13, 3 *te in patris* .. 14, 3 *posse dari*, 19 med. *post obitum* .. 25, 13 *potest excusare*, 26, 3 *endum est quasi* .. 2, 7, 3 *nuptias appellabatur*, 2, 8 pr. *lex in soli* .. § 2 fin. *eandem summam*, 9, 2 *quod sui iuris* .. 16, 1 fin. *pupillaris sub*, 16, 8 *usque ad* .. 19, 6 *divus quidem*, 20, 2 fin. *cuius constitutionis* .. 8 in. *sive disiunctim*, 23, 5 med. *singulis quoque* .. 3, 24, 5 in. *omnia secundum*, 25, 9 *praevaluit* .. 4, 1, 16 med. *furem furti actionem*. inde a verbis 3, 23, 3 fin. *nondum emptor* manus prima ob superinductionem saec. XIV ut videtur factam saepe incerta est (conf. Zeitschrift für Rechtsgeschichte VII p. 45 sq.). contuli Berolini.

C = folia 21 libri institutionum saec. X vel XI, iam dispersa in codicibus monasterii montis Casini n. 160. 169. 175. 200. 270. 295. 326. 394, quibus teguminis loco addita sunt. continent 2, 5, 3 *potest ad* .. 6, 7 in. *autem ad*, 10, 12 *fiat* .. 16, 2 *testamenta alterum*, 22, 1 in. *si Titii pars* .. 23, 1 fin. *ius diceret*, 23, 9 med. *an expediat* .. 3, 1, 2 *existimantur ut*, 1, 13 in. *naturalis parentis* .. 15 fin. *patris sui*, 23, 1 med. *aestimaverit sub* .. 24 pr. *quidem locati*, 27, 7 in. *ex quibus causis* .. 29, 2 med. *res erit* (et secundum Bluhmium etiam 24 pr. .. 27, 7), 4, 1, 3 med. *furtum manifestum* .. 16 med. *concedatur et adversus*, 3, 9 *occiderit qui* .. 6, 5 *esset usu ceperit*. collata sunt Schradero a Bluhmio, mihi maiore ex parte a vv. dd. R. Schoene et O. Hirschfeld.

P = codex bibliothecae publicae Parisiensis 4421 saec. XI. contuli Berolini a. 1869.

E = codex bibliothecae publicae Bambergensis D II 4 saec. XI vel XII. contuli ipse.

W = codex bibliothecae civitatis Coloniae Agrippinae X, 8, olim Wallraffianus, saec. XII. contuli ipse.

Θ = Theophili paraphrasis Graeca institutionum.

dett. = libri deteriores, quorum lectiones laudantur in editione Schraderi.

inc. = incerta lectio.

ind. = index titulorum, qui extat in codicibus *V* et *B*.

Ubi librorum scriptura emendata est, siglis eorum ad indicandam emendationem litterulam [b] addidi: primitiva scriptura his locis litterula [a] significatur. ubi in ipsis libris notatur diversitas scripturae, hanc significavi litterula [v], contextum libri litterula [t]. interrogationis signum librorum siglis additum semper ad proxime praecedens referendum est.

LIBER PRIMUS.

LIBER SECUNDUS.

LIBER TERTIUS.

LIBER QUARTUS.

IN NOMINE DOMINI NOSTRI IHESU CHRISTI

IMPERATOR CAESAR FLAVIUS IUSTINIANUS ALAMANNICUS GOTHICUS FRANCICUS GERMANICUS ANTICUS ALANICUS VANDALICUS AFRICANUS PIUS FELIX INCLITUS VICTOR AC TRIUMPHATOR SEMPER AUGUSTUS CUPIDAE LEGUM IUVENTUTI

Imperatoriam maiestatem non solum armis decoratam, sed etiam legibus oportet esse armatam, ut utrumque tempus et bellorum et pacis recte possit gubernari et princeps Romanus victor existat non solum in hostilibus proeliis, sed etiam per legitimos tramites calumniantium iniquitates[1] expellens, et fiat tam iuris religiosissimus quam victis hostibus triumphator.

Quorum utramque viam cum summis vigiliis et summa 1
providentia[2] adnuente deo perfecimus. et bellicos quidem su-
dores nostros barbaricae gentes sub iuga nostra deductae co-
gnoscunt et tam Africa quam aliae innumerosae[3] provinciae
post tanta temporum spatia nostris victoriis a caelesti numine
praestitis[4] iterum dicioni Romanae nostroque additae imperio
protestantur. omnes vero populi legibus iam a nobis vel pro-
mulgatis vel compositis reguntur. Et cum sacratissimas con- 2
stitutiones antea confusas in luculentam ereximus consonantiam,
tunc nostram extendimus curam et ad immensa prudentiae vete-
ris volumina, et opus desperatum quasi per medium profundum
euntes caelesti favore iam adimplevimus. Cumque hoc deo pro- 3
pitio peractum est, Triboniano viro magnifico magistro et ex-
quaestore sacri palatii nostri nec non Theophilo et Dorotheo
viris illustribus antecessoribus, quorum omnium[5] sollertiam et
legum scientiam et circa nostras iussiones fidem iam ex multis
rerum argumentis accepimus, convocatis specialiter mandavimus,
ut nostra auctoritate nostrisque suasionibus componant institu-
tiones: ut liceat vobis prima legum cunabula non ab antiquis
fabulis discere, sed ab imperiali splendore appetere et tam aures
quam animae vestrae nihil inutile nihilque perperam positum,
sed quod in ipsis rerum optinet argumentis accipiant: et quod
in priore tempore vix post quadriennium[6] prioribus contingebat,

[1] *sic PW cum Θ*, iniquitatem *BU* [2] *sic PEW cum Θ*, diligentia *BU* [3] *sic PE cum Θ*, numerosae *BU* [4] praestitae *B* [5] *sic UPW^a cum Θ*, omnem *BW^b* [6] *μετὰ τριετῆ Θ*

ut tunc constitutiones imperatorias legerent, hoc vos a primordio
ingrediamini digni tanto honore tantaque reperti[1] felicitate, ut
et initium vobis et finis legum eruditionis a voce principali pro-
4 cedat. Igitur post libros quinquaginta digestorum seu pandecta-
rum, in quos omne ius antiquum collatum est (quos per eun-
dem virum excelsum Tribonianum nec non ceteros viros illustres
et facundissimos confecimus), in hos quattuor libros easdem
institutiones partiri iussimus, ut sint totius legitimae scientiae
5 prima elementa. Quibus breviter expositum est et quod antea
optinebat et quod postea desuetudine inumbratum ab imperiali
6 remedio illuminatum est. Quas ex omnibus antiquorum insti-
tutionibus et praecipue ex commentariis Gaii nostri tam institu-
tionum quam rerum cottidianarum aliisque multis commentariis
compositas cum tres praedicti viri prudentes nobis optulerunt[2],
et legimus et cognovimus et plenissimum nostrarum constitu-
tionum robur eis accommodavimus.

7 Summa itaque ope et alacri studio has leges nostras accipite et vosmet ipsos sic eruditos ostendite, ut spes vos pulcherrima foveat toto legitimo opere perfecto posse etiam nostram rem publicam in partibus eius vobis credendis[3] gubernare.

Data undecimo[4] kalendas Decembres Constantinopoli domino nostro Iustiniano perpetuo Augusto tertium consule.

[1] reperti *om.* *B*^{a} *contra* *Θ* [2] *sic BU cum Θ*, contulerunt *V*
[3] *sic VUP*, credendam *B* [4] *sic VPE*, x *BU*

DOMINI NOSTRI IUSTINIANI PERPETUO AUGUSTI

INSTITUTIONUM SIVE ELEMENTORUM

COMPOSITORUM PER TRIBONIANUM VIRUM EXCELSUM MAGISTRUM ET EX QUAESTORE SACRI PALATII IURISQUE DOCTISSIMUM ET THEOPHILUM VIRUM MAGNIFICUM IURIS PERITUM ET ANTECESSOREM HUIUS ALMAE URBIS ET DOROTHEUM VIRUM MAGNIFICUM QUAESTORIUM IURIS PERITUM ET ANTECESSOREM BERYTENSIUM INCLITAE CIVITATIS[1]

LIBER PRIMUS.

I[2]

DE IUSTITIA ET IURE.

[3]Iustitia est constans et perpetua voluntas ius suum cuique tribuens. [3]Iuris prudentia est divinarum atque humanarum 1
rerum notitia, iusti atque iniusti scientia.

His generaliter cognitis et incipientibus nobis exponere iura 2
populi Romani ita maxime videntur posse tradi commodissime, si primo levi ac simplici, post deinde diligentissima atque exactissima interpretatione singula tradantur. alioquin si statim ab initio rudem adhuc et infirmum animum studiosi multitudine ac varietate rerum oneraverimus, duorum alterum aut desertorem studiorum efficiemus aut cum magno labore eius, saepe etiam cum diffidentia, quae plerumque iuvenes avertit[4], serius ad id perducamus[5], ad quod leniore[6] via ductus sine magno labore et sine ulla diffidentia maturius perduci potuisset.

[7]Iuris praecepta sunt haec: honeste vivere, alterum non 3
laedere, suum cuique tribuere. [8]Huius studii duae sunt posi- 4
tiones, publicum et privatum. publicum ius est, quod ad statum rei Romanae spectat, privatum, quod ad singulorum utilitatem pertinet. dicendum est igitur de iure privato, quod est tripertitum[9]: collectum est enim ex naturalibus praeceptis aut gentium aut civilibus.

[1] *Hanc inscriptionem restitui ex RA* [2] *Cf. Dig.* 1, 1 [3] *pr.* § 1 *cf. Ulp. l.* 1 *reg.* (*Dig.* 1, 1, 10 *pr.* § 2) [4] *sic VAΘ*, evertit *B* [5] *sic VAB*, perducemus *B cum Θ* [6] *sic VA*, leniori *P*, leviore *B* [7] § 3 *cf. Ulp. l. c.* (*Dig.* 1, 1, 10 § 1) [8] § 4 *ex Ulp. l.* 1 *inst.* (*Dig.* 1, 1, 1 § 2) [9] *sic Θ*, est tripertitu *V*, est tripertite *ABP*, tripertitum est *Dig.*

II[1]

DE IURE NATURALI ET GENTIUM ET CIVILI.

[2]Ius naturale est, quod natura omnia animalia docuit. nam ius istud non humani generis proprium est, sed omnium animalium, quae in caelo, quae in terra, quae in mari nascuntur[3]. hinc[4] descendit maris atque feminae coniugatio, quam nos matrimonium appellamus, hinc liberorum procreatio et educatio: videmus etenim cetera quoque animalia istius iuris peritia censeri.

Ius autem civile vel gentium ita dividitur: [5]omnes populi,
1 qui legibus et moribus reguntur, partim suo proprio, partim
communi omnium hominum iure utuntur: nam quod quisque
populus ipse sibi ius constituit, id ipsius proprium civitatis est
vocaturque ius civile, quasi ius proprium ipsius civitatis: quod
vero naturalis ratio inter omnes homines constituit, id apud
omnes populos peraeque custoditur vocaturque ius gentium,
quasi quo iure omnes gentes utuntur. et populus itaque
Romanus partim suo proprio, partim communi omnium homi-
num iure utitur. quae singula qualia sunt, suis locis pro-
ponemus. Sed ius quidem civile ex unaquaque civitate
2 appellatur, veluti Atheniensium: nam si quis velit Solonis vel
Draconis leges appellare ius civile Atheniensium, non erraverit. sic enim et ius, quo populus Romanus utitur, ius civile Romanorum appellamus: vel ius Quiritium, quo Quirites utuntur: Romani enim a Quirino Quirites appellantur[6]. sed quotiens non addimus, cuius sit civitatis, nostrum ius significamus: sicuti cum poetam dicimus nec addimus nomen, subauditur apud Graecos egregius Homerus, apud nos Vergilius. ius autem gentium omni humano generi commune est. nam usu exigente et humanis necessitatibus gentes humanae quaedam sibi constituerunt: bella etenim orta sunt et captivitates secutae et servitutes, quae sunt iuri naturali contrariae. iure enim naturali ab initio omnes homines liberi nascebantur. ex hoc iure gentium et omnes paene contractus introducti sunt, ut emptio venditio, locatio conductio, societas, depositum, mutuum et alii innumerabiles.

[7]Constat autem ius nostrum aut ex scripto aut ex non
3 scripto, ut apud Graecos: *τῶν νόμων οἳ μὲν ἔγγραφοι, οἳ δὲ*

[1] *Cf. Gai.* 1, 1..8 *Dig.* 1, 1 [2] *pr. ex Ulp. l.* 1 *inst.* (*Dig.* 1, 1, 1 § 3) [3] animalium, quae in terra, quae in mari nascuntur, avium quoque commune est *Dig.* [4] *hinc BP Dig.*, hinc enim *A* [5] *Gai.* 1, 1 (*Dig.* 1, 1, 9) [6] *sic BΘ*, appellabantur *APE* [7] § 3 *in. ex Ulp. l.* 1 *inst.* (*Dig.* 1, 1, 6 § 1)

ἄγραφοι[1]. Scriptum ius est lex[2], plebi scita, senatus consulta,
principum placita, magistratuum edicta, responsa prudentium.
Lex est, quod populus Romanus senatore magistratu interro- 4
gante, veluti consule, constituebat. plebi scitum est, quod plebs
plebeio magistratu interrogante, veluti tribuno, constituebat.
[3]plebs autem a populo eo differt, quo species a genere: nam
appellatione populi universi cives significantur connumeratis
etiam patriciis et senatoribus: plebis autem appellatione sine
patriciis et senatoribus ceteri cives significantur. sed et plebi
scita lege Hortensia lata non minus valere quam leges coepe-
runt. [4]⌜Senatus consultum est, quod senatus iubet atque con- 5
⌜stituit.⌝ nam cum auctus est populus Romanus in eum modum,
ut difficile sit in unum eum convocare legis sanciendae causa,
aequum visum est senatum vice populi consuli. [5]Sed et quod 6
principi placuit, legis habet vigorem, cum lege regia, quae de
imperio eius lata est, populus ei et in eum omne suum im-
perium et potestatem ‹concessit›. quodcumque igitur imperator
per epistulam constituit vel cognoscens decrevit vel edicto
praecepit, legem esse constat: haec[6] sunt, quae constitutiones
appellantur. plane ex his quaedam sunt personales, quae nec
ad exemplum trahuntur, ‹quoniam non hoc princeps vult›: nam
quod alicui ob merita indulsit, vel si cui poenam irrogavit, vel
si cui sine exemplo subvenit, personam non egreditur. aliae
autem, cum generales sunt, omnes procul dubio tenent. Prae- 7
torum quoque edicta non modicam iuris optinent auctoritatem.
haec etiam ius honorarium solemus appellare, quod qui honores
gerunt, id est magistratus, auctoritatem huic iuri dederunt.
proponebant et aediles curules edictum de quibusdam casibus,
quod edictum iuris honorarii portio est. [7]⌜Responsa prudentium 8
⌜sunt sententiae et opiniones eorum, quibus permissum ‹erat›[8]
⌜iura condere[9].⌝ nam antiquitus institutum erat, ut essent qui
iura publice interpretarentur, quibus a Caesare ius respondendi
datum est, qui iuris consulti appellabantur. quorum omnium
sententiae et opiniones eam auctoritatem tenent, ut iudici rece-
dere a responso eorum non liceat, ut est constitutum. Ex non 9
scripto ius venit, quod usus comprobavit. nam diuturni mores
consensu utentium comprobati legem imitantur. Et non in- 10
eleganter in duas species ius civile distributum videtur. nam

[1] *id est* legum aliae scriptae aliae non scriptae [2] lex] *PEΘ*, leges *AB* [3] plebs..ceteri cives significantur *simil. Gaio* 1, 3 [4] *Gai.* 1, 4 [5] § 6 *ex Ulp. l.* 1 *inst.* (*Dig.* 1, 4, 1) [6] haec] *AB Dig.*, hae *V*, hee *P* [7] *Gai.* 1, 7 [8] erat] *VAP*, est *B Gai.* [9] concedere *VP*

origo eius ab institutis duarum civitatium, Athenarum scilicet et Lacedaemonis, fluxisse videtur: in his enim civitatibus ita agi solitum erat, ut Lacedaemonii quidem magis ea, quae pro legibus observarent, memoriae mandarent, Athenienses vero ea, quae in legibus scripta reprehendissent[1], custodirent.

• 11 Sed naturalia quidem iura, quae apud omnes gentes peraeque servantur, divina quadam providentia constituta semper firma atque immutabilia permanent: ea vero, quae ipsa sibi quaeque civitas constituit, saepe mutari solent vel tacito consensu populi vel alia postea lege lata.

12 [2]⸢Omne autem ius, quo utimur, vel ad personas pertinet ⸢vel ad res vel ad actiones. ac prius de personis videamus.⸣ nam parum est ius nosse, si personae, quarum causa statutum est, ignorentur.

III[3]

DE IURE PERSONARUM.

[4]⸢Summa <itaque>[5] divisio de iure personarum haec est
1 ⸢quod omnes homines aut liberi sunt aut servi.⸣ [6]Et libertas quidem est, ex qua etiam liberi vocantur, naturalis facultas eius quod cuique facere libet, nisi si quid aut vi aut iure pro-
2 hibetur. [6]Servitus autem est constitutio iuris gentium, qua quis
3 dominio alieno contra naturam subicitur. [6]Servi autem ex eo appellati sunt, quod imperatores captivos vendere iubent ac per hoc servare nec occidere solent. qui etiam mancipia dicti sunt,
4 quod ab hostibus manu capiuntur. Servi autem aut nascuntur aut fiunt. nascuntur ex ancillis nostris: fiunt aut iure gentium, id est ex captivitate, aut iure civili, cum homo liber maior viginti annis ad pretium participandum sese venumdari passus
5 est. in servorum condicione nulla differentia est[7]. In liberis multae differentiae sunt. aut enim ingenui sunt aut libertini.

IV[8]

DE INGENUIS.

Ingenuus is est, qui statim ut natus est liber est, sive ex duobus ingenuis matrimonio editus, sive ex libertinis, sive ex

[1] *sic VA*, invenissent *B*, comprehendissent *PE* [2] *Gai.* 1, 8 [3] *Cf. Dig.* 1, 5 [4] *Gai.* 1, 9 (*Dig.* 1, 5, 3) [5] *sic B Dig. Θ*, itaque *om. AP*, et quidem summa *Gai.* [6] § 1..3 *ex Flor. l.* 9 *inst.* (*Dig.* 1, 5, 4) [7] *sic BPE*, nullae differentiae sunt *A* [8] *Cf. Gai.* 1, 11

altero libertino altero ingenuo. sed et si quis ex matre libera nascatur, patre servo, ingenuus nihilo minus nascitur: quemadmodum qui ex matre libera et incerto patre natus est, quoniam vulgo conceptus est. [1] sufficit ‹autem› liberam fuisse matrem eo tempore quo nascitur, licet ancilla conceperit. et ex contrario si libera conceperit, deinde ancilla facta pariat, placuit eum qui nascitur liberum nasci, quia non debet calamitas matris ei nocere, qui in utero est. ex his et illud quaesitum est, si ancilla praegnans manumissa sit, deinde ancilla postea facta peperit, liberum an servum pariat? et Marcellus probat liberum nasci: sufficit enim ei qui in ventre est liberam matrem vel medio tempore habuisse: quod et verum est. Cum autem 1
ingenuus aliquis natus sit, non officit illi in servitute fuisse et postea manumissum esse: saepissime enim constitutum est natalibus non officere manumissionem.

V[2]

DE LIBERTINIS.

[3] ⌜Libertini sunt, qui ex iusta servitute manumissi sunt.⌝ [4] manumissio autem est datio [5] libertatis: nam quamdiu quis in servitute est, manui et potestati suppositus est, et manumissus liberatur potestate. quae res a iure gentium originem sumpsit, utpote cum iure naturali omnes liberi nascerentur nec esset nota manumissio, cum servitus esset incognita: sed posteaquam iure gentium servitus invasit, secutum est beneficium manumissionis. et cum uno communi [6] nomine homines appellaremur [7], iure gentium tria genera hominum esse coeperunt, liberi et his contrarium servi et tertium genus libertini, qui desierant esse servi. ‹Multis autem modis manumissio pro- 1
‹cedit: aut enim ex sacris constitutionibus in sacrosanctis eccle-
‹siis aut vindicta [8] aut inter amicos aut per epistulam aut per
‹testamentum aut aliam quamlibet ultimam voluntatem. sed et
‹aliis multis modis libertas servo competere potest, qui tam ex
‹veteribus quam nostris constitutionibus introducti sunt.› [9] ⌜Servi 2
⌜‹vero› a dominis semper manumitti solent: adeo ut vel in ⌜transitu manumittantur, veluti cum praetor aut proconsul ‹aut ⌜praeses› in balneum vel in theatrum eat.⌝

[1] *pr. fin. ex Marciani l.* 1 *inst.* (*Dig.* 1, 5, 5 § 2. 3) [2] *Cf. Gai.* 1, 11 .. 34 *Dig.* 40, 1 *seqq. Cod.* 7, 1 *seqq.* [3] *Gai.* 1, 11 (*Dig.* 1, 5, 6) [4] *pr. fin. ex Ulp. l.* 1 *inst.* (*Dig.* 1, 1, 4) [5] *sic PEΘ Dig.*, donatio *B* [6] communi] *PE*, naturali *Dig. Θ, om. B* [7] *sic PE Dig.*, appellemur *BΘ* [8] vindicta] *PE*, vind. manumittuntur *B* [9] *Gai.* 1, 20

3 <Libertinorum autem status tripertitus antea fuerat: nam
<qui manumittebantur, modo maiorem et iustam libertatem con-
<sequebantur et fiebant cives Romani, modo minorem et Latini
<ex lege Iunia Norbana fiebant, modo inferiorem et fiebant ex
<lege Aelia Sentia dediticiorum numero. sed dediticiorum qui-
<dem pessima condicio iam ex multis temporibus in desuetu-
<dinem abiit, Latinorum vero nomen non frequentabatur: ideo-
<que nostra pietas omnia augere et in meliorem statum reducere
<desiderans in duabus constitutionibus[1] hoc emendavit et in
<pristinum statum reduxit, quia et a primis urbis Romae cuna-
<bulis una atque simplex libertas competebat, id est eadem,
<quam habebat manumissor, nisi quod scilicet libertinus fit[2]
<qui manumittitur, licet manumissor ingenuus sit. et dediticios
<quidem per[3] constitutionem expulimus, quam promulgavimus
<inter nostras decisiones, per quas suggerente nobis Triboniano
<viro excelso quaestore antiqui iuris altercationes placavimus:
<Latinos autem Iunianos et omnem quae circa eos fuerit ob-
<servantiam[4] alia constitutione per eiusdem quaestoris suggestio-
<nem correximus, quae inter imperiales radiat sanctiones, et
<omnes libertos nullo nec aetatis manumissi nec dominii[5] manu-
<missoris nec in manumissionis modo discrimine habito, sicuti
<antea observabatur, civitate Romana donavimus: multis additis
<modis, per quos possit libertas servis cum civitate Romana,
<quae sola in praesenti est, praestari.>

VI[6]

QUI[7] EX QUIBUS CAUSIS MANUMITTERE NON POSSUNT.

[8]⌈Non tamen cuicumque volenti manumittere licet. nam is qui in fraudem creditorum manumittit nihil agit, quia lex
1 ⌈Aelia Sentia impedit libertatem.⌉ Licet autem domino, qui solvendo non est, testamento servum suum cum libertate heredem instituere, ut fiat liber heresque ei solus et necessarius, si modo nemo alius ex eo[9] testamento heres extiterit, aut quia nemo heres scriptus sit, aut quia is qui scriptus est qualibet ex causa heres non extiterit. idque eadem lege Aelia Sentia provisum est et recte: valde enim prospiciendum erat, ut

[1] *Cod.* 7, 5. 6 [2] fit] *BP*, sit *E cum Θ* [3] per] *PEΘ*, et per *B* [4] omnem .. observantiam] *PEΘ*, omnes quae fuerant observantia (*om.* circa eos) *B* [5] *sic Θ*, domini *libri* [6] *Cf. Gai.* 1, 19 .. 21. 36 .. 42. 47 *Dig.* 40, 2. 9 *Cod.* 7, 1. 11 [7] qui] *ind. V*, qui et *B index BΘ*, *om. E* [8] *Gai.* 1, 36. 37 [9] eo] *BE*, *om. PΘ*

egentes homines, quibus alius heres extaturus non esset, vel servum suum necessarium heredem habeant, qui satisfacturus esset creditoribus, aut hoc eo non faciente creditores res hereditarias servi nomine vendant, ne iniuria defunctus afficiatur. ‹Idemque iuris est et si sine libertate servus heres institutus 2
‹est. quod nostra constitutio[1] non solum in domino, qui sol‹vendo non est, sed generaliter constituit nova humanitatis ‹ratione, ut ex ipsa scriptura institutionis etiam libertas ei com‹petere videatur, cum non est verisimile eum, quem heredem ‹sibi elegit, si praetermiserit libertatis dationem, servum rema‹nere voluisse et neminem sibi heredem fore.› [2]In fraudem 3
autem creditorum manumittere videtur, qui vel iam eo tempore quo manumittit solvendo non est, vel qui datis libertatibus desiturus est solvendo esse. praevaluisse tamen videtur, nisi animum quoque fraudandi manumissor habuit, non impediri libertatem, quamvis bona eius creditoribus non sufficiant: saepe enim de facultatibus suis amplius quam in his est sperant homines. itaque tunc intellegimus impediri libertatem, cum utroque modo fraudantur creditores, id est et consilio manumittentis et ipsa re, eo quod bona non suffectura sunt creditoribus.

[3]˹Eadem lege Aelia Sentia domino minori annis viginti non 4
˹aliter manumittere permittitur, quam si vindicta apud con˹silium iusta causa manumissionis adprobata fuerint manumissi[4]. ˹[5]Iustae autem manumissionis causae sunt, veluti si quis patrem 5
˹aut matrem aut filium filiamve aut fratrem sororemve naturales ˹aut paedagogum nutricem educatorem aut alumnum alumnamve ˹aut collactaneum manumittat, aut servum procuratoris habendi ˹gratia, aut ancillam matrimonii causa˺, dum tamen intra sex menses uxor ducatur, nisi iusta causa impediat[6], et qui manumittitur procuratoris habendi gratia ne minor septem et decem[7] annis manumittatur. Semel autem causa adprobata, sive vera 6
sive falsa sit, non retractatur.

[8]˹Cum ergo[9] certus modus manumittendi minoribus viginti 7
˹annis dominis per legem Aeliam Sentiam constitutus sit, ˹eveniebat, ut, qui quattuordecim annos aetatis expleverit, licet ˹testamentum facere possit et in eo heredem sibi instituere

[1] *Cod.* 6, 27, 5 [2] § 3 *in ex Gai. l.* 1 *rer. cott.* (*Dig.* 40, 9, 10) [3] *Gai.* 1, 38. 19 [4] fuerint manumissi] *sic dett.*, fuerit man. *BPE*, fuerit (*om.* manumissi) *Gai.*: *fuitne* quam vindicta, si ap. cons. i. c. m. adpr. fuerit? *(Savigny)* [5] *Cf. Gai.* 1, 39. 19 [6] *sic PEΘ*, impediatur *B* [7] *sic libri cum Θ*, decem et octo *Dig.* 40, 2, 13 [8] *Gai.* 1, 40 [9] *sic PE Gai.*, autem *B*

legataque relinquere possit, tamen, si adhuc minor sit annis viginti, libertatem servo dare non poterat. quod non erat ferendum, si is, cui totorum bonorum in testamento dispositio data erat, uni servo libertatem dare non permittebatur. quare nos[1] similiter ei quemadmodum alias res ita et servos suos in ultima voluntate disponere quemadmodum voluerit permittimus, ut et libertatem eis possit praestare. sed cum libertas inaestimabilis est et propter hoc ante vicesimum aetatis annum antiquitas libertatem servo dari prohibebat: ideo nos mediam quodammodo viam eligentes non aliter minori viginti annis libertatem in testamento dare servo suo concedimus, nisi septimum et decimum annum impleverit et octavum decimum tetigerit. cum enim antiquitas huiusmodi aetati et pro aliis postulare concessit, cur non etiam sui iudicii stabilitas ita eos adiuvare credatur, ut et ad libertates dandas servis suis possint pervenire[2].

VII[3]

DE LEGE FUFIA CANINIA SUBLATA.

[4] Lege Fufia Caninia certus modus constitutus erat in servis testamento manumittendis. quam quasi libertatibus impedientem et quodammodo invidam tollendam esse censuimus, cum satis fuerat inhumanum vivos quidem licentiam habere totam suam familiam libertate donare, nisi alia causa impediat libertati, morientibus autem huiusmodi licentiam adimere.

VIII[5]

DE HIS QUI SUI VEL ALIENI IURIS SUNT.

[6] Sequitur de iure personarum alia divisio. nam quaedam personae sui iuris sunt, quaedam alieno iuri subiectae sunt: rursus earum, quae alieno iuri subiectae sunt, aliae in potestate parentum, aliae in potestate dominorum sunt. videamus itaque de his quae alieno iuri subiectae sunt: nam si cognoverimus, quae istae personae sint, simul intellegemus, quae sui iuris sunt. ac prius dispiciamus de his qui in potestate dominorum sunt.

1 In potestate itaque dominorum sunt servi. quae quidem potestas iuris gentium est: nam apud omnes peraeque gentes animadvertere possumus dominis in servos vitae necisque

[1] nos] *B*, non *PE* [2] *sic PE*^{b}, invenire *B*, provenire *E*^{a} [3] *Cf. Gai.* 1, 42..46. *Cod.* 7, 3 [4] *Gai.* 1, 42 [5] *Cf. Dig.* 1, 6 [6] *Gai.* 1, 48..53 (*Dig.* 1, 6, 1)

⌜potestatem esse: et quodcumque per servum adquiritur, id ⌜domino adquiritur. Sed hoc tempore ‹nullis› hominibus, qui 2
⌜sub[1] imperio ‹nostro› sunt, licet sine causa ‹legibus cognita› ⌜et supra modum in servos suos saevire. nam ex constitutione ⌜‹divi Pii› Antonini qui sine causa servum suum occiderit, non ⌜minus puniri iubetur, quam qui servum alienum occiderit. sed ⌜et maior asperitas dominorum eiusdem principis constitutione ⌜coercetur. nam consultus a quibusdam praesidibus provin⌜ciarum de his servis, qui ad ‹aedem sacram› vel ad statuas ⌜principum confugiunt, praecepit ut, si intolerabilis videatur ⌜dominorum saevitia, cogantur servos ‹bonis condicionibus› ⌜vendere, ut pretium dominis daretur⌝, et recte: ‹expedit enim ‹rei publicae, ne quis re sua male utatur.› [2]cuius rescripti ad Aelium Marcianum emissi verba haec sunt: 'Dominorum qui'dem potestatem in suos servos illibatam esse oportet nec cui'quam hominum ius suum detrahi. sed dominorum interest, ne 'auxilium contra saevitiam vel famem vel intolerabilem iniuriam 'denegetur his qui iuste deprecantur. ideoque cognosce de 'querellis eorum, qui ex familia Iulii Sabini ad statuam con'fugerunt, et[3] si vel durius habitos, quam aequum est, vel 'infami iniuria affectos cognoveris, veniri iube, ita ut in potes'tatem domini non revertantur. qui Sabinus[4], si meae consti'tutioni fraudem fecerit, sciet me[5] admissum severius exsecu'turum.'

IX[6]
DE PATRIA POTESTATE.

[7]⌜In potestate nostra sunt liberi nostri, quos ex iustis nuptiis ⌜procreaverimus.⌝ Nuptiae autem sive matrimonium est viri et 1
mulieris coniunctio, individuam consuetudinem vitae continens.
[8]⌜Ius ‹autem potestatis, quod in liberos habemus,› proprium 2
⌜est civium Romanorum: nulli enim alii sunt homines, qui ⌜talem in liberos habeant potestatem, qualem nos habemus.⌝
[9]Qui igitur ex te et uxore tua nascitur, in tua potestate est: 3
item qui ex filio tuo et uxore eius nascitur, id est nepos tuus et neptis, aeque in tua sunt potestate, et pronepos et proneptis et deinceps ceteri. qui tamen ex filia tua nascitur, in tua potestate non est, sed in patris eius.

[1] sub hoc *B* [2] § 2 *fin. ex Dig.* 1, 6, 2 (*Ulp. l.* 8 *de off. proc., cf. Coll. l. Mos.* 3, 3) [3] et] ut *B* [4] sabinus *del. cum Dig. Coll.* [5] me] *E Dig. Coll.*, me hoc *AP*, me adversum se *B* [6] *Cf. Dig.* 1, 6 *Cod.* 8, 46 (47) [7] *Gai.* 1, 55 (*Dig.* 1, 6, 3) [8] *Gai. l. c.* [9] § 3 *ex Ulp. l.* 1 *inst.* (*Dig.* 1, 6, 4)

X[1]
DE NUPTIIS.

Iustas autem nuptias inter se cives Romani contrahunt, qui secundum praecepta legum coeunt, masculi quidem puberes, feminae autem viripotentes, sive patres familias sint sive filii familias, dum tamen filii familias et consensum habeant parentum, quorum in potestate sunt. nam hoc fieri debere et civilis et naturalis ratio suadet in tantum, ut iussum parentis praecedere debeat. unde quaesitum est, an furiosi filia nubere aut furiosi filius uxorem ducere possit? <cumque super filio
<variabatur, nostra processit decisio[2], qua permissum est ad
<exemplum filiae furiosi filium quoque posse et sine patris
<interventu matrimonium sibi copulare secundum datum ex con-
<stitutione modum.>

1 [3]⌜Ergo non omnes nobis uxores ducere licet: nam qua-
⌜rundam nuptiis abstinendum est[4]. inter eas enim personas,
⌜quae parentum liberorumve locum inter se optinent, nuptiae
⌜contrahi non possunt, veluti inter patrem et filiam vel avum et
⌜neptem vel matrem et filium <vel aviam et nepotem et usque
⌜ad infinitum>: et si tales personae inter se coierint, nefarias
⌜atque incestas nuptias contraxisse dicuntur. et haec adeo ita
⌜sunt, ut, quamvis per adoptionem parentum liberorumve loco
⌜sibi esse coeperint, non possint[5] inter se matrimonio iungi
⌜in tantum, ut etiam dissoluta adoptione idem iuris maneat: ita-
⌜que eam, quae tibi per adoptionem filia aut neptis esse coeperit,
⌜non poteris uxorem ducere, quamvis eam emancipaveris.

2 [3]⌜Inter eas quoque personas, quae ex transverso gradu
⌜cognationis[6] iunguntur, est quaedam similis observatio, sed
⌜non tanta. sane enim[7] inter fratrem sororemque nuptiae
⌜prohibitae sunt, sive <ab> eodem patre eademque matre nati
⌜fuerint, sive <ex> alterutro eorum. sed[8] si qua per adoptionem
⌜soror tibi esse coeperit, quamdiu quidem constat adoptio, sane
⌜inter te et eam nuptiae consistere non possunt: cum vero
⌜per emancipationem adoptio dissoluta sit, poteris eam uxorem
⌜ducere: sed et si tu emancipatus fueris, nihil est impedimento
⌜nuptiis.⌝ et ideo constat, si quis generum adoptare velit, debere eum ante filiam suam emancipare: et si quis velit
3 nurum adoptare, debere eum ante filium emancipare. <Fratris

[1] *Cf. Gai.* 1, 56..65 *Dig.* 23, 2 *Cod.* 5, 4 [2] *Cod.* 5, 4, 25 [3] *Gai.* 1, 58..61 [4] *sic BPE*, abstinere debemus *A Gai.* [5] possint] *A*, possunt *BP Gai.* [6] cognatione *Gai.* [7] enim *om. Gai.* [8] sed] *APΘ Gai.*, sed et *BE*

vel› sororis filiam uxorem ducere non licet. sed nec neptem
‹fratris vel› sororis ducere quis potest, quamvis quarto gradu
sint[1]: cuius enim filiam uxorem ducere non licet, eius neque
neptem permittitur. eius vero mulieris, quam pater tuus adop-
tavit, filiam non videris impediri uxorem ducere, quia neque
naturali neque civili iure tibi coniungitur. Duorum autem 4
fratrum vel sororum liberi vel fratris et sororis iungi possunt.
Item amitam licet adoptivam uxorem ducere non licet, item 5
materteram, quia parentum loco habentur[2]. qua ratione verum
est magnam quoque amitam et materteram magnam prohiberi
uxorem ducere. Adfinitatis quoque veneratione[3] quarundam 6
nuptiis abstinere necesse est. ut ecce privignam aut nurum
uxorem ducere non licet, quia utraeque filiae loco sunt. quod
scilicet ita accipi debeat, si fuit nurus aut privigna: nam si
adhuc nurus est, id est si adhuc nupta est filio tuo[4], alia ratione
uxorem eam ducere non possis, quia eadem duobus nupta esse
non potest: item si adhuc privigna tua est[5], id est si mater
eius tibi nupta est, ideo eam uxorem ducere non poteris, quia
duas uxores eodem tempore habere non licet. Socrum quoque 7
et novercam prohibitum est uxorem ducere, quia matris loco
sunt. quod et ipsum dissoluta demum adfinitate procedit: alio-
quin si adhuc noverca est, id est si adhuc patri tuo nupta est,
communi iure impeditur tibi nubere, quia eadem duobus nupta
esse non potest: item si adhuc socrus est, id est si adhuc filia
eius tibi nupta est, ideo impediuntur nuptiae, quia duas uxores
habere non possis. Mariti tamen filius ex alia uxore et uxoris 8
filia ex alio marito vel contra matrimonium recte contrahunt,
licet habeant fratrem sororemve ex matrimonio postea con-
tracto natos. Si uxor tua post divortium ex alio filiam pro- 9
creaverit, haec non est quidem privigna tua: sed Iulianus[6]
huiusmodi nuptiis abstinere debere ait: nam nec sponsam filii
nurum esse nec patris sponsam novercam esse, rectius tamen
et iure facturos eos, qui huiusmodi nuptiis se abstinuerint.
Illud certum est serviles quoque cognationes impedimento esse 10
nuptiis, si forte pater et filia aut frater et soror manumissi
fuerint. ‹Sunt et aliae personae, quae propter diversas rationes 11
‹nuptias contrahere prohibentur, quas in libris digestorum seu
‹pandectorum ex veteri iure collectarum enumerari permisimus.›

[1] *sic* *PΘ*, quartus gradus sit *AB*, quarto gradu sit *E* [2] *sic. dett. cum Θ*, habetur *ABPE* [3] ratione *dett.*, *sed αἰδοῖ τῆς ἀγχιστείας Θ* [4] tuo] *PE* eius *A*, *om. B* [5] tua est] *PE*, mevii est *A*, *om. B* [6] *Cf. Dig.* 23, 2, 12 § 3

12 Si adversus ea quae diximus aliqui coierint, nec vir nec uxor nec nuptiae nec matrimonium nec dos intellegitur. [1]⌜itaque ⌜ii, qui ex eo coitu nascuntur, in potestate patris non sunt, ⌜sed tales sunt,⌝ quantum ad patriam potestatem pertinet, ⌜quales sunt ii, quos mater vulgo concepit. nam nec hi patrem ⌜habere intelleguntur, cum is etiam incertus est: unde solent ⌜filii spurii appellari, vel a Graeca voce quasi *σποράδην* con⌜cepti vel quasi sine patre filii.⌝ sequitur ergo, ut et dissoluto tali coitu nec dotis exactioni locus sit. ‹qui autem prohibitas ‹nuptias coeunt, et alias poenas patiuntur, quae sacris constitu‹tionibus continentur.›

13 [2]⌜Aliquando autem evenit, ut liberi, qui statim ut[3] nati ⌜sunt in potestate parentum non fiant, postea tamen[4] redigantur in potestatem.⌝ ‹qualis est is, qui, dum naturalis fuerat, postea ‹curiae datus potestati patris subicitur. nec non is, qui a ‹muliere libera procreatus, cuius matrimonium minime legibus ‹interdictum fuerat, sed ad quam pater consuetudinem habuerat, ‹postea ex nostra constitutione[5] dotalibus instrumentis com‹positis in potestate patris efficitur: quod et aliis, si ex eodem ‹matrimonio[6] fuerint procreati, similiter nostra constitutio[7] ‹praebuit.›

XI[8]
DE ADOPTIONIBUS.

[9]⌜Non solum tamen naturales liberi secundum ea quae ⌜diximus in potestate nostra sunt, verum etiam ii quos adop-
1 ⌜tamus. Adoptio autem duobus modis fit, aut ‹principali ⌜rescripto› aut imperio magistratus. ‹imperatoris› auctoritate ⌜adoptamus eos ‹easve›, qui ‹quaeve› sui iuris sunt. quae ⌜species adoptionis dicitur adrogatio. imperio magistratus adop⌜tamus eos ‹easve›, qui ‹quaeve› in potestate parentium sunt, ⌜sive primum gradum liberorum optineant, qualis est filius filia, ⌜sive inferiorem, qualis est nepos neptis, pronepos proneptis.⌝

2 ‹[10]Sed hodie ex nostra constitutione, cum filius familias a patre ‹naturali extraneae personae in adoptionem datur, iura potestatis ‹naturalis patris minime dissolvuntur nec quicquam ad patrem ‹adoptivum transit nec in potestate eius est, licet ab intestato ‹iura successionis ei a nobis tributa sunt. si vero pater naturalis

[1] *Gai.* 1, 64 [2] *Gai.* 1, 65 [3] ut] *PE cum Θ, om. AB* [4] tamen] *Gai.*, autem *libri* [5] *Cod.* 5, 27, 10 [6] si ex e. m.] *A*, ex e. m. si *BP*, qui ex e. m. *E* [7] *Cod.* 5, 27, 11 [8] *Cf. Gai.* 1, 97..107 *Dig.* 1, 7 *Cod.* 8, 47 (48) [9] *Gai.* 1, 97..99 (*Dig.* 1, 7, 2) [10] § 2 *ex Cod.* 8, 47 (48), 10

‹non extraneo, sed avo filii sui materno, vel si ipse pater
‹naturalis fuerit emancipatus, etiam paterno, vel proavo simili
‹modo paterno vel materno filium suum dederit in adoptionem:
‹in hoc casu, quia in unam personam concurrunt et naturalia
‹et adoptionis iura, manet stabile ius patris adoptivi et naturali
‹vinculo copulatum et legitimo adoptionis modo constrictum,
‹ut et in familia et in potestate huiusmodi patris adoptivi sit.›
Cum autem impubes ‹per principale rescriptum› adrogatur, 3
causa cognita adrogatio permittitur et exquiritur causa adro-
gationis[1], an honesta sit expediatque pupillo, et cum quibusdam
condicionibus adrogatio fit, id est ut caveat adrogator personae
publicae, hoc est tabulario, si intra pubertatem pupillus deces-
serit, restituturum se bona illis, qui, si adoptio facta non esset,
ad successionem eius venturi essent. item non alias emancipare
eos potest adrogator, nisi causa cognita digni emancipatione
fuerint et tunc[2] sua bona eis reddat. sed et si decedens pater
eum exheredaverit vel vivus sine iusta causa eum emancipaverit,
iubetur quartam partem ei suorum bonorum relinquere, videlicet
praeter bona, quae ad patrem adoptivum transtulit et quorum
commodum ei adquisivit postea. Minorem natu non posse 4
maiorem adoptare placet: adoptio enim naturam imitatur et
pro monstro est, ut maior sit filius quam pater. debet itaque[3]
is, qui sibi per adrogationem vel adoptionem filium facit, plena
pubertate, ‹id est decem et octo annis› praecedere. Licet autem 5
et in locum nepotis vel neptis vel in locum pronepotis[4] vel
proneptis vel deinceps adoptare, quamvis filium quis non habeat.
Et tam filium alienum quis in locum nepotis potest adoptare, 6
quam nepotem in locum filii. Sed si quis nepotis loco adoptet 7
vel quasi ex eo filio, quem habet iam adoptatum, vel quasi ex
illo, quem naturalem in sua potestate habet: in eo casu et
filius consentire debet, ne ei invito suus heres adgnascatur[5].
sed ex contrario si avus ex filio nepotem dat in adoptionem,
non est necesse filium consentire. In plurimis autem causis 8
adsimilatur is, qui adoptatus vel adrogatus est, ei qui ex legi-
timo matrimonio natus est. et ideo [6]⸢si quis ‹per imperatorem›
⸢sive apud praetorem vel apud praesidem provinciae ‹non extra-
⸢neum› adoptaverit, potest eundem alii in adoptionem dare⸣. Sed 9
et [7]⸢illud utriusque adoptionis commune est, quod et hi, qui

[1] adoptionis *B* [2] tunc] *P*, tunc ut *BE* [3] itaque] *PE*, *om.* *B*
[4] neptis vel in locum pronepotis] *P cum Θ*, in locum (loco *E*) neptis *BE*
[5] *sic E*, agnoscatur *P*, nascatur *B* [6] *Gai.* 1, 105 [7] *Gai.* 1, 103 (*Dig.* 1, 7, 2 § 1)

⌜generare non possunt, quales sunt spadones, adoptare possunt⌝, castrati autem non possunt.
10 [1]⌜Feminae ‹quoque› adoptare non ⌜possunt, quia nec naturales liberos in potestate sua habent⌝: ‹sed ex indulgentia principis ad solacium liberorum amissorum ‹adoptare possunt.›
11 [2]⌜Illud proprium est illius adoptionis, quae ⌜per ‹sacrum oraculum› fit, quod is, qui liberos in potestate ⌜habet, si se adrogandum dederit, non solum ipse potestati[3] ⌜adrogatoris subicitur, sed etiam liberi eius in eiusdem fiunt ⌜potestate tamquam nepotes.⌝ sic enim et[4] divus Augustus non ante Tiberium adoptavit, quam is Germanicum adoptavit: ut protinus adoptione facta incipiat Germanicus Augusti nepos esse.
12 ‹Apud Catonem bene scriptum refert antiquitas, servi si a domino ‹adoptati sint, ex hoc ipso posse liberari. unde et nos eruditi ‹in nostra constitutione[5] etiam eum servum, quem dominus ‹actis intervenientibus filium suum nominaverit, liberum esse ‹constituimus, licet hoc ad ius filii accipiendum ei non sufficit.›

XII[6]

QUIBUS MODIS IUS POTESTATIS SOLVITUR[7].

[8]⌜Videamus nunc, quibus modis ii, qui alieno iuri subiecti ⌜sunt, eo iure liberantur. et quidem servi quemadmodum potes- ⌜tate liberantur, ex his intellegere possumus, quae de servis ⌜manumittendis superius exposuimus. hi vero, qui in potestate ⌜parentis sunt, mortuo eo sui iuris fiunt. sed hoc distinctionem ⌜recipit. nam mortuo patre sane omnimodo filii filiaeve sui iuris ⌜efficiuntur. mortuo vero avo non omnimodo nepotes neptesque ⌜sui iuris fiunt, sed ita, si post mortem avi in potestatem patris ⌜sui recasuri non sunt: itaque si moriente avo pater eorum et ⌜vivit et in potestate patris sui est, tunc post obitum avi in ⌜patris sui potestate fiunt: si vero is, quo tempore avus moritur, ⌜aut iam mortuus est aut exiit de potestate patris, tunc hi, quia ⌜in potestatem eius cadere non possunt, sui iuris fiunt.
1 [8]Cum ⌜autem is, ‹qui› ob aliquod maleficium ‹in insulam deportatur›, ⌜civitatem amittit, sequitur ut, quia[9] eo modo ex numero civium ⌜Romanorum tollitur, perinde acsi mortuo eo desinant liberi in ⌜potestate eius esse. pari ratione et si ‹is›, qui in potestate ⌜parentis sit, ‹in insulam deportatus› fuerit, desinit[10] in potestate ⌜parentis esse.⌝ sed si ex indulgentia principali restituti fuerint,

[1] *Gai.* 1, 105 [2] *Gai.* 1, 107 (*Dig.* 1, 7, 2 § 2) [3] *sic Gai. Dig.*, in potestate *libri* [4] sic enim et] *PE*, sed et *B* [5] *Cod.* 7, 6, 1 § 10 [6] *Cf. Gai.* 1, 124 .. 141 *Dig.* 1, 7 *Cod.* 8, 48 (49) [7] *sic ind. V*, dissolvitur *ABEΘ* [8] *Gai.* 1, 124. 126 .. 128 [9] quia] *BE*, qui *AP Gai.* [10] *sic dett. Θ*, desint *E*, desiit *ABP*

per omnia pristinum statum recipiunt. [1]Relegati autem patres 2
in insulam in potestate sua liberos retinent: et e contrario liberi
relegati in potestate parentum remanent. Poenae servus effectus 3
filios in potestate habere desinit. servi autem poenae efficiuntur,
qui in metallum damnantur et qui bestiis subiciuntur. Filius 4
familias si militaverit, vel si senator vel consul fuerit factus,
manet in patris potestate. militia enim vel consularia[2] dignitas
patris potestate filium non liberat. <sed ex constitutione nostra[3]
<summa patriciatus dignitas ilico ab imperialibus codicillis prae-
<stitis a patria potestate liberat. quis enim patiatur patrem quidem
<posse per emancipationis modum suae potestatis nexibus filium
<relaxare, imperatoriam autem celsitudinem non valere eum quem
<sibi patrem elegit ab aliena eximere potestate?> [4]⌜Si ab hostibus 5
⌜captus fuerit parens, quamvis servus hostium fiat, tamen pendet
⌜ius liberorum propter ius postliminii: quia hi, qui ab hostibus
⌜capti sunt, si reversi fuerint, omnia pristina iura recipiunt.
⌜idcirco reversus et liberos habebit in potestate,⌝ quia post-
liminium fingit eum qui captus est semper in civitate fuisse:
si vero ibi decesserit, exinde, ex quo captus est pater, filius sui
iuris fuisse videtur. ⌜ipse quoque filius neposve si ab hostibus
⌜captus fuerit, similiter dicimus[5] propter ius postliminii ius
⌜quoque potestatis parentis in suspenso esse.⌝ dictum est autem
postliminium a limine et post, ut[6] eum, qui ab hostibus captus[7]
in fines nostros postea pervenit, postliminio reversum recte
dicimus. nam limina sicut in domibus finem quendam faciunt,
sic et imperii finem limen esse veteres voluerunt. hinc et limes
dictus est quasi finis quidam et terminus. ab eo postliminium
dictum, quia eodem limine revertebatur, quo amissus erat. [8]sed
et qui victis hostibus recuperatur, postliminio rediisse existi-
matur. [9]⌜Praeterea emancipatione quoque desinunt liberi in 6
⌜potestate parentum esse.⌝ <sed ea emancipatio antea quidem
<vel per antiquam legis observationem procedebat, quae[10] per
<imaginarias venditiones et intercedentes manumissiones celebra-
<batur, vel ex imperiali rescripto. nostra autem providentia et
<hoc in melius per constitutionem[11] reformavit, ut fictione pristina
<explosa recta via apud competentes iudices vel magistratus
<parentes intrent et filios suos vel filias vel nepotes vel neptes

[1] § 2 *in. ex Marciani l.* 2 *inst.* (*Dig.* 48, 22 § 4) [2] *sic APE*, consularis *B* [3] § 4 *fin. ex Cod.* 12, 3, 5 [4] *Gai.* 1, 129 [5] dicemus *Gai.* [6] ut *A^l BP*, et *A^u A^{bg}* [7] captus] *BΘ*, *om. AP* [8] § 5 *fin. ex Flor. l.* 6 *inst.* (*Dig.* 49, 15, 26) [9] *Gai.* 1, 132 [10] quae] *AP*, *om. B* [11] *Cod.* 8, 48 (49), 6

‹ac deinceps sua manu dimitterent. et tunc ex edicto praetoris ‹in huius filii vel filiae, nepotis vel neptis bonis, qui vel quae ‹a parente manumissus vel manumissa fuerit, eadem iura prae‹stantur parenti, quae tribuuntur patrono in bonis liberti: et ‹praeterea si impubes sit filius vel filia vel ceteri, ipse parens
7 ‹ex manumissione tutelam eius nanciscitur.› [1]⸢Admonendi autem ⸢sumus liberum esse arbitrium ei, qui filium et ex eo nepotem ⸢vel neptem in potestate habebit, filium quidem de potestate ⸢dimittere, nepotem vero vel neptem in potestate[2] retinere: et ⸢ex diverso filium quidem in potestate retinere, nepotem vero ⸢vel neptem manumittere (eadem et de pronepote vel pronepte
8 ⸢dicta esse intellegantur), vel omnes sui iuris efficere.⸣ ‹Sed et ‹si pater filium, quem in potestate habet, avo vel proavo naturali ‹secundum nostras constitutiones[3] super his habitas in adoptio‹nem dederit, id est si hoc ipsum actis intervenientibus apud ‹competentem iudicem manifestavit, praesente eo qui adoptatur ‹et non contradicente nec non eo qui adoptat, solvitur quidem ‹ius potestatis patris naturalis, transit autem in huiusmodi ‹parentem adoptivum, in cuius persona et[4] adoptionem plenis-
9 ‹simam esse antea diximus.› Illud autem scire oportet, quod, si nurus tua ex filio tuo conceperit et filium postea emancipaveris vel in adoptionem dederis praegnante nuru tua, nihilo minus quod ex ea nascitur in potestate tua nascitur: quod si post emancipationem vel adoptionem fuerit conceptum[5], patris
10 sui emancipati vel avi adoptivi potestati subicitur: et quod neque naturales liberi neque adoptivi ullo paene modo possunt cogere parentem de potestate sua eos dimittere.

XIII[6]

DE TUTELIS.

[7]⸢Transeamus nunc ad aliam divisionem. nam ex his per⸢sonis, quae in potestate non sunt, quaedam vel in tutela sunt ⸢vel in curatione, quaedam neutro iure tenentur. videamus ⸢igitur de his, quae in tutela vel in curatione sunt: ita enim ⸢intellegemus ceteras personas, quae neutro iure tenentur. ac
1 ⸢prius dispiciamus de his quae in tutela sunt.⸣ [8]Est ‹autem›

[1] *Gai.* 1, 133 *rest.* (*Dig.* 1, 7, 28) [2] in potestate] *A Dig.*, *om. BPE* [3] *Cod.* 8, 47 (48), 11 [4] in c. persona (-nam *E*) et] *AE*, in c. persona *P*, c. persone *B* [5] *sic* AB^aP^a, conceptus B^bP^bE [6] *Cf. Gai.* 1, 142..154 *Dig.* 26, 1..3 *Cod.* 5, 28. 29 [7] *Gai.* 1; 142. 143 [8] § 1. 2 *ex Dig.* 26, 1, 1 (*Paul. l.* 38 *ad ed.*)

tutela, ut Servius definivit, ius[1] ac potestas in capite libero ad
tuendum eum, qui propter aetatem se defendere nequit, iure
civili data ac permissa. [2]Tutores autem sunt, qui eam vim ac 2
potestatem habent, ex qua re ipsa[2] nomen ceperunt. itaque
appellantur tutores quasi tuitores atque defensores, sicut aeditui
dicuntur qui aedes tuentur. [3]⌈Permissum est itaque parentibus 3
liberis impuberibus, quos in potestate habent, testamento tutores
dare.⌉ <et hoc[4] in filio filiaque omnimodo procedit>; [5]⌈nepoti-
bus tamen neptibusque ita demum <parentes> possunt testamento
tutores dare, si post mortem eorum in patris sui potestatem
recasuri non sunt. itaque si filius tuus mortis tuae tempore in
potestate tua sit, nepotes ex eo non poterunt testamento tuo
tutorem habere, quamvis in potestate tua fuerint; scilicet quia
mortuo te in patris sui potestate<m recasuri> sunt. [6]Cum 4
<autem> in compluribus aliis causis postumi pro iam natis
habentur, et in hac causa placuit non minus postumis quam
iam natis testamento tutores dari posse, si modo in ea causa
sint, ut, si vivis <parentibus> nascerentur, sui et in potestate
eorum fierent.⌉ Sed si emancipato filio tutor a patre testa- 5
mento datus fuerit, confirmandus est ex sententia praesidis
omnimodo, id est sine inquisitione.

XIV[7]

QUI DARI TUTORES TESTAMENTO POSSUNT.

Dari autem potest tutor non solum pater familias, sed etiam
filius familias. Sed et servus proprius testamento cum libertate 1
recte tutor dari potest. sed sciendum est eum et sine libertate
tutorem datum tacite et libertatem directam accepisse videri et
per hoc recte tutorem esse. plane si per errorem quasi liber
tutor datus sit, aliud dicendum est. servus autem alienus pure
inutiliter datur testamento tutor. sed ita 'cum liber erit' utiliter
datur. proprius autem servus inutiliter eo[8] modo datur tutor.
Furiosus vel <minor viginti quinque annis> tutor testamento datus 2
tutor erit, cum compos mentis aut <maior viginti quinque annis>
fuerit factus.

Ad certum tempus et[9] ex certo tempore vel sub condicione 3
vel ante heredis institutionem posse dari tutorem non dubitatur.

[1] vis *Dig.* [2] *sic Dig.* Θ, ipsum *B*, ipsi *PE* [3] *Gai.* 1, 144 [4] hoc P^b, haec BP^aE [5] *Gai.* 1, 146 [6] *Gai.* 1, 147 [7] *Cf. Dig.* 26, 2 *Cod.* 5, 28 [8] eo] *B*Θ, eodem *T* [9] et] *T*Θ, ut *B*, seu *P*

4 Certae autem rei vel causae tutor dari non potest, [1]quia per-
sonae, non causae vel rei datur.
5 [2]Si quis filiabus suis vel filiis tutores dederit, etiam postumae
vel postumo videtur dedisse, quia filii vel filiae appellatione et
postumus et postuma continentur. quid[3] si nepotes sint, an
appellatione filiorum et ipsis tutores dati sunt? dicendum est,
ut ipsis quoque dati videantur, si modo liberos dixit. ceterum
si filios, non continebuntur: aliter enim filii, aliter nepotes
appellantur. plane si postumis dederit, tam filii postumi quam
ceteri liberi continebuntur.

XV[4]

DE LEGITIMA ADGNATORUM TUTELA.

[5]˹Quibus <autem> testamento tutor datus non sit, his ex
˹lege duodecim tabularum adgnati sunt tutores, qui vocantur
1 ˹legitimi. Sunt autem adgnati[6] per virilis sexus cognationem[7]
˹coniuncti, quasi a patre cognati, veluti frater eodem patre natus,
˹fratris filius neposve ex eo, item patruus et patrui filius neposve
˹ex eo. at qui per feminini sexus personas cognatione iunguntur,
˹non sunt adgnati, sed alias naturali iure cognati. itaque amitae
˹tuae filius non est tibi adgnatus, sed cognatus (et invicem
˹scilicet tu illi eodem iure coniungeris), quia qui nascuntur
2 ˹patris, non matris familiam sequuntur.˺ Quod autem lex ab
intestato vocat ad tutelam adgnatos, non hanc habet significatio-
nem, si omnino non fecerit testamentum is qui poterat tutores
dare, sed si quantum ad tutelam pertinet intestatus decesserit.
quod tunc quoque accidere intellegitur, cum is qui datus est
3 tutor vivo testatore decesserit. [8]˹Sed adgnationis quidem ius
˹<omnibus modis> capitis deminutione <plerumque> perimitur˺:
nam adgnatio[9] iuris est nomen. ˹cognationis vero ius non
˹<omnibus modis> commutatur, quia civilis ratio civilia quidem
˹iura corrumpere potest, naturalia vero non <utique>.˺

[1] quia .. datur *ex Marciani l. 2 inst.* (*Dig.* 26, 2, 14) [2] § 5 *ex Dig.* 26, 2, 5. 6 (*Ulp. l.* 15. 39 *ad Sab.*) [3] quid] *E*[b] *Dig.*, quî *B*, quod *PE*[a] [4] *Cf. Gai.* 1, 155 .. 158 *Dig.* 26, 4 *Cod.* 5, 30 [5] *Gai.* 1, 155. 156 (*Dig.* 26, 4, 7) [6] adgnati] *Gai. Dig. Θ*, adgnati cognati *libri*, *cf.* 3, 2, 1 [7] cognationem] *BP*, cognatione *E*, personas cognatione *Gai. Dig.* [8] *Gai.* 1, 158 [9] adgnatio] *PEΘ*, *om. B.*

XVI[1]

DE CAPITIS MINUTIONE.[2]

[3] Est autem capitis deminutio prioris status commutatio. eaque tribus modis accidit: nam aut maxima est capitis deminutio aut minor, quam quidam mediam vocant, aut minima.
[3] Maxima est capitis deminutio, cum aliquis simul et civitatem 1
et libertatem amittit. quod accidit in his, qui servi poenae efficiuntur atrocitate sententiae, vel liberti ut ingrati circa patronos condemnati, vel qui ad pretium participandum se
venumdari passi sunt. [3] Minor sive media est capitis demi- 2
nutio, cum civitas quidem amittitur, libertas vero retinetur. quod accidit ei, cui aqua et igni[4] interdictum fuerit, vel ei, qui in
insulam deportatus est. [3] Minima est capitis deminutio, cum 3
et civitas et libertas retinetur, sed status hominis commutatur. quod accidit in his, qui, cum sui iuris fuerunt, coeperunt
alieno iuri subiecti esse, vel contra. Servus autem manumissus 4
capite non minuitur, quia nullum caput habuit. Quibus autem 5
dignitas magis quam status permutatur, capite non minuuntur: et ideo senatu motos[5] capite non minui constat.

Quod autem dictum est manere cognationis ius et post capitis 6
deminutionem, hoc ita est, si minima capitis deminutio interveniat: manet enim cognatio. nam si maxima capitis deminutio incurrat, ius quoque cognationis perit, ut puta servitute alicuius cognati, et ne quidem, si manumissus fuerit, recipit cognationem. sed et si in insulam deportatus quis sit, cognatio solvitur.
[6] Cum autem ad[7] adgnatos tutela pertineat, non simul ad 7
omnes pertinet, sed ad eos tantum, qui proximo[8] gradu sunt, vel, si eiusdem gradus sint, ad omnes.

XVII[9]

DE LEGITIMA PATRONORUM TUTELA.

[10] Ex eadem lege duodecim tabularum libertorum et libertarum tutela ad patronos liberosque eorum pertinet, quae et ipsa legitima tutela vocatur: non quia nominatim ea lege de hac tutela cavetur, sed quia perinde accepta est per interpre-

[1] *Cf. Gai.* 1, 159..164 *Dig.* 4, 5 [2] *sic index V index B,* deminutione *BEΘ* [3] *Gai.* 1, 159..162 [4] ignis *BP^aE* [5] senatu motos (*uel* motus) *P^b*, a sen. motus *E*, statu mutatos *B*, senatum motum *P^a* [6] *Gai.* 1, 164 [7] ad] *P Gai.*, et ad *B*, et *E* [8] *sic B Gai.*, proximiore *PE cum Θ* [9] *Cf. Gai.* 1, 165..167 *Dig.* 26, 4 [10] *Gai.* 1, 165

⌜tationem, atque si verbis legis introducta esset. eo enim ipso, quo[1] hereditates libertorum libertarumque, si intestati decessissent, iusserat lex ad patronos liberosve eorum pertinere, crediderunt veteres voluisse legem etiam tutelas ad eos pertinere, cum et adgnatos, quos ad hereditatem vocat, eosdem et tutores esse iussit⌝ et[2] quia plerumque, ubi successionis est emolumentum, ibi et tutelae onus esse debet. ideo autem diximus plerumque, quia, si a femina impubes manumittatur, ipsa ad hereditatem vocatur, cum alius est[3] tutor.

XVIII[4]

DE LEGITIMA PARENTIUM TUTELA.

Exemplo patronorum recepta est et alia tutela, quae et ipsa legitima vocatur. nam si quis filium aut filiam, nepotem aut neptem ex filio et deinceps impuberes emancipaverit, legitimus eorum tutor erit.

XIX[5]

DE FIDUCIARIA TUTELA.

Est et alia tutela, quae fiduciaria appellatur. nam si parens filium vel filiam, nepotem vel neptem et[6] deinceps impuberes manumiserit, legitimam nanciscitur eorum tutelam: quo defuncto si liberi virilis sexus extant, fiduciarii tutores filiorum suorum vel fratris vel sororis et ceterorum efficiuntur. atqui patrono legitimo tutore mortuo liberi quoque eius legitimi sunt tutores: quoniam filius quidem defuncti, si non esset a vivo patre emancipatus, post obitum eius sui iuris efficeretur nec in fratrum potestatem recideret ideoque nec in tutelam, libertus autem si servus mansisset, utique eodem iure apud liberos domini post mortem eius futurus esset. ‹ita tamen ii ad tutelam vocantur, si perfectae aetatis sint. quod nostra constitutio[7] generaliter in omnibus tutelis et curationibus observari praecepit.›

[1] quod *dett.* [2] et] *B*, *om. PE* [3] est] *B*, erit *PE* [4] *Cf. Gai.* 1, 175 *Dig.* 26, 4, 3 § 10 [5] *Cf. Gai.* 1, 166. 175 *Dig.* 26, 4, 3. 4 [6] et] *BP*, vel *E* [7] *Cod.* 5, 30, 5

XX[1]
DE ATILIANO TUTORE VEL EO QUI EX LEGE IULIA ET TITIA DABATUR.

[2] Si cui nullus omnino tutor fuerat, ei dabatur in urbe
quidem Roma a praetore urbano et maiore parte tribunorum
plebis tutor ex lege Atilia, in provinciis vero a praesidibus
provinciarum ex lege Iulia et Titia. ‹Sed› et si testamento 1
tutor sub condicione aut die certo datus fuerat, quamdiu con-
dicio aut dies pendebat, ‹ex isdem legibus› tutor dari poterat.
item si pure datus fuerit[3], quamdiu nemo ‹ex testamento›[4]
heres existat, tamdiu ex isdem legibus tutor petendus erat, qui
desinebat tutor esse, ‹si condicio existeret aut dies veniret aut
heres existeret.› Ab hostibus quoque tutore capto ex his 2
legibus tutor petebatur, qui desinebat esse tutor, si is qui
captus erat in civitatem reversus fuerat: nam reversus recipie-
bat tutelam iure postliminii. Sed ex his legibus pupillis tutores 3
desierunt dari, posteaquam primo consules pupillis utriusque
sexus tutores ex inquisitione dare coeperunt, deinde praetores
ex constitutionibus. nam supra scriptis legibus neque de cautione
a tutoribus exigenda rem salvam pupillis fore neque de com-
pellendis tutoribus ad tutelae administrationem quidquam cavetur.
Sed hoc iure utimur, ut Romae quidem praefectus urbis vel 4
praetor secundum suam iurisdictionem, in provinciis autem
praesides ex inquisitione tutores crearent, vel magistratus iussu
praesidum, si non sint magnae pupilli facultates. ‹Nos autem 5
per constitutionem nostram[5] et huiusmodi difficultates hominum
resecantes nec exspectata iussione praesidum disposuimus, si
facultas pupilli vel adulti usque ad quingentos solidos valeat,
defensores civitatum una cum eiusdem civitatis religiosissimo
antistite vel apud[6] alias publicas personas, id est magistratus,
vel iuridicum Alexandrinae civitatis tutores vel curatores creare,
legitima cautela secundum eiusdem constitutionis normam prae-
standa, videlicet eorum periculo qui eam accipiant.›
[7] Impuberes ‹autem› in tutela esse naturali iuri[8] conveniens 6
est, ut is qui perfectae aetatis non sit alterius tutela regatur.
‹Cum igitur› [9] pupillorum pupillarumque tutores negotia ‹gerunt›, 7
post pubertatem tutelae iudicio rationem reddunt[10].

[1] *Cf. Gai.* 1, 185..191 *Dig.* 26, 5 *Cod.* 5, 34 [2] *Gai.* 1, 185..187 [3] *sic Bᵃ Gai.*, fuerat *BᵃTP* [4] ex testamento *om. Gai.* [5] *Cod.* 1, 4, 30 [6] apud] *B, συνόντων Θ, om. TP*: etiam apud *cum Θ et Cod. scr.* [7] *Gai.* 1, 189 [8] iuri] *PΘ*, iure *BT*, rationi *Gai.* [9] *Gai.* 1, 191 [10] *sic T Gai.*, reddent *B*

XXI[1]

DE AUCTORITATE TUTORUM.

Auctoritas autem tutoris in quibusdam causis necessaria pupillis est, in quibusdam non est necessaria. ut ecce si quid dari sibi stipulentur[2], non est necessaria tutoris auctoritas: quod si aliis pupilli promittant, necessaria est: namque placuit meliorem quidem suam condicionem licere eis facere etiam sine tutoris auctoritate[3], deteriorem vero non aliter quam tutore auctore[4]. unde in his causis, ex quibus mutuae obligationes nascuntur, in emptionibus venditionibus, locationibus conductionibus, mandatis, depositis, si tutoris auctoritas non interveniat, ipsi quidem qui cum his[5] contrahunt obligantur, at invicem pupilli non
1 obligantur. [6]Neque tamen hereditatem adire neque bonorum possessionem petere neque hereditatem ex fideicommisso suscipere aliter possunt nisi tutoris auctoritate, quamvis lucrosa sit
2 neque ullum damnum habeat[7]. Tutor autem statim in ipso negotio praesens debet auctor fieri, si hoc pupillo prodesse existimaverit. post tempus vero aut per epistulam interposita
3 auctoritas[8] nihil agit. [9]Si inter tutorem pupillumve iudicium agendum sit, quia ipse tutor in rem suam auctor esse non potest, non praetorius tutor ut olim constituitur, sed curator in locum eius datur, quo interveniente iudicium peragitur et eo peracto curator esse desinit.

XXII[10]

QUIBUS MODIS TUTELA FINITUR.

Pupilli pupillaeque[11] ˹cum puberes esse coeperint, tutela liberantur˺. <pubertatem autem veteres quidem non solum ex <annis, sed etiam ex habitu corporis in masculis aestimari <volebant. nostra autem maiestas dignum esse castitate tempo- <rum nostrorum bene putavit, quod in feminis et[12] antiquis <impudicum esse visum est, id est inspectionem habitudinis <corporis, hoc[13] etiam in masculos extendere: et ideo sancta <constitutione promulgata[14] pubertatem in masculis post quartum

[1] *Cf. Dig.* 26, 8 *Cod.* 5, 59 [2] *sic dett.*, stipuletur *BTP* [3] *sic BΘ*, tutore auctore *T* [4] *sic B*, tutoris auctoritate (-tatis *T*ᵃ) *T* [5] qui cum his] *TΘ*, cum quo *B* [6] § 1. 2 *similes Dig.* 26, 8, 9 § 3..5 (*Gai. l.* 12 *ad ed. prov.*) [7] *sic B Dig. Θ*, habeant *T* [8] auctoritas] *B*, tutoris auct. *T*, eius auct. *Dig.* [9] § 3 *in. simile Gaio* 1, 184 [10] *Cf. Gai.* 1, 170. 173. 182. 187. 194. 196 *Dig.* 26, 1, 12. 14..17 *Cod.* 5, 60 [11] *Gai.* 1, 196 [12] et] *B*, *om.* *T* [13] hoc] *T*, h. nos *B* [14] *Cod.* 5, 60, 3

<decimum annum completum ilico initium accipere disposuimus,
<antiquitatis normam in femininis personis bene positam suo
<ordine relinquentes, ut post duodecimum annum completum viri-
<potentes esse credantur.> [1]Item finitur tutela, si adrogati sint 1
adhuc impuberes vel deportati: item si in servitutem pupillus red-
igatur[2] vel ab hostibus fuerit captus. [3]Sed et si usque ad certam 2
condicionem datus sit testamento, aeque evenit, ut desinat esse
tutor existente condicione. Simili modo finitur tutela morte 3
vel tutorum vel pupillorum. Sed et capitis deminutione tutoris, 4
per quam libertas vel civitas eius amittitur, omnis tutela perit.
minima autem capitis deminutione tutoris, veluti si se in adop-
tionem dederit, legitima tantum tutela perit, ceterae non per-
eunt: sed pupilli et pupillae capitis deminutio licet minima sit,
omnes tutelas tollit. Praeterea qui ad certum tempus testa- 5
mento dantur tutores, finito eo deponunt tutelam. Desinunt 6
autem esse tutores, qui vel removentur a tutela ob id quod suspecti visi sunt, vel[4] ex iusta causa sese excusant et onus administrandae[5] tutelae deponunt secundum ea quae inferius proponemus.

XXIII[6]

DE CURATORIBUS.

Masculi puberes et feminae viripotentes usque ad vicesimum quintum annum completum curatores accipiunt: qui, licet puberes sint, adhuc tamen huius aetatis sunt, ut negotia sua
tueri non possint[7]. Dantur autem curatores ab isdem magistra- 1
tibus, a quibus et tutores. sed curator testamento non datur,
sed datus confirmatur decreto praetoris vel praesidis. Item 2
inviti adulescentes curatores non accipiunt praeterquam in litem:
curator enim et ad certam causam dari potest. Furiosi quo- 3
que et prodigi, licet maiores viginti quinque annis sint, tamen
in curatione sunt adgnatorum ex lege duodecim tabularum.
sed solent Romae praefectus[8] urbis vel praetor et in provinciis[9]
praesides ex inquisitione eis dare curatores. Sed et mente 4
captis et surdis et mutis et qui morbo perpetuo laborant, quia
rebus suis superesse non possunt, curatores dandi sunt. Inter- 5
dum autem et pupilli curatores accipiunt, ut puta si legitimus

[1] § 1 *similis Dig.* 26, 1, 14 *pr.* § 1. 2 (*Ulp. l.* 37 *ad Sab.*) [2] *sic P,* ut ingratus a patrono *add. cum Θ post* redigatur *T, post* servitutem *B* [3] § 2 *similis Dig.* 26, 1, 14 § 5 (*Ulp. l.* 37 *ad Sab.*) [4] vel] *dett. cum Θ,* vel quod *BT* [5] *sic T,* administratae *B* [6] *Cf. Gai.* 1, 197. 198 *Dig* 26, 5 [7] possunt *libri* [8] *sic Θ,* praefecti *libri* [9] *sic Θ,* provincia *libri*

tutor non sit idoneus, quia habenti[1] tutorem tutor dari non potest. item si testamento datus tutor vel a praetore vel a praeside idoneus non sit ad administrationem nec tamen fraudulenter negotia administrat, solet ei curator adiungi. item in locum tutorum, qui non in perpetuum, sed ad tempus a tutela excusantur, solent curatores dari.

6 Quodsi tutor adversa valetudine vel alia necessitate impeditur, quo minus negotia pupilli administrare possit, et pupillus vel absit vel infans sit, quem velit actorem periculo ipsius[2] praetor vel qui provinciae praeerit decreto constituet.

XXIV[3]

DE SATISDATIONE TUTORUM ET CURATORUM.

[4]˹Ne tamen pupillorum <pupillarumve> et eorum, qui <quaeve> ˹in curatione sunt, negotia a tutoribus curatoribusve consu˹mantur aut deminuantur[5], curat praetor, ut et tutores et ˹curatores eo nomine satisdent. sed hoc non est perpetuum: ˹nam tutores testamento dati satisdare non coguntur, quia fides ˹eorum et diligentia ab ipso testatore probata est˺: item ex inquisitione tutores vel curatores dati satisdatione non onerantur,
1 quia idonei electi sunt. Sed et si ex testamento vel inquisitione duo pluresve dati fuerint, potest unus offerre satis de indemnitate pupilli <vel adulescentis> et contutori <vel concuratori> praeferri, ut solus administret, vel ut contutor satis offerens praeponatur ei, ut[6] ipse solus administret. itaque per se non potest petere satis a contutore <vel concuratore> suo, sed offerre debet, ut electionem det contutori suo, utrum velit satis accipere an satis dare. quodsi nemo eorum satis offerat, si quidem adsriptum fuerit a testatore, quis gerat, ille gerere debet: quodsi non fuerit adscriptum, quem maior pars elegerit, ipse gerere debet, ut edicto praetoris cavetur. sin autem ipsi tutores dissenserint circa eligendum eum vel eos qui gerere debent, praetor partes suas interponere debet. idem et in pluribus ex inquisitione datis probandum est, id est ut maior pars eligere possit, per quem administratio fieret.

2 [7]Sciendum autem est non solum tutores vel curatores pupillis et adultis ceterisque personis ex administratione teneri,

[1] quia habenti] qui habet *B* [2] ipsius] *B*, ipsius tutoris *T* [3] *Cf. Dig.* 27, 7. 46, 6 *Cod.* 5, 42..57 [4] *Gai.* 1, 199. 200 [5] aut dem.] *dett. cum Gai.*, vel dem. *TP*[b], *om. BP*[a] [6] ut] *B*, et *T* [7] § 2..4 *fere Iustinianorum esse vidit Kuebler.*

sed etiam in eos qui satisdationes[1] accipiunt subsidiariam actionem esse, quae ultimum eis praesidium possit afferre. subsidiaria autem actio datur in eos, qui vel omnino a tutoribus vel curatoribus satisdari non curaverint aut non idonee passi essent caveri. quae quidem tam ex prudentium responsis quam ex constitutionibus imperialibus et in heredes eorum extenditur.
[2]Quibus constitutionibus et illud exprimitur, ut, nisi caveant 3
tutores vel curatores, pignoribus captis coerceantur. [2]Neque 4
autem praefectus urbis neque praetor neque praeses provinciae neque quis alius cui tutores dandi ius est hac actione tenebitur, sed hi tantummodo qui satisdationem exigere solent.

XXV[3]
DE EXCUSATIONIBUS.

Excusantur autem tutores vel curatores variis ex causis: plerumque autem propter liberos, sive in potestate sint sive emancipati. si enim tres liberos quis superstites Romae habeat vel in Italia quattuor vel in provinciis quinque, a tutela vel cura possunt excusari exemplo ceterorum munerum: nam et tutelam et[4] curam placuit publicum munus esse. sed adoptivi liberi non prosunt, in adoptionem autem dati naturali patri prosunt. item nepotes ex filio prosunt, ut in locum patris succedant, ex filia non prosunt. filii autem superstites tantum ad tutelae vel curae muneris excusationem prosunt, defuncti non prosunt. sed si in bello amissi sunt, quaesitum est, an prosint. ‹et constat eos solos prodesse qui in acie amittuntur: ‹hi enim, quia pro re publica ceciderunt, in perpetuum per ‹gloriam vivere intelleguntur.›
Item divus Marcus in semestribus 1
rescripsit eum, qui res fisci administrat, a tutela vel cura quamdiu administrat excusari posse. Item qui rei publicae causa 2
absunt[5], a tutela et cura excusantur. sed et si fuerunt tutores vel curatores, deinde rei publicae causa abesse coeperunt, a tutela et cura excusantur, quatenus rei publicae causa absunt, et interea curator loco eorum datur. qui si reversi fuerint, recipiunt onus tutelae nec anni habent vacationem, ut Papinianus responsorum libro quinto scripsit: nam hoc spatium habent ad novas tutelas vocati. Et qui potestatem aliquam habent, 3
excusare se possunt, ut divus Marcus rescripsit, sed coeptam

[1] *sic T*, satisdationem *BΘ* [2] *Cf. p.* 28 *not.* 7 [3] *Cf. Dig.* 27, 1 *Cod.* 5, 62..69 [4] et] *TΘ, vel B* [5] *sic T^bΘ*, causam assumunt *B*, causa ab***unt T^a

4 tutelam deserere non possunt. [1]Item propter litem, quam cum
pupillo ‹vel adulto tutor vel curator› habet, excusare se ‹nemo›
potest: nisi forte de omnibus bonis vel hereditate controversia
5 sit. Item tria onera tutelae non affectatae vel curae praestant
vacationem, quamdiu administrantur: ut tamen plurium pupillo-
rum[2] tutela vel cura eorundem bonorum, veluti fratrum, pro
6 una computetur. Sed et propter paupertatem excusationem
tribui tam divi fratres quam per se divus Marcus rescripsit, si
7 quis imparem se oneri iniuncto possit docere. Item propter
adversam valetudinem, propter quam nec suis quidem negotiis
8 interesse potest, excusatio locum habet. Similiter eum qui
litteras nesciret excusandum esse divus Pius rescripsit: quamvis
et imperiti litterarum possunt ad administrationem negotiorum
9 sufficere. Item si propter inimicitiam[3] aliquem testamento
tutorem pater dederit, hoc ipsum praestat ei excusationem: sicut
per contrarium non excusantur, qui se tutelam patri pupillorum
10 administraturos promiserunt. Non esse autem admittendam
excusationem eius, qui hoc solo utitur, quod ignotus patri
11 pupillorum sit, divi fratres rescripserunt. Inimicitiae[4], quas
quis cum patre pupillorum vel adultorum[5] exercuit, si capitales
fuerunt nec reconciliatio intervenit, a tutela[6] solent excusare[7].
12 Item si quis[8] status controversiam a pupillorum patre passus
13 est, excusatur a tutela. Item maior septuaginta annis a tutela
vel cura se potest excusare. ‹minores autem viginti et quinque
‹annis olim quidem excusabantur: a nostra autem constitutione[9]
‹prohibentur ad tutelam vel curam adspirare, adeo ut nec ex-
‹cusatione opus fiat. qua constitutione[10] cavetur, ut nec pupillus
‹ad legitimam tutelam vocetur nec adultus: cum erat incivile
‹eos, qui alieno auxilio in rebus suis administrandis egere
‹noscuntur et sub aliis reguntur, aliorum tutelam vel curam
14 ‹subire›. Idem et in milite observandum est, ut nec volens ad
15 tutelae munus[11] admittatur. Item Romae grammatici rhetores
et medici et qui in patria sua id[12] exercent et intra numerum
sunt, a tutela vel cura habent vacationem.

16 [13]Qui autem se vult excusare, si plures habeat excusationes
et de quibusdam non probaverit, aliis uti intra tempora non
prohibetur. qui[14] excusare se volunt, non appellant: sed intra

[1] § 4 *ex Marciani l.* 2 *inst.* (*Dig.* 27, 1, 21 *pr.*) [2] pupillorum *del.* [3] *sic B,* inimicitias *T* [4] *sic T,* inimicitias *B* [5] *sic TΘ,* pupilli vel adulti *B* [6] *sic BΘ,* a tut. vel cura *T* [7] *sic T,* excusari *B* [8] *sic Θ,* si qui *B,* is qui *T* [9] *Cod.* 5, 30, 5 [10] *sic P,* cui constitutioni *BE* [11] *sic PE^b,* onus *B,* in unius *E^a* [12] id] *PEΘ,* artem *B* [13] § 16 *in. ex Marciani l.* 2 *inst.* (*Dig.* 27, 1, 21 § 1) [14] qui *PE^a,* qui enim *B*

dies quinquaginta continuos, ex quo cognoverunt, excusare se
debent (cuiuscumque generis sunt, id est qualitercumque dati
fuerint tutores), si intra centesimum lapidem sunt ab eo loco,
ubi tutores dati sunt: si vero ultra centesimum habitant, di-
numeratione facta viginti milium diurnorum et amplius triginta
dierum. quod tamen, ut[1] Scaevola dicebat, sic debet compu-
tari, ne minus sint quam quinquaginta dies. Datus autem 17
tutor ad universum patrimonium datus esse creditur. Qui tute- 18
lam alicuius gessit, invitus curator eiusdem fieri non compelli-
tur, in tantum ut, licet pater, qui testamento tutorem dederit,
adiecit se eundem curatorem dare, tamen invitum eum curam
suscipere non cogendum divi Severus et Antoninus rescripse-
runt. Idem rescripserunt[2] maritum uxori suae curatorem datum 19
excusare se posse, licet se immisceat. Si quis autem falsis 20
allegationibus excusationem tutelae meruit, non est liberatus
onere tutelae.

XXVI[3]

DE SUSPECTIS TUTORIBUS ET CURATORIBUS.

[4]Sciendum est suspecti crimen e lege duodecim tabularum
descendere. Datum est autem ius removendi suspectos tutores 1
Romae praetori et in provinciis praesidibus earum et legato
proconsulis. Ostendimus, qui possunt de suspecto cognoscere: 2
nunc videamus, qui suspecti fieri possunt. Et quidem omnes
tutores possunt, sive testamentarii sint sive non, sed[5] alterius
generis tutores. quare et si legitimus sit tutor, accusari poterit.
quid[6] si patronus? adhuc idem erit dicendum: dummodo me-
minerimus famae patroni parcendum, licet ut suspectus remotus
fuerit. Consequens est, ut videamus, qui possint suspectos 3
postulare. et sciendum est quasi publicam esse hanc actionem,
hoc est omnibus patere. quin immo et mulieres admittuntur
ex rescripto divorum Severi et Antonini, sed[7] hae solae, quae
pietatis necessitudine ductae ad hoc procedunt, ut puta mater:
nutrix quoque et avia possunt, potest et soror: sed et si qua
mulier fuerit, cuius praetor perpensam[8] pietatem intellexerit
non sexus verecundiam egredientis, sed pietate productam[9] non
continere iniuriam pupillorum, admittit eam ad accusationem.
Impuberes non possunt tutores suos suspectos postulare: puberes 4

[1] ut *om. B* [2] idem rescr. *om. B* [3] *Cf. Dig.* 26, 10 *Cod.* 5, 43
[4] *pr.* .. § 3 *ex Dig.* 26, 10, 1 § 2 .. 7 (*Ulp. l.* 35 *ad ed.*) [5] non sed] *BP*,
n. s. sint *Dig.*, *om. E* [6] quid] *B*^{b}*P*^{b} *Dig.*, quod *B*^{a}*P*^{a}*E* [7] sed] *P*
Dig. *Θ*, sed et *BT* [8] *sic libri cum Dig.* [9] *sic P Dig.*, producta *BT*

autem curatores suos ex consilio necessariorum suspectos pos-
sunt arguere: et ita divi Severus et Antoninus rescripserunt.
5 Suspectus est autem, qui non ex fide tutelam gerit, licet sol-
vendo est, ut et Iulianus quoque scripsit. sed et[1] ante, quam
incipiat gerere tutelam tutor, posse eum quasi suspectum re-
moveri idem Iulianus scripsit et secundum eum constitutum
6 est. Suspectus autem remotus, si quidem ob dolum, famosus
7 est: si ob culpam, non aeque. Si quis autem suspectus postu-
latur, quoad cognitio finiatur, interdicitur ei administratio, ut
8 Papiniano visum est. Sed si suspecti cognitio suscepta fuerit
posteaque tutor vel curator decesserit, extinguitur cognitio
9 suspecti. Si quis tutor copiam sui non faciat, ut alimenta
pupillo decernantur, cavetur epistula divorum Severi et Antonini[2],
ut in possessionem bonorum eius pupillus mittatur: et quae
mora deteriora futura sunt, dato curatore distrahi iubentur.
ergo ut suspectus removeri poterit qui non praestat alimenta.
10 Sed si quis praesens negat propter inopiam alimenta posse
decerni, si hoc per mendacium dicat, remittendum eum esse
ad praefectum urbis puniendum placuit, sicut ille remittitur,
11 qui data pecunia ministerium tutelae redemit. [3]Libertus quo-
que, si fraudulenter gessisse tutelam filiorum vel nepotum
patroni probetur, ad praefectum urbis remittitur puniendus.
12 Novissime sciendum est eos, qui fraudulenter tutelam vel curam
administrant, etiamsi satis offerant, removendos a tutela, [4]quia
satisdatio propositum tutoris malevolum[5] non mutat, sed diutius
13 grassandi in re familiari facultatem praestat. [6]Suspectum ‹enim›
eum putamus, qui moribus talis est, ut suspectus sit: enimvero
tutor ‹vel curator› quamvis pauper est, fidelis tamen et diligens,
removendus non est quasi suspectus.

[1] *sic Θ*, et *om. libri* [2] *Cf. Dig.* 26, 10, 7 § 2 [3] § 11 *ex Dig.* 26, 10, 2 (*Ulp. l.* 1 *de omnib. trib.*) [4] quia .. praestat *ex Dig.* 26, 10, 6 (*Callistr. l.* 4 *de cogn.*) [5] male voluntatis *B* [6] § 13 *ex Dig.* 26, 10, 8 (*Ulp. l.* 61 *ad ed.*)

LIBER SECUNDUS.

I[1]
DE RERUM DIVISIONE.

[2]⌜Superiore libro de iure personarum exposuimus: modo ⌜videamus de rebus. quae vel in nostro patrimonio vel extra ⌜nostrum patrimonium habentur.⌝ [3]quaedam enim naturali iure communia sunt omnium, ⟨quaedam publica⟩, quaedam universitatis, quaedam nullius, pleraque singulorum, quae variis ex causis cuique adquiruntur, ⟨sicut ex subiectis apparebit⟩.

[3]Et quidem naturali iure communia sunt omnium haec: 1
aer et aqua profluens et mare et per hoc litora maris. nemo
igitur ad litus[4] maris accedere prohibetur, dum tamen villis et
monumentis et aedificiis abstineat, quia non sunt iuris gentium,
sicut et mare. [5]Flumina autem omnia et portus publica sunt: 2
ideoque ius piscandi omnibus commune est in portubus[5] flumi-
nibusque. Est autem litus maris, quatenus hibernus fluctus 3
maximus excurrit. [6]Riparum quoque usus publicus est iuris[7] 4
gentium, sicut ipsius fluminis: itaque navem[8] ad eas appellere[9],
funes ex arboribus ibi natis religare, onus aliquid in his repo-
nere cuilibet liberum est, sicuti per ipsum flumen navigare.
sed proprietas earum illorum[10] est, quorum praediis haerent[11]:
qua de causa arbores quoque in isdem natae eorundem sunt.
Litorum quoque usus publicus iuris gentium est, sicut ipsius 5
maris: et ob id quibuslibet liberum est casam ibi imponere,
in qua se recipiant, sicut retia siccare et ex mare deducere.
proprietas autem eorum potest intellegi nullius esse, sed eius-
dem iuris esse, cuius et mare et quae subiacent mari, terra
vel harena. [12]Universitatis sunt, non singulorum veluti quae 6
in civitatibus sunt, ut[13] theatra stadia et similia et si qua alia
sunt communia civitatium.

Nullius autem sunt res sacrae et religiosae et sanctae: quod 7
enim divini iuris est, id nullius in bonis est. Sacra sunt, quae 8

[1] *Cf. Gai.* 2, 1..11. 19..21. 41. 65..79. *Dig.* 1, 8. 41, 1 [2] *Gai.* 2, 1 [3] *pr. fin.* § 1. 2 *ex Marciani l.* 3 *inst.* (*Dig.* 1, 8, 2. 4) [4] *sic A Dig. Θ*, litora *BT* [5] *sic AΘ*, portu *BT* [6] § 4. 5 *ex Gai. l.* 2 *rer. cott.* (*Dig.* 1, 8, 5) [7] iure *Dig.* [8] *sic A Dig. Θ*, naves *BT* [9] *sic A Dig. Θ*, applicare *BT* [10] earum illorum] *dett.*, eorum illorum *A*, illorum eorum *B*, illarum eorum *T*, illorum *Dig.* [11] *sic A Dig.*, adhaereat *BT* [12] § 6 *ex Marciani l.* 3 *inst.* (*Dig.* 1, 8, 6 § 1) [13] ut *om. Dig. Θ*

rite et per pontifices deo consecrata sunt, veluti aedes sacrae et dona, quae rite ad ministerium dei dedicata sunt, ‹quae etiam ‹per nostram constitutionem[1] alienari et obligari prohibuimus, ‹excepta causa redemptionis captivorum.› [2]si quis vero auctoritate sua quasi sacrum sibi constituerit, sacrum non est, sed profanum. locus autem, in quo sacrae aedes aedificatae sunt, etiam diruto aedificio adhuc sacer manet, ut et Papinianus
9 scripsit[3]. [4]Religiosum locum unusquisque sua voluntate facit, dum mortuum infert in locum suum. in communem autem locum purum invito socio inferre non licet: in commune vero sepulcrum etiam invitis ceteris licet inferre. item si alienus usus fructus est, proprietarium placet nisi consentiente usufructuario locum religiosum non facere. in alienum locum concedente domino licet inferre: et licet postea ratum habuerit[5],
10 quam illatus est mortuus, tamen religiosus locus fit. [6]⌜Sanctae ⌜quoque res, veluti muri et portae, quodammodo divini iuris ⌜sunt et ideo nullius in bonis sunt.⌝ ideo autem muros sanctos dicimus, quia poena capitis constituta sit in eos, qui aliquid in muros deliquerint. ideo et legum eas partes, quibus poenas constituimus adversus eos qui contra leges fecerint, sanctiones vocamus.

11 [7]Singulorum autem hominum multis modis res fiunt: quarundam enim rerum dominium nanciscimur iure naturali, quod, sicut diximus, appellatur ius gentium, quarundam iure civili. commodius est itaque a vetustiore iure incipere. palam est autem vetustius esse naturale ius, quod cum ipso genere humano rerum natura prodidit: civilia enim iura tunc coeperunt esse[8], cum et civitates condi et magistratus creari et leges scribi coeperunt.

12 [9]Ferae igitur bestiae et volucres et pisces, id est omnia animalia, quae in terra mari caelo[10] nascuntur[11], simulatque ab aliquo capta fuerint, iure gentium statim illius esse incipiunt: quod enim ante nullius est, id naturali ratione occupanti conceditur. nec interest, feras bestias et volucres utrum in suo fundo quisque capiat, an in alieno: plane qui in alienum fundum ingreditur venandi aut aucupandi gratia, potest a domino, si is providerit, prohiberi ne ingrediatur. quidquid autem eorum ceperis, eo usque tuum esse intellegitur, donec tua custodia

[1] *Cod.* 1, 2, 21 [2] § 8 *fin. ex Marciani l.* 3 *inst.* (*Dig.* 1, 8, 6 § 3) [3] *Dig.* 18, 1, 73 *pr.* [4] § 9 *ex Marc. l. c.* (*Dig.* 1, 8, 6 § 4) [5] *sic A Dig. Θ*, non habuerit *BT* [6] *Gai.* 2, 8. 9 (*Dig.* 1, 8, 1 *pr.*) [7] § 11 *in. similis Dig.* 41, 1, 1 *pr.* (*Gai. l.* 2 *rer. cott.*) [8] esse] *T*, *om. AB* [9] § 12 .. 17 *ex Gai. l.* 2 *rer. cott.* (*Dig.* 41, 1, 1. 3. 5. 7 *pr.*) [10] *sic* $A^{bg}A^{p}$ *Dig.*, caeloque $A^{l}BT$ [11] *sic et Θ*, capiuntur *Dig.*

coercetur: cum vero evaserit custodiam tuam et in naturalem libertatem se receperit, tuum esse desinit et rursus occupantis fit. naturalem autem libertatem recipere intellegitur, cum vel oculos tuos effugerit vel ita sit in conspectu tuo, ut difficilis sit eius persecutio. [1]Illud quaesitum est, an, si fera bestia ita 13
vulnerata sit, ut capi possit, statim tua esse intellegatur. ‹quibus‹dam› placuit statim tuam esse et eo usque tuam videri, donec eam persequaris[2], quodsi desieris persequi, desinere tuam esse et rursus fieri occupantis. ‹alii› non aliter putaverunt tuam esse, quam si ceperis. ‹sed posteriorem sententiam nos confirmamus›, quia multa accidere ‹solent›, ut eam non capias. [1]Apium quo- 14
que natura fera est. itaque quae in arbore tua consederint, antequam a te alveo includantur, non magis tuae esse intelleguntur, quam volucres, quae in tua arbore nidum fecerint: ideoque si alius eas incluserit, is earum dominus erit. favos quoque si quos hae fecerint[3], quilibet eximere potest. plane integra re si provideris ingredientem in fundum tuum, potes eum iure prohibere ne ingrediatur. examen, quod ex alveo tuo evolaverit, eo usque tuum esse intellegitur, donec in conspectu tuo est nec difficilis eius persecutio est: alioquin occupantis fit.
[1]Pavonum et columbarum fera natura est. nec ad rem pertinet, 15
quod ex consuetudine avolare[4] et revolare solent: nam et apes idem faciunt, quarum constat feram esse naturam: cervos quoque ita quidam mansuetos habent, ut in silvas ire et redire soleant, quorum[5] et ipsorum feram esse naturam nemo negat. in his autem animalibus, quae ex consuetudine abire et redire solent, talis regula comprobata est, ut[6] eo usque tua esse intellegantur, donec animum revertendi habeant: nam[7] ⌜si revertendi animum habere desierint, etiam tua esse desinunt et fiunt occupantium. revertendi autem animum videntur desinere habere, cum revertendi consuetudinem deseruerint.⌝ [1]Gallina- 16
rum et anserum non est fera natura idque ex eo possumus intellegere, quod aliae sunt gallinae, quas feras vocamus, item alii anseres, quos feros appellamus. ideoque si anseres tui aut gallinae tuae aliquo casu turbati turbataeve evolaverint, licet conspectum tuum effugerint, quocumque tamen loco sint, tui tuaeve esse[8] intelleguntur: et qui lucrandi animo ea animalia retinet, furtum committere intellegitur. [2]Item ea, quae ex 17

[1] § 13..17 *ex Gai. l. 2 rer. cott.* (*Dig.* 41, 1, 5 § 1..7. 7) [2] *sic B*, persequamur *A cum Dig.*, persequeris *T* [3] hae fecerint] *Dig.*, effecerint *libri* [4] *sic AB Dig. Θ*, *advolare T* [5] quorum] *BT Dig.*, quamvis *A* [6] ut] ut et *T* [7] *Gai.* 2, 68 [8] esse] *BT*, *om. A*

hostibus capimus, iure gentium statim nostra fiunt: adeo qui-
dem, ut et liberi homines in servitutem nostram deducantur,
qui tamen, si evaserint nostram potestatem et ad suos reversi
18 fuerint, pristinum statum recipiunt. [1]Item lapilli gemmae et
cetera, quae in litore inveniuntur, iure naturali statim ‹inven-
19 toris› fiunt. [1]Item ea, quae ex animalibus dominio tuo sub-
iectis nata sunt, eodem iure tibi adquiruntur.
20 [2]Praeterea quod per alluvionem agro tuo flumen adiecit,
iure gentium tibi adquiritur. est autem alluvio incrementum
latens[3]. per alluvionem autem id videtur adici, quod ita pau-
latim adicitur, ut intellegere non possis, quantum quoquo mo-
21 mento temporis adiciatur. [2]Quodsi vis fluminis partem aliquam
ex tuo praedio detraxerit et ‹vicini› praedio appulerit, palam est
eam tuam permanere. plane si longiore[4] tempore fundo ‹vicini›
haeserit arboresque, quas secum traxerit, in eum fundum radices
egerint, ex eo tempore videntur ‹vicini› fundo adquisitae[5] esse.
22 [2]Insula quae in mari nata est, quod raro accidit, occupantis
fit: nullius enim esse creditur. at in flumine nata, quod fre-
quenter accidit, si quidem mediam partem fluminis teneat, com-
munis est eorum, qui ab utraque parte fluminis prope ripam
praedia possident, pro modo latitudinis cuiusque fundi, quae
latitudo prope ripam sit. quodsi alteri parti proximior sit, eorum
est tantum, qui ab ea parte prope ripam praedia possident.
quodsi aliqua parte divisum flumen, deinde infra unitum agrum
alicuius in formam insulae redegerit, eiusdem permanet is ager,
23 cuius et fuerat. [2]Quodsi naturali alveo in universum derelicto
alia parte fluere[6] coeperit, prior quidem alveus eorum est, qui
prope ripam eius praedia possident, pro modo scilicet latitu-
dinis cuiusque agri, quae latitudo prope ripam sit, novus autem
alveus eius iuris esse incipit, cuius et ipsum flumen, id est
publicus[7]. quodsi post aliquod tempus ad priorem alveum
reversum fuerit flumen, rursus novus alveus eorum esse incipit,
24 qui prope ripam eius praedia possident. [2]Alia sane causa est,
si cuius totus ager inundatus fuerit. neque enim inundatio
speciem fundi commutat et ob id, si recesserit aqua, palam
est eum fundum eius manere, cuius et fuit.
25 [8]Cum ex aliena materia species aliqua facta sit ab aliquo,

[1] § 18. 19 *ex Flor. l.* 6 *inst.* (*Dig.* 1, 8, 3 *et* 41, 1, 6) [2] § 20..24 *ex Gai. l.* 2 *rer. cott.* (*Dig.* 41, 1, 7 § 1..6) [3] est ... latens *om. Dig.* [4] *sic Dig.* Θ, longiori *T*, longo *AB* [5] *sic T*Θ, videtur ... adquisita *Dig.*, videntur .. adquisita *AB* [6] *sic A Dig.* Θ, defluere *BT* [7] *sic* (publicis *F*[1]) *Dig.*, publicum *libri*, publici *legisse videtur* Θ [8] § 25 *similis Dig.* 41, 1, 7 § 7 (*Gai. l. c.*)

quaeri solet, quis[1] eorum naturali ratione dominus sit, utrum
is qui fecerit, an ille potius qui materiae dominus fuerit: ut
ecce si quis ex alienis uvis aut olivis aut spicis vinum aut
oleum aut frumentum fecerit, aut ex alieno auro vel argento
vel aere vas aliquod fecerit, vel ex alieno vino et melle mul-
sum miscuerit, vel ex alienis medicamentis emplastrum aut
collyrium composuerit, vel ex aliena lana vestimentum fecerit,
vel ex alienis tabulis navem vel armarium vel subsellium fabri-
caverit. ‹et post multas Sabinianorum et Proculianorum amb-
iguitates placuit media sententia existimantium›, si ea species
ad materiam reduci[2] possit, eum videri dominum esse, qui
materiae dominus fuerat, si non possit reduci, eum potius in-
tellegi dominum qui fecerit: ut ecce vas conflatum potest ad
rudem massam aeris vel argenti vel auri reduci, vinum autem
aut oleum aut frumentum ad uvas et olivas et spicas reverti
non potest[3] ac ne mulsum quidem ad vinum et mel resolvi
potest. quodsi partim ex sua materia partim ex aliena speciem
aliquam fecerit quisque, veluti ex suo vino et alieno melle mul-
sum aut ex suis et alienis medicamentis emplastrum aut col-
lyrium aut ex sua et aliena lana vestimentum fecerit, dubi-
tandum non est hoc casu eum esse dominum qui fecerit: cum
non solum operam suam dedit, sed et partem eiusdem materiae
praestavit. Si tamen alienam purpuram quis intexuit suo vesti- 26
mento, licet pretiosior est purpura, accessionis vice cedit vesti-
mento: et qui dominus fuit purpurae, adversus eum qui sub-
ripuit habet furti actionem et condictionem, sive ipse est qui
vestimentum fecit, sive alius. nam ⌈[4]extinctae res licet vindi-
⌈cari non possint, condici tamen a furibus et[5] a quibusdam
⌈aliis possessoribus possunt.⌉ Si duorum materiae ex volun- 27
tate dominorum confusae sint, totum id corpus, quod ex con-
fusione fit, utriusque commune est[6], veluti si qui vina sua
confuderint aut massas argenti vel auri conflaverint. sed[7] si
diversae materiae sint et ob id propria species facta sit, forte
ex vino et melle mulsum aut ex auro et argento electrum,
idem iuris est: nam et eo casu communem esse speciem non
dubitatur. quodsi fortuitu et non voluntate dominorum con-
fusae fuerint vel diversae materiae vel quae eiusdem generis
sunt, idem iuris esse placuit. Quodsi frumentum Titii tuo fru- 28
mento mixtum fuerit, si quidem ex voluntate vestra, commune

[1] quis *BTt*, uter *ATv* [2] redigi *B* [3] *sic ABΘ*, reduci non possunt *T* [4] *Gai.* 2, 79 [5] et] *ABΘ Gai.*, vel *T* [6] est] *AT*, fit *B* [7] sed] *libri cum Θ: fuitne* sed et *(edd.)*?

erit, quia singula corpora, id est singula grana, quae cuiusque propria fuerunt, ex consensu vestro communicata sunt. quodsi casu id mixtum fuerit vel Titius id miscuerit sine voluntate tua, non videtur commune esse, quia singula corpora in sua substantia durant nec magis istis casibus commune fit frumentum, quam grex communis esse intellegitur, si pecora Titii tuis pecoribus mixta fuerint: sed si ab alterutro vestrum id totum frumentum retineatur, in rem quidem actio pro modo frumenti cuiusque competat, arbitrio autem iudicis continetur,
29 ut is[1] aestimet, quale cuiusque frumentum fuerit. [2]Cum in suo solo aliquis aliena materia aedificaverit, ipse dominus intellegitur aedificii, quia omne quod inaedificatur solo cedit. nec tamen ideo is, qui materiae dominus fuerat, desinit eius dominus esse: sed tantisper neque vindicare eam potest neque ad exhibendum de ea re agere propter legem duodecim tabularum, qua cavetur, ne quis tignum alienum aedibus suis inunctum eximere cogatur, sed duplum pro eo praestet per actionem quae vocatur de tigno iuncto (appellatione autem tigni omnis materia significatur, ex qua[3] aedificia fiunt): quod ideo provisum est, <ne aedificia rescindi necesse sit>. sed si aliqua ex causa dirutum sit aedificium, poterit materiae dominus, <si non fuerit duplum iam persecutus>, tunc eam vindicare et ad exhibendum
30 agere[4]. [2]Ex diverso si quis in alieno solo sua materia domum aedificaverit, illius fit domus, cuius et solum est. sed hoc casu materiae dominus proprietatem eius amittit, quia voluntate eius alienata intellegitur, utique si[5] non ignorabat in alieno solo se aedificare: et ideo, licet diruta sit domus, vindicare materiam non possit[6]. certe illud constat, si in possessione constituto aedificatore soli dominus petat domum suam esse nec solvat pretium materiae et mercedes fabrorum, posse eum per exceptionem doli mali repelli, utique si bonae fidei possessor fuit qui aedificasset: nam scienti alienum esse solum potest culpa obici, quod temere aedificaverit in eo solo, quod intellegeret
31 alienum esse. [2]Si Titius alienam plantam in suo solo posuerit, ipsius erit: et ex diverso si Titius suam plantam in Maevii solo posuerit, Maevii planta erit, si modo utroque casu radices egerit. antequam autem radices egerit, eius permanet, cuius et fuerat. adeo autem[7] ex eo, ex[8] quo radices agit planta,

[1] is] *A*, id *B*, ipse *T* [2] § 29..31 *ex Gai. l.* 2 *rer. cott.* (*Dig.* 41, 1, 7, § 10. 12. 13) [3] *sic AT* (*sed* significat *T*), omnes materiae significantur ex quibus (ex qua *B*) *B Dig.* [4] agere] *Dig. Θ*, de ea re (re *om.* T^{a}) ag. *AT*, de eis ag. *B* [5] si *om.* T^{a} [6] *sic A*, potest *BT* [7] enim *Dig.* [8] ex *om. A*

proprietas eius commutatur, ut, si vicini arborem ita terra[1] Titii presserit[2], ut in eius fundum radices ageret, Titii effici arborem dicimus[3]: rationem etenim non permittere[4], ut alterius arbor esse intellegatur, quam cuius in fundum radices egisset. et ideo prope confinium arbor posita si etiam in vicini fundum
radices egerit, communis fit. [5]Qua ratione autem plantae, 32
quae terra coalescunt, solo cedunt, eadem ratione frumenta quoque, quae sata sunt, solo cedere intelleguntur. ceterum sicut is qui in alieno solo aedificaverit, si ab eo dominus petat aedificium, defendi potest per exceptionem doli mali secundum ea quae diximus: ita eiusdem exceptionis auxilio tutus esse potest is, qui alienum[6] fundum sua impensa[7] bona fide con-
sevit. [5]Litterae quoque, licet aureae sint, perinde chartis mem- 33
branisque cedunt, acsi[8] solo cedere solent ea quae inaedificantur aut inseruntur: ideoque si in chartis membranisve tuis carmen vel historiam vel orationem Titius scripserit, huius corporis non Titius, sed tu dominus esse iudiceris[9]. sed si a Titio petas tuos libros tuasve membranas esse nec impensam scripturae solvere paratus sis, poterit se Titius defendere per exceptionem doli mali, utique si bona fide earum chartarum membranarumve
possessionem nanctus est. Si quis in aliena tabula pinxerit, 34
‹quidam putant› tabulam picturae cedere: ‹aliis› videtur picturam[10], qualiscumque sit, tabulae cedere. ‹sed nobis videtur ‹melius esse tabulam picturae cedere: ridiculum est enim picturam Apellis vel Parrhasii[11] in accessionem vilissimae tabulae ‹cedere. unde› [12]⸢si a domino tabulae imaginem possidente is ⸢qui pinxit eam petat nec solvat pretium tabulae, poterit per ⸢exceptionem doli mali summoveri: at si is qui pinxit possideat, ⸢consequens est, ut utilis actio domino tabulae adversus eum ⸢detur, quo casu, si non solvat impensam picturae, poterit per ⸢exceptionem doli mali repelli, utique si bona fide possessor ⸢fuerit ‹ille qui picturam imposuit›. illud ‹enim› palam est, ⸢quod, sive ‹is qui pinxit› subripuit tabulas sive alius, competit ⸢‹domino tabularum› furti actio.⸣

Si quis a non domino, quem dominum esse crederet, bona 35
fide fundum emerit vel ex donatione aliave qua iusta causa

[1] terram *BT et in Dig. F*[1] [2] Titius presserit *expectes:* presserim *Dig., ut cogitandum sit de arbore propagata, qua de re cf. Plin. h. n.* 17, 13 *Dig.* 43, 24, 22 *pr.* [3] dicamus *edd.* [4] *sic AT Dig.*, ratio enim non permittit *B* [5] § 32. 33 *ex Gai. l. c.* (*Dig.* 41, 1, 9 *pr.* § 1) [6] *sic AT*, in alienum *B Dig.* [7] suam imponsam *B* [8] ac *Dig.* [9] *sic AB*, videris *T*, intellegeris *Dig.* [10] *sic ATa*, pictura *BTb* [11] parrasis *libri* [12] *Gai.* 2, 78

aeque bona fide acceperit: naturali ratione placuit fructus quos percepit eius esse pro cultura et cura. et ideo si postea dominus supervenerit et fundum vindicet, de fructibus ab eo <consumptis> agere non potest. ei vero, qui sciens alienum fundum possederit, non idem concessum est. itaque cum fundo etiam
36 fructus, <licet consumpti sint>[1], cogitur restituere. Is, ad quem usus fructus fundi pertinet, non aliter fructuum dominus efficitur, quam si eos ipse perceperit. et ideo licet maturis fructibus, nondum tamen perceptis decesserit, ad heredem eius non pertinent, sed[2] domino proprietatis adquiruntur. eadem fere et de
37 colono dicuntur. [3]In pecudum fructu etiam fetus est, sicuti lac et pilus et lana: itaque agni et haedi et vituli et equuli[4] statim naturali iure dominii[5] sunt fructuarii. partus vero ancillae in fructu non est itaque ad dominum proprietatis pertinet: absurdum enim videbatur hominem in fructu esse, cum omnes
38 fructus rerum natura hominum gratia comparavit. Sed si gregis usum fructum quis habeat, in locum demortuorum capitum ex fetu fructuarius summittere debet, ut et Iuliano visum est, et in vinearum demortuarum vel arborum locum alias debet substituere. recte enim colere debet et quasi bonus pater familias uti debet[6].

39 Thesauros, quos quis in suo loco invenerit, divus Hadrianus naturalem aequitatem secutus ei concessit qui invenerit. idemque statuit, si quis in sacro aut in religioso loco fortuito casu invenerit. at si quis in alieno loco non data ad hoc opera, sed fortuitu invenerit, dimidium domino soli concessit. et convenienter, si quis in Caesaris loco invenerit, dimidium inventoris, dimidium Caesaris esse statuit. cui conveniens est, ut, si quis in publico loco vel fiscali invenerit, dimidium ipsius esse[7], dimidium fisci vel civitatis.

40 [8]Per traditionem quoque iure naturali[9] res nobis adquiruntur: nihil enim tam conveniens est naturali aequitati, quam voluntatem domini, volentis rem suam in alium transferre, ratam haberi. <et ideo cuiuscumque generis sit corporalis res, <tradi potest[10] et a domino tradita alienatur. itaque stipendiaria <quoque et tributaria praedia eodem modo alienantur. vocantur <autem stipendiaria et tributaria praedia, quae in provinciis sunt,

[1] <> *Iustinianis tribuit Pernice* [2] sed] *ABΘ*, sed omnino *T* [3] § 37 *ex Gai. l. 2 rer. cott.* (*Dig.* 22, 1, 28) [4] et equuli] *TΘ*, et equulei *A*, ei equi *B*, *om. Dig.* [5] *sic AT*, dominio *B*, *om. Dig.* [6] uti debet] *AT*, *om. B* [7] *sic BT*, esset *A* [8] § 40 *in. ex Gai. l. c.* (*Dig.* 40, 1, 9 § 3) [9] iure naturali] naturalem *B* [10] *sic T*, possit *AB*

<inter quae nec non Italica praedia ex nostra constitutione[1]
<nulla differentia est.> Sed si quidem ex causa donationis aut 41
dotis aut qualibet alia ex causa tradantur, sine dubio transferuntur: venditae vero et traditae non aliter emptori adquiruntur, quam si is venditori pretium solverit vel alio modo ei satisfecerit, veluti expromissore aut pignore dato. quod cavetur quidem etiam lege duodecim tabularum: tamen recte dicitur et iure gentium, id est[2] iure naturali, id effici. <sed si is qui
<vendidit fidem emptoris secutus fuerit[3], dicendum est[4] sta-
<tim rem emptoris fieri.> [5]Nihil autem interest, utrum ipse 42
dominus tradat alicui rem, an voluntate eius alius[6]. [5]Qua 43
ratione, si cui[7] libera negotiorum[8] administratio a domino permissa fuerit isque ex his negotiis rem vendiderit et tradiderit,
facit eam accipientis. [5]Interdum etiam sine traditione nuda 44
voluntas sufficit domini ad rem transferendam, veluti si rem, quam tibi aliquis commodavit aut locavit aut apud te deposuit, vendiderit tibi[9] aut donaverit. quamvis enim ex ea causa tibi eam non tradiderit, eo tamen ipso, quod patitur tuam esse, statim adquiritur tibi proprietas perinde ac si eo nomine
tradita fuisset. [5]Item si quis merces in horreo depositas vendi- 45
derit, simul atque claves horrei tradiderit emptori, transfert
proprietatem mercium ad emptorem. [5]Hoc amplius interdum 46
et in incertam personam collocata[10] voluntas domini transfert rei proprietatem: ut ecce praetores vel consules, qui missilia iactant in vulgus, ignorant, quid eorum quisque excepturus sit, et tamen, quia volunt quod quisque exceperit eius esse, statim
eum dominum efficiunt. Qua ratione verius esse videtur et, 47
si rem pro derelicto a domino habitam occupaverit quis, statim eum dominum effici. pro derelicto autem habetur, quod dominus ea mente abiecerit, ut id rerum suarum esse nollet, ideo-
que statim dominus esse desinit. [11]Alia causa est earum 48
rerum, quae in tempestate maris levandae navis causa eiciuntur. hae enim dominorum permanent, quia palam est eas non eo animo eici, quo[12] quis eas habere non vult, sed quo magis cum ipsa nave periculum maris effugiat: qua de causa si quis eas fluctibus expulsas vel etiam in ipso mari nactus lucrandi

[1] *Cod.* 7, 31, 1 [2] id est] *AT*, et *B* [3] secutus fuerit] *BT*, secuturus (secutus *A*ˡ) est *A* [4] dic. est *om. B* [5] § 42..46 *ex Gai. l.* 2 *rer. cott.* (*Dig.* 41, 1, 9 § 4..7) [6] alius] *AΘ*, aliquis *Dig.*, alius aut possessio eius rei permissa sit (sit *om. B*) *BT* [7] cui *om. A* [8] negotiorum] *B Dig. Θ*, universorum neg. *AT* [9] tibi *om. B* [10] *sic A Dig.*, collata *BT* [11] § 48 *ex Gai. l.* 2 *rer. cott.* (*Dig.* 41, 1, 9 § 8) [12] quod *Dig.*

animo abstulerit, furtum committit. nec longe discedere videntur ab his, quae de rheda currente[1] non intellegentibus dominis cadunt.

II
DE REBUS INCORPORALIBUS.

[2]Quaedam praeterea res corporales sunt, quaedam incor-
1 porales. Corporales hae sunt, quae sui natura tangi possunt:
veluti fundus homo vestis aurum argentum et denique aliae
2 res innumerabiles. Incorporales autem sunt, quae tangi non
possunt. qualia sunt ea, quae in iure consistunt: sicut here-
ditas, usus fructus[3], obligationes quoquo modo contractae.
nec ad rem pertinet, quod in hereditate res corporales conti-
nentur: nam et fructus, qui ex fundo percipiuntur, corporales
sunt et id, quod ex aliqua obligatione nobis debetur, plerumque
corporale est, veluti fundus homo pecunia: nam ipsum ius
hereditatis[4] et ipsum ius utendi fruendi et ipsum ius obliga-
3 tionis incorporale est. Eodem numero sunt iura praediorum
urbanorum et rusticorum, quae etiam servitutes vocantur.

III[5]
DE SERVITUTIBUS.

[6]Rusticorum praediorum iura sunt haec: iter actus via
aquae ductus. iter est ius eundi ambulandi homini, non etiam
iumentum agendi vel vehiculum: actus est ius agendi vel iumen-
tum vel vehiculum. itaque qui iter habet, actum non habet.
qui actum habet, et[7] iter habet eoque uti potest etiam sine
iumento. via est ius eundi et agendi ‹et ambulandi›: nam et
iter et actum in se via continet. aquae ductus est ius aquae
1 ducendae per fundum alienum. [8]Praediorum urbanorum sunt
servitutes, quae aedificiis inhaerent, ideo urbanorum praediorum
dictae, quoniam aedificia omnia urbana praedia appellantur, etsi
in villa aedificata sunt. item praediorum urbanorum servitutes
sunt hae: ut vicinus onera vicini sustineat: ut in parietem eius
liceat vicino tignum immittere: ut stillicidium vel flumen reci-
piat quis in aedes suas vel in aream[9], vel non recipiat: et ne
2 altius tollat quis aedes suas, ne luminibus vicini officiatur. [10]In

[1] currente] *AT, om. B* [2] *Gai.* 2, 12..14 *Dig.* 1, 8, 1 § 1 [3] *sic Gai. Dig. Θ,* usus fructus usus *libri* [4] successionis *Gai. Dig.* [5] *Cf. Dig.* 8 *Cod.* 3, 34 [6] *pr. ex Ulp. l.* 2 *inst.* (*Dig.* 8, 3, 1 *pr.*) [7] et] *T Dig. Θ, om. B* [8] § 1 *in. ex Ulp. l. c.* (*Dig.* 8, 4, 1 *pr.*)? [9] *sic BTᵃΘ,* vel in cloacam *add. dett.* [10] § 2. 3 *ex Ulp. l. c.* (*Dig.* 8, 3, 1 § 1 *et* 8, 4, 1 § 1)

rusticorum praediorum servitutes[1] quidam computari recte putant aquae haustum, pecoris ad aquam adpulsum, ius pascendi, calcis coquendae, harenae fodiendae.

[2]Ideo autem hae servitutes praediorum appellantur, quoniam 3
sine praediis constitui non possunt. nemo enim potest servitutem adquirere urbani vel rustici praedii, nisi qui habet prae-
dium, nec quisquam debere, nisi qui habet praedium. Si quis 4
velit vicino aliquod ius constituere, pactionibus atque stipulationibus id efficere debet. [3]potest etiam in testamento quis heredem suum damnare, ne altius tollat[4], ne luminibus aedium vicini officiat: vel ut patiatur eum tignum in parietem immittere vel stillicidium habere: vel ut patiatur eum per fundum ire agere aquamve ex eo ducere.

IV[5]
DE USU FRUCTU.

[6]Usus fructus est ius alienis rebus utendi fruendi salva rerum substantia. est enim ius in corpore: quo sublato et
ipsum tolli necesse est. Usus fructus a proprietate separatio- 1
nem recipit idque plurimis[7] modis accidit. ut ecce si quis alicui usum fructum legaverit: nam heres nudam habet proprietatem, legatarius usum fructum: et contra si fundum legaverit deducto usu fructu, legatarius nudam habet proprietatem, heres vero usum fructum: item alii usum fructum, alii deducto eo fundum legare potest. [8]sine testamento vero si quis velit alii usum fructum constituere, pactionibus et stipulationibus id efficere debet. ne tamen in universum inutiles essent proprietates semper abscedente usu fructu, placuit certis modis
extingui usum fructum et ad proprietatem reverti. Constituitur 2
autem usus fructus non tantum in fundo et aedibus, verum etiam in servis et iumentis ceterisque rebus exceptis his quae ipso usu consumuntur: nam eae[9] neque naturali ratione neque civili recipiunt usum fructum. quo numero sunt vinum oleum frumentum vestimenta. quibus proxima est pecunia numerata: namque in ipso usu adsidua permutatione quodammodo extinguitur. sed utilitatis causa senatus censuit posse etiam earum

[1] *sic* *TΘ*, servitute *B* [2] § 2. 3 *ex Ulp. l. c.* (*Dig.* 8, 3, 1 § 1 *et* 8, 4, 1 § 1) [3] § 4 *fin. ex Gai. l.* 2 *rer. cott.* (*Dig.* 8, 4, 16) [4] tollat] *BT^a*, aedes suas tollat *Dig.* [5] *Cf. Gai.* 2, 30. 33 *Dig.* 7, 1. 4. 5; 33, 2 *Cod.* 3, 33 [6] *pr. ex Dig.* 7, 1, 1. 2 ((*Paul. l.* 3 *ad Vitell. et Cels. l.* 18 *dig.*) [7] *sic* *BT*, pluribus *dett.*, πολλοῖς *Θ* [8] § 1 *fin.* § 2 *in. ex Gai. l.* 2 *rer. cott.* (*Dig.* 7, 1, 3 *pr.* § 1) [9] eae] *B*, eae res *T*

rerum usum fructum constitui, ut tamen eo nomine heredi utiliter caveatur. itaque si pecuniae usus fructus legatus sit, ita datur legatario, ut eius fiat, et legatarius satisdat heredi de tanta pecunia restituenda, si morietur aut capite minuetur. ceterae quoque res ita traduntur legatario, ut eius fiant: sed aestimatis his satisdatur, ut, si morietur aut capite minuetur, tanta pecunia restituatur, quanti eae fuerint aestimatae. ergo senatus non fecit quidem earum rerum usum fructum (nec enim poterat), sed per cautionem quasi usum fructum con-
3 stituit. Finitur autem usus fructus morte fructuarii et <duabus capitis deminutionibus, maxima et media>, et non utendo <per modum et tempus. quae omnia[1] nostra statuit constitutio[2]>. item finitur usus fructus, si domino proprietatis ab usufructuario cedatur (nam extraneo cedendo nihil agitur): vel ex contrario si fructuarius proprietatem rei adquisierit, quae res consolidatio appellatur. eo amplius constat, si aedes incendio consumptae fuerint vel etiam terrae motu aut vitio suo corruerint, extingui
4 usum fructum et ne areae quidem usum fructum deberi. Cum autem finitus fuerit usus fructus, revertitur scilicet ad proprietatem et ex eo tempore nudae proprietatis dominus incipit plenam habere in re potestatem.

V[3]

DE USU ET HABITATIONE.

[4]Isdem istis modis, quibus usus fructus constituitur, etiam nudus usus constitui solet isdemque illis modis finitur, quibus
1 et usus fructus desinit. Minus autem scilicet iuris in usu est quam in usu fructu. namque is, qui fundi nudum usum habet, nihil ulterius habere intellegitur, quam ut oleribus pomis floribus feno stramentis lignis ad usum cottidianum utatur: [5]in eoque fundo hactenus ei morari licet, ut neque domino fundi molestus sit neque his, per quos opera rustica fiunt, impedimento sit: nec ulli alii ius quod habet aut vendere aut locare aut gratis concedere potest, <cum is qui usum fructum habet
2 potest haec omnia facere>[6]. Item is, qui aedium usum habet, hactenus iuris habere intellegitur, ut ipse tantum habitet, nec hoc ius ad alium transferre potest: et vix receptum videtur, ut hospitem ei recipere liceat. et cum uxore sua liberisque

[1] quae omnia] *TΘ*, quod *B* [2] *Cod.* 3, 33, 16 [3] *Dig.* 7, 8; 33, 2 *Cod.* 3, 33 [4] *pr. simile Dig.* 7, 1, 3 § 3 (*Gai. l.* 2 *rer. cott.*) [5] § 1 *fin. ex Gai. l.* 2 *rer. cott.* (*Dig.* 7, 8, 11) [6] <> *Iustinianis tribuit Ferrini*

suis, item libertis <nec non aliis liberis personis, quibus non
minus quam servis utitur>, habitandi ius habeat, et convenienter
si ad mulierem usus aedium pertineat, cum marito ei[1] habitare
liceat. Item is[2], ad quem servi usus pertinet, ipse tantum 3
operis[3] atque ministerio eius uti potest: ad alium vero nullo
modo ius suum transferre ei concessum est. idem scilicet iuris
est et in iumento. Sed[4] si pecoris vel ovium usus legatus 4
fuerit, neque lacte neque agnis neque lana utetur usuarius,
quia ea in fructu sunt. plane ad stercorandum agrum suum
pecoribus uti potest.

Sed si cui habitatio legata sive aliquo modo constituta sit, 5
neque usus videtur neque usus fructus, sed quasi proprium
aliquod ius. <quam habitationem habentibus propter rerum utili-
<tatem secundum Marcelli sententiam nostra decisione[5] promul-
<gata[6] permisimus non solum in ea degere, sed etiam aliis
<locare.>

Haec de servitutibus et usu fructu et usu et habitatione 6
dixisse sufficiat. de hereditate autem et de obligationibus suis
locis proponamus. exposuimus summatim, quibus modis iure
gentium res adquiruntur: modo videamus, quibus modis legitimo
et civili iure adquiruntur.

VI[7]

DE USUCAPIONIBUS ET LONGI TEMPORIS POSSESSIONIBUS.

<Iure civili constitutum fuerat, ut, qui bona fide ab eo, qui
<dominus non erat, cum crediderit eum dominum esse, rem
<emerit vel ex donatione aliave qua iusta causa acceperit, is
<eam rem, si mobilis erat, anno ubique, si immobilis, biennio
<tantum in Italico solo usucapiat, ne rerum dominia in incerto
<essent. et cum hoc placitum erat, putantibus antiquioribus[8]
<dominis sufficere ad inquirendas res suas praefata tempora,
<nobis melior sententia resedit[9], ne domini maturius suis rebus
<defraudentur neque certo loco beneficium hoc concludatur. et
<ideo constitutionem[10] super hoc promulgavimus, qua cautum
<est, ut res quidem mobiles per triennium usucapiantur, immo-
<biles vero per longi temporis possessionem, id est inter prae-
<sentes decennio, inter absentes viginti annis usucapiantur et
<his modis non solum in Italia, sed in omni terra, quae nostro

[1] ei] *P, om. BT^b, deficit T^a* [2] is] ei *libri* [3] *sic T^aΘ*, opere *BT^b* [4] sed] *BC^bΘ*, sed et *TC^a* [5] *Cod.* 3, 33, 13 [6] promulgatam *B* [7] *Gai.* 2, 41..61 *Dig.* 41, 3..10; 44, 3 *Cod.* 7, 26..40 [8] *sic ATC*, antiquissimis *B* [9] *sic B*, resederit *TC^b*, sederit *AC^a* [10] *Cod.* 7, 31, 1

‹imperio gubernatur, dominium rerum iusta causa possessionis ‹praecedente adquiratur.›

1 [1]Sed aliquando etiamsi maxime quis bona fide rem possederit, non tamen illi usucapio ‹ullo tempore› procedit, veluti si quis liberum hominem vel rem sacram vel religiosam vel
2 servum fugitivum possideat. Furtivae quoque res et quae vi possessae sunt, nec si ‹praedicto longo tempore› bona fide possessae fuerint, usucapi possunt: nam furtivarum rerum lex duodecim tabularum et lex Atinia[2] inhibet usucapionem, vi
3 possessarum lex Iulia et Plautia. [3]⸢Quod ‹autem› dictum est ⸢furtivarum et vi possessarum rerum usucapionem per legem[4] ⸢prohibitam esse, non eo pertinet, ut ne ipse fur quive per vim ⸢possidet usucapere possit: nam his alia ratione usucapio non ⸢competit, quia scilicet mala fide possident: sed ne ullus alius, ⸢quamvis ab eis bona fide emerit ‹vel ex alia causa acceperit,› ⸢usucapiendi ius habeat[5]. unde in[6] rebus mobilibus non facile ⸢procedit, ut bonae fidei possessori[7] usucapio competat. nam ⸢qui alienam rem vendidit ‹vel ex alia causa› tradidit, furtum
4 ⸢eius committit. [3]Sed tamen id aliquando aliter se habet. nam ⸢si heres rem defuncto commodatam aut locatam vel apud eum ⸢depositam existimans hereditariam esse ‹bona fide accipienti› ⸢vendiderit aut donaverit⸣ aut dotis nomine dederit, quin is qui acceperit usucapere possit, dubium non est, quippe ea res in furti vitium non ceciderit, ‹cum utique heres, qui bona fide
5 tamquam suam alienaverit, furtum non committit›[8]. [9]⸢Item si ⸢is, ad quem ancillae usus fructus pertinet, partum suum esse ⸢credens vendiderit aut donaverit, furtum non committit: fur-
6 ⸢tum enim sine affectu furandi non committitur. [9]Aliis quoque ⸢modis accidere potest, ut quis sine vitio furti rem alienam ad ⸢aliquem transferat et efficiat, ut a possessore usucapiatur.⸣
7 Quod autem ad eas res, quae solo continentur[10], expeditius procedit, ut[11] quis loci vacantis possessionem propter absentiam aut neglegentiam domini, aut quia sine successore decesserit, sine vi nanciscatur. [12]qui quamvis ipse mala fide possidet, quia intellegit se alienum fundum occupasse, tamen, si alii bona fide accipienti tradiderit, poterit ‹ei longa possessione res ‹adquiri›, quia neque furtivum neque vi possessum ‹accepit›.

[1] § 1 *in. simile Gaio* 2, 45 [2] Ἀτίλιος νόμος *Θ* [3] *Gai.* 2, 49. 50 [4] *sic AT*^{a}, per leges *BTC*^{b}, per lege[m] XII tabularum *Gai.* [5] *sic Gai.*, habet *libri* [6] in] *ATC Gai.*, et in *B* [7] possessoribus *T*^{a} [8] ‹› *Iustinianis adscripsit Kuebler* [9] *Gai.* 1, 50 [10] *sic AT*^{a}, pertinet *add. BT*^{b} [11] ut] *A*, ut si *BT* [12] qui .... furtum fieri *ex Gai. l.* 2 *rer. cott.* (*Dig.* 41, 3, 38)

abolita est enim quorundam veterum sententia existimantium
etiam fundi locive furtum fieri <et[1] eorum, qui res soli pos-
<sident, principalibus constitutionibus prospicitur, ne cui longa
<et indubitata possessio auferri debeat.> Aliquando etiam fur- 8
tiva vel vi possessa res usucapi potest: veluti si in domini
potestatem reversa fuerit. tunc enim vitio rei purgato procedit
eius usucapio. Res fisci <nostri> usucapi non potest. sed Papi- 9
nianus scribit[2] bonis vacantibus fisco[3] nondum nuntiatis bona
fide emptorem sibi traditam rem ex his bonis usucapere posse:
et ita divus Pius et divus[4] Severus et Antoninus rescripserunt.
Novissime sciendum est rem talem esse debere, ut in se non 10
habeat vitium, ut a bona fide emptore usucapi possit vel qui
ex alia iusta causa possidet.

Error autem falsae causae usucapionem non parit. veluti 11
si quis, cum non emerit, emisse se existimans possideat[5]: vel
cum ei donatum non fuerat, quasi ex donatione possideat.

<Diutina possessio>, quae prodesse coeperat defuncto, et 12
heredi et bonorum possessori continuatur, licet ipse sciat prae-
dium alienum: quodsi ille initium iustum non habuit, heredi
et bonorum possessori licet ignoranti possessio non prodest.
<quod nostra constitutio[6] similiter et in usucapionibus observari
constituit, ut tempora continuentur.> Inter venditorem quoque 13
et emptorem coniungi tempora divus Severus et Antoninus re-
scripserunt.

Edicto divi Marci cavetur eum, qui a fisco rem alienam 14
emit, si post venditionem quinquennium praeterierit, posse do-
minum rei per exceptionem[7] repellere. <constitutio autem divae
<memoriae Zenonis[8] bene prospexit his, qui a fisco per vendi-
<tionem vel donationem vel alium titulum aliquid accipiunt, ut
<ipsi quidem securi statim fiant et victores existant, sive con-
<veniantur sive experiantur: adversus sacratissimum autem aera-
<rium usque ad quadriennium liceat intendere his, qui pro
<dominio vel hypotheca earum rerum, quae alienatae sunt,
<putaverint sibi quasdam competere actiones. nostra autem
<divina constitutio[9], quam nuper promulgavimus, etiam de his,
<qui a nostra vel venerabilis Augustae domo aliquid acceperint,
<haec statuit, quae in fiscalibus alienationibus praefatae Zeno-
<nianae constitutioni[10] continentur.>

[1] et] *AB, om. T* [2] *sic* AT^a?, scripsit *B* [3] fisco] *AT*, et f. *B*
[4] *θειότατοι Θ* [5] *sic A*, possidet B^a, possidea** T^a [6] *Cod.* 7, 31, 1
[7] per exceptionem] *T*, exceptione *AB* [8] *Cod.* 7, 37, 2 [9] *Cod.* 7, 37, 3
[10] *sic* T^a, constitutionis ABT^b

VII[1]

DE DONATIONIBUS.

Est etiam aliud genus adquisitionis donatio. donationum autem duo genera sunt: mortis causa et non mortis causa.

1 Mortis causa donatio est, quae propter mortis fit suspicionem[2], cum quis ita donat, ut, si quid humanitus ei contigisset, haberet is qui accepit: sin autem supervixisset qui donavit, reciperet, vel si eum donationis paenituisset aut prior decesserit is cui donatum sit. <hae[3] mortis causa donationes ad exem-
<plum legatorum redactae sunt per omnia. nam cum pruden-
<tibus ambiguum fuerat, utrum donationis an legati instar eam
<optinere[4] oporteret[5], et utriusque causae quaedam habebat in-
<signia et alii ad aliud genus eam retrahebant: a nobis constitu-
<tum est[6], ut per omnia fere legatis connumeretur et sic pro-
<cedat, quemadmodum eam nostra formavit constitutio.> [7]et in
<summa mortis causa donatio est, cum magis se quis velit habere,
<quam eum cui donatur, magisque eum cui donat, quam here-
<dem suum. sic et apud Homerum Telemachus donat Piraeo.[8]

2 <Aliae autem donationes sunt, quae sine ulla mortis cogita-
<tione fiunt, quas inter vivos appellamus. quae omnino non
<comparantur legatis: quae si fuerint perfectae, temere revocari
<non possunt. perficiuntur autem, cum donator suam voluntatem
<scriptis aut sine scriptis manifestaverit: et ad exemplum ven-
<ditionis nostra constitutio[9] eas etiam in se habere necessitatem
<traditionis voluit, ut, et si non tradantur, habeant plenissimum
<et perfectum robur et traditionis necessitas incumbat donatori.
<et cum retro principum dispositiones insinuari eas actis inter-
<venientibus volebant, si maiores ducentorum fuerant solidorum,
<nostra constitutio[10] et quantitatem usque ad quingentos solidos
<ampliavit, quam stare et sine insinuatione statuit, et quasdam
<donationes invenit, quae penitus insinuationem fieri minime de-
<siderant, sed in se plenissimam habent firmitatem. alia insuper
<multa ad uberiorem exitum donationum invenimus, quae omnia
<ex nostris constitutionibus, quas super his posuimus, colligenda
<sunt. sciendum tamen est, quod, etsi plenissimae sint dona-
<tiones, tamen si ingrati existant homines, in quos beneficium

[1] *Cf. Dig.* 24, 1; 39, 5. 6 *Cod.* 5, 3, 16; 8, 53..56 [2] *sic B,* suspectionem *T* [3] hae] *TΘ, om. B* [4] optinere] *T,* ponere *B* [5] oportet *T*[a] [6] *Cod.* 8, 56, 4 [7] § 1 *fin. ex Marciani l.* 9 *inst.* (*Dig.* 39, 6, 1) [8] *Homeri versus Od.* 17, 78—83 *hic inserunt edd.* [9] *Cod.* 8, 53, 35 § 5 [10] *Cod.* 8, 53, 36

<collatum est, donatoribus per nostram constitutionem[1] licen-
<tiam praestavimus certis ex causis eas revocare, ne, qui suas
<res in alios[2] contulerunt, ab his quandam patiantur iniuriam
<vel iacturam, secundum enumeratos in nostra constitutione
<modos. Est et aliud genus inter vivos donationum, quod 3
<veteribus quidem prudentibus penitus erat incognitum, postea
<autem a iunioribus divis principibus introductum est, quod ante
<nuptias vocabatur et tacitam in se condicionem habebat, ut
<tunc ratum esset, cum matrimonium fuerit[3] insecutum: ideoque
<ante nuptias appellabatur, quod ante matrimonium efficiebatur
<et nusquam post nuptias celebratas talis donatio procedebat.
<sed primus quidem divus Iustinus pater noster, cum augeri
<dotes et post nuptias fuerat permissum, si quid tale evenit,
<etiam ante nuptias donationem augeri et constante matrimonio
<sua constitutione[4] permisit: sed tamen nomen inconveniens
<remanebat, cum ante nuptias quidem vocabatur, post nuptias
<autem tale accipiebat incrementum. sed nos plenissimo fini
<tradere sanctiones cupientes et consequentia nomina rebus esse
<studentes constituimus[5], ut tales donationes non augeantur tan-
<tum, sed et constante matrimonio initium accipiant et non ante
<nuptias, sed propter nuptias vocentur et dotibus in hoc exae-
<quentur, ut, quemadmodum dotes et constante matrimonio non
<solum augentur, sed etiam fiunt, ita et istae donationes, quae
<propter nuptias introductae sunt, non solum antecedant matri-
<monium, sed etiam eo contracto et augeantur et constituantur.

<Erat olim et alius modus civilis adquisitionis per ius ad- 4
<crescendi, quod est tale: si communem servum habens aliquis
<cum Titio solus libertatem ei imposuit vel vindicta vel testa-
<mento, eo casu pars eius amittebatur et socio adcrescebat. sed
<cum pessimo fuerat exemplo[6] et libertate servum defraudari
<et ex ea humanioribus quidem dominis damnum inferri, seve-
<rioribus autem lucrum adcrescere: hoc quasi invidiae plenum
<pio remedio per nostram constitutionem[7] mederi necessarium
<duximus et invenimus viam, per quam et manumissor et socius
<eius et qui libertatem accepit nostro fruantur beneficio, liber-
<tate cum effectu procedente (cuius favore et antiquos legis-
<latores multa et contra communes regulas statuisse manifestissi-
<mum est) et eo qui[8] eam imposuit suae liberalitatis stabilitate

[1] *Cod.* 8, 55, 10 [2] *sic TΘ*, alienos *B* [3] *sic T*, fuerat *B* [4] *Cod.* 5, 3, 19 [5] *Cod.* 5, 3, 20 [6] *sic BWa*, pessimum f. exemplo *Wb*, pessimum f. exemplum *E*, *κάκιστον ἦν τοῦτο παράδειγμα Θ* [7] *Cod.* 7, 7, 1 [8] quia *B*

<gaudente et socio indemni conservato pretiumque servi secun-
<dum partem dominii, quod nos definivimus, accipiente.>

VIII[1]
QUIBUS ALIENARE LICET VEL NON.

[2]⌜Accidit aliquando, ut qui dominus sit alienare non possit
⌜et contra qui dominus non[3] sit alienandae rei potestatem
⌜habeat. nam dotale praedium maritus invita muliere per legem
⌜Iuliam prohibetur alienare, quamvis ipsius sit dotis causa ei
⌜datum.⌝ <quod nos legem Iuliam corrigentes in meliorem statum
<deduximus[4]. cum enim lex in soli tantummodo rebus locum
<habebat, quae Italicae fuerant, et alienationes inhibebat, quae
<invita muliere fiebant, hypothecas autem earum etiam volente:
<utrisque[5] remedium imposuimus, ut etiam in eas res, quae in
<provinciali solo[6] positae sunt, interdicta fiat alienatio vel obli-
<gatio et neutrum eorum neque consentientibus mulieribus proce-
<dat, ne sexus muliebris fragilitas in perniciem substantiae earum
1 <converteretur. Contra autem> [7]⌜creditor pignus ex pactione,
⌜quamvis eius ea res non sit, <alienare potest.> sed hoc forsitan
⌜ideo videtur fieri, quod voluntate debitoris intellegitur pignus
⌜alienare[8], qui <ab initio contractus> pactus est, ut liceret credi-
⌜tori pignus vendere, si pecunia non solvatur.⌝ <sed ne credi-
<tores ius suum persequi impedirentur neque debitores temere
<suarum rerum dominium amittere videantur, nostra constitu-
<tione[9] consultum est et certus modus impositus est, per quem
<pignorum distractio possit procedere, cuius tenore utrique parti
2 <creditorum et debitorum satis abundeque provisum est.> [10]⌜Nunc
⌜admonendi sumus neque pupillum <neque pupillam> ullam rem
⌜sine tutoris auctoritate alienare posse. ideoque si mutuam
⌜pecuniam alicui sine tutoris auctoritate dederit, non contrahit
⌜obligationem, quia pecuniam non facit accipientis. ideoque
⌜vindicare nummos possunt, sicubi extent⌝: sed si nummi, ⌜quos
⌜mutuos dedit[11], ab eo qui accepit⌝ bona fide consumpti sunt,
condici possunt, si mala fide, ad exhibendum de his agi potest.
at ex contrario omnes res pupillo et pupillae sine tutoris auctori-
tate recte dari possunt. ideoque si debitor pupillo solvat, ne-
cessaria est[12] tutoris auctoritas: alioquin non liberabitur. <sed

[1] *Cf. Gai.* 2, 62..64. 80..85 [2] *Gai.* 2, 62. 63 [3] non *om. B* [4] *Cod.* 5, 13, 1 § 15 [5] *sic B,* utriusque T^a [6] provinciali solo] *T,* provincia *B* [7] *Gai.* 2, 64 [8] *sic* BT^a, alienari T^b *Gai.* [9] *Cod.* 8, 33, 3 [10] *Gai.* 2, 80..82 [11] dedit] BT^b, minor d. T^a [12] est] T^a, est debitori BT^b

<etiam hoc evidentissima ratione statutum est in constitutione, <quam ad Caesareenses[1] advocatos ex suggestione Triboniani viri <eminentissimi quaestoris sacri palatii nostri promulgavimus[2], <qua dispositum est ita licere tutori vel curatori debitorem pupil-<larem solvere, ut prius sententia iudicialis sine omni damno <celebrata hoc permittat. quo subsecuto, si et iudex pronuntia-<verit et debitor solverit, sequitur[3] huiusmodi solutionem plenis-<sima[4] securitas. sin autem aliter quam disposuimus solutio <facta fuerit et pecuniam salvam habeat pupillus aut ex ea <locupletior sit et adhuc eandem summam pecuniae petat, per <exceptionem doli mali summoveri poterit: quodsi aut male <consumpserit aut furto amiserit, nihil proderit debitori doli mali <exceptio, sed nihilo minus damnabitur, quia temere sine tutoris <auctoritate et non secundum nostram dispositionem solverit.> sed ex diverso pupilli vel pupillae solvere sine tutore auctore non possunt, quia id quod solvunt non fit accipientis, cum scilicet [5] ⸢nullius rei alienatio eis sine tutoris auctoritate concessa est.⸣

IX[6]

PER QUAS PERSONAS NOBIS ADQUIRITUR.

[7] ⸢Adquiritur nobis[8] non solum per nosmet ipsos, sed etiam
⸢per eos quos in potestate habemus: item per eos servos, in
⸢quibus usum fructum habemus: item per homines liberos et
⸢servos alienos quos bona fide possidemus. de quibus singulis
⸢diligentius dispiciamus. [7] Igitur liberi vestri <utriusque sexus,> 1
⸢quos in potestate habetis,⸣ <olim quidem, quidquid ad eos per-
<venerat (exceptis videlicet castrensibus peculiis), hoc parentibus
<suis adquirebant sine ulla distinctione: et hoc ita parentum
<fiebat, ut esset eis licentia, quod per unum vel unam eorum
<adquisitum est, alii[9] vel extraneo donare vel vendere vel quo-
<cumque modo voluerant applicare. quod nobis inhumanum
<visum est et generali constitutione[10] emissa et liberis peperci-
<mus et patribus debitum reservavimus[11]. sancitum etenim a
<nobis est, ut, si quid ex re patris ei obveniat, hoc secundum
<antiquam observationem totum parenti adquirat (quae enim
<invidia est, quod ex patris occasione profectum est, hoc ad
<eum reverti?): quod autem ex alia causa sibi filius familias[12]

[1] Caesarenses *BT* [2] *Cod.* 5, 37, 25 [3] *sic P Cod.*, sequatur *BT* [4] plenissimam *B* [5] *Gai.* 2, 84 [6] *Cf. Gai.* 2, 86..100 *Dig.* 41, 1 *Cod.* 4, 27 [7] *Gai.* 2, 86. 87 (*Dig.* 41, 1, 10) [8] vobis *et similiter deinceps PE* [9] alii] *P*, id est filio alii *B*, filio alii *E* [10] *Cod.* 6, 61, 6 [11] *sic B*, servavimus *PE* [12] familias] *PEΘ*, filiave *B*

<adquisivit, huius usum fructum quidem patri adquiret, domi-
<nium autem apud eum remaneat, ne, quod ei suis laboribus
<vel prospera fortuna accessit, hoc in alium perveniens luctuo-
2 <sum ei procedat. Hocque a nobis dispositum est et in ea
<specie, ubi parens emancipando liberum[1] ex rebus quae ad-
<quisitionem effugiunt sibi partem tertiam retinere si voluerat
<licentiam ex anterioribus constitutionibus habebat quasi pro
<pretio quodammodo emancipationis et inhumanum quid[2] acci-
<debat, ut filius rerum suarum ex hac emancipatione dominio
<pro parte defraudetur et, quod honoris ei ex emancipatione
<additum est, quod sui iuris effectus est, hoc per rerum demi-
<nutionem decrescat. ideoque statuimus, ut parens pro tertia
<bonorum parte dominii, quam retinere poterat, dimidiam non
<dominii rerum, sed usus fructus retineat: ita etenim et res
<intactae apud filium remanebunt et pater ampliore summa
3 <fruetur pro tertia dimidia potiturus.> [3]⊢Item vobis adquiritur,
⊢quod servi vestri ex traditione nanciscuntur sive quid stipulentur
⊢vel ex[4] qualibet alia causa adquirunt.⌉ hoc enim vobis et igno-
rantibus et invitis obvenit. ⊢ipse enim <servus> qui in potestate
⊢alterius est nihil suum habere potest. <sed> si heres institutus
⊢sit, <non alias> nisi iussu vestro hereditatem adire potest: et
⊢si iubentibus vobis adierit, vobis hereditas adquiritur, perinde
⊢ac si vos ipsi heredes instituti essetis. et convenienter scilicet
⊢legatum per eos vobis adquiritur. non solum autem proprietas
⊢per eos quos in potestate habetis adquiritur vobis, sed etiam
⊢possessio: cuiuscumque enim rei possessionem adepti fuerint,
⊢id vos possidere videmini. unde etiam per eos usucapio <vel
4 ⊢longi temporis possessio vobis> accedit[5]. [3]De his autem ser-
⊢vis, in quibus tantum usum fructum habetis, ita placuit, ut,
⊢quidquid ex re vestra vel ex operibus[6] suis adquirant, id
⊢vobis adiciatur, quod vero extra eas causas persecuti sunt,
⊢id ad dominum proprietatis pertineat. itaque si is servus heres
⊢institutus sit legatumve quid ei aut donatum fuerit, non usu-
⊢fructuario, sed domino proprietatis adquiritur. idem placet
⊢et[7] de eo, qui a vobis bona fide possidetur, sive is liber sit
⊢sive alienus servus: quod enim placuit de usufructuario[8], idem
⊢<placet> et de bonae fidei possessore. itaque quod extra duas

[1] liberum] *PE*, l. suum *B*, *τὸν παῖδα Θ* [2] *sic BΘ*, quidem *PE*
[3] *Gai.* 2, 87. 89. 91..93 (*Dig.* 41, 1, 10) [4] vel ex] *Gai. Dig. cum Θ*, vel ex donatione et legato ex *B*, vel ex don. leg. vel ex T^a [5] vobis accedit] BT^b, vobis accidit T^aP, procedit *Gai. Dig.* [6] operis *Gai. Dig. Θ*
[7] et] BT^b*Θ*, *om.* T^a *Gai. Dig.* [8] *sic P Gai. Dig.*, fructuario *BT*

⌈istas causas adquiritur, id vel ad ipsum pertinet, si liber est,
⌈vel ad dominum, si servus est. sed bonae fidei possessor cum
⌈usuceperit servum, quia eo modo dominus fit, ex omnibus
⌈causis per eum sibi adquirere potest: fructuarius vero usu-
⌈capere non potest, primum quia non possidet, sed habet ius
⌈utendi fruendi, deinde quia scit servum alienum esse.⌉ ‹non
‹solum autem proprietas per eos servos, in quibus usum fruc-
‹tum habetis vel quos bona fide possidetis, vel per liberam
‹personam, quae bona fide vobis servit, adquiritur vobis[1], sed
‹etiam possessio›: [2]⌈loquimur autem in utriusque persona secun-
⌈dum definitionem, quam proxime exposuimus, id est si ‹quam
⌈possessionem› ex re vestra vel ex operibus suis ‹adepti fuerint›.
⌈[2]Ex his itaque apparet per liberos homines, quos neque iuri 5
⌈vestro subiectos habetis neque bona fide possidetis, item per
⌈alienos servos, in quibus neque usum fructum habetis neque
⌈iustam possessionem, nulla ex causa vobis adquiri posse. et
⌈hoc est, quod dicitur per extraneam personam nihil adquiri
⌈posse⌉: excepto eo, quod per liberam personam veluti per
procuratorem placet non solum scientibus, sed etiam ignoran-
tibus vobis adquiri possessionem secundum divi Severi con-
stitutionem[3] et per hanc possessionem etiam dominium, si
dominus fuit qui tradidit, vel usucapionem aut longi temporis
praescriptionem, si dominus non sit.

[4]⌈Hactenus tantisper admonuisse sufficiat, quemadmodum 6
⌈singulae res adquiruntur: nam legatorum ius, quo et ipso[5]
⌈singulae res vobis adquiruntur, ‹item fideicommissorum, ubi
⌈singulae res vobis relinquntur›, opportunius ‹inferiori› loco
⌈referemus. videamus itaque nunc, quibus modis per universi-
⌈tatem res vobis adquiruntur. si cui ergo heredes facti sitis
⌈sive cuius bonorum possessionem petieritis⌉ ‹vel si[6] quem ad-
‹rogaveritis vel si cuius bona libertatum conservandarum causa
‹vobis addicta fuerint›, ⌈eius res omnes ad vos transeunt. ac
⌈prius de hereditatibus dispiciamus. quarum duplex condicio
⌈est: nam vel ex testamento vel ab intestato ad vos pertinent.
⌈et prius est, ut de his dispiciamus, quae vobis ex testamento
⌈obveniunt.⌉ ‹qua in re necessarium est initio[7] de ordinandis
‹testamentis exponere.›

[1] vobis *om.* *Ta* [2] *Gai.* 2, 94. 95 [3] *Cod.* 7, 32, 1 [4] *Gai.* 2, 97..100 [5] ipso] *Gai.* *Θ*, ipso iure *libri* [6] si] si cuius *B* [7] *sic* *BΘ*, initium *T*

X[1]
DE TESTAMENTIS ORDINANDIS.

Testamentum ex eo appellatur, quod testatio mentis est.
1 ‹Sed ut nihil antiquitatis penitus ignoretur, sciendum est
‹olim quidem duo genera testamentorum in usu fuisse, quorum
‹altero in pace et in otio utebantur, quod calatis comitiis appel-
‹labatur[2], altero, cum in proelium[3] exituri essent, quod pro-
‹cinctum[4] dicebatur. accessit deinde tertium genus testamen-
‹torum, quod dicebatur per aes et libram, scilicet quia per
‹emancipationem, id est imaginariam quandam venditionem,
‹agebatur quinque testibus et libripende civibus Romanis pube-
‹ribus praesentibus et eo qui familiae emptor dicebatur. sed
‹illa quidem priora duo genera testamentorum ex veteribus
‹temporibus in desuetudinem abierunt: quod vero per aes et
‹libram fiebat, licet diutius permansit, attamen partim et hoc
2 ‹in usu esse desiit. Sed praedicta quidem nomina testamen-
‹torum ad ius civile referebantur. postea vero ex edicto prae-
‹toris alia forma faciendorum testamentorum introducta est: iure
‹enim honorario nulla emancipatio[5] desiderabatur[6], sed septem
‹testium signa sufficiebant, cum iure civili signa testium non
3 ‹erant necessaria. Sed cum paulatim tam ex usu hominum
‹quam ex constitutionum emendationibus coepit in unam con-
‹sonantiam ius civile et praetorium iungi, constitutum est, ut
‹uno eodemque[7] tempore, quod ius civile quodammodo exigebat,
‹septem testibus adhibitis et subscriptione testium, quod ex
‹constitutionibus inventum est, et ex edicto praetoris signacula
‹testamentis imponerentur: ut hoc ius tripertitum esse videatur,
‹ut testes quidem et eorum praesentia uno contextu testamenti
‹celebrandi gratia[8] a[9] iure civili descendant[10], subscriptiones
‹autem testatoris et testium ex sacrarum constitutionum obser-
‹vatione adhibeantur, signacula autem et numerus testium ex
4 ‹edicto praetoris. Sed his omnibus ex[11] nostra constitutione[12]
‹propter testamentorum sinceritatem, ut nulla fraus adhibeatur,
‹hoc additum est, ut per manum testatoris vel testium nomen
‹heredis exprimatur et omnia secundum illius constitutionis
‹tenorem procedant.›

[1] *Cf. Gai.* 2, 101..108. 119 *Dig.* 28, 1 *Cod.* 6, 23 [2] *sic TΘ,* appellabant *B* [3] *sic T,* proelio *B* [4] *sic TΘ,* procinctu *B* [5] *sic* $BT^{b}\Theta$, mancipatio T^{a} [6] *sic TΘ,* desideratur *B* [7] eodemque] *TΘ,* eo quidem *B* [8] celebrandi gratia] *T,* celebranda *B* [9] a *om. BT* [10] descendat *BT* [11] ex] *TΘ,* a *B* [12] *Cod.* 6, 23, 29

Possunt autem testes omnes et uno anulo signare testamentum (quid enim, si septem anuli una sculptura fuerint?) secundum quod Pomponio[1] visum est. sed et alieno quoque anulo licet signare. 5
Testes autem adhiberi possunt ii, cum quibus testamenti factio est. sed neque mulier neque impubes neque servus neque mutus neque surdus neque furiosus nec cui bonis interdictum est nec is, quem leges iubent improbum intestabilemque esse, possunt in numero testium adhiberi. 6
Sed cum aliquis ex testibus testamenti quidem faciendi tempore liber existimabatur, postea vero servus apparuit, tam divus Hadrianus Catonio Vero[2] quam postea divi Severus et Antoninus rescripserunt subvenire se ex sua liberalitate testamento, ut sic habeatur, atque si ut oportet factum esset, cum eo tempore, quo testamentum signaretur, omnium consensu hic testis liberorum loco fuerit nec quisquam esset, qui ei status quaestionem moveat. 7
[3]Pater nec non is, qui in potestate eius est, item duo fratres, qui in eiusdem patris potestate sunt, utrique[4] testes in unum testamentum fieri possunt: quia nihil nocet ex una domo plures testes alieno negotio adhiberi. 8
[5]+In testibus +autem non debet esse qui in potestate testatoris est. sed si +filius familias de castrensi peculio post missionem faciat testa+mentum, nec pater eius recte testis adhibetur nec is qui in +potestate eiusdem patris est: reprobatum est <enim> in ea re +domesticum testimonium.+ 9
<Sed neque heres scriptus neque <is qui in potestate eius est neque pater eius qui habet eum <in potestate neque fratres qui in eiusdem patris potestate sunt <testes adhiberi possunt>, [5]+quia totum hoc negotium, quod +agitur testamenti ordinandi gratia, creditur+ <hodie inter here<dem et testatorem agi. licet enim totum ius tale conturbatum <fuerat et veteres, qui familiae emptorem et eos, qui per potes<tatem ei coadunati fuerant, testamentariis testimoniis repelle<bant, heredi et his, qui coniuncti ei per potestatem fuerant, <concedebant testimonia in testamentis praestare, licet hi, qui id <permittebant, hoc iure minime abuti debere eos suadebant: <tamen nos eandem observationem corrigentes et, quod ab illis <suasum est, in legis necessitatem transferentes ad imitationem <pristini familiae emptoris merito nec heredi, qui imaginem <vetustissimi familiae emptoris optinet, nec aliis personis, quae <ei ut dictum est coniunctae sunt, licentiam concedimus sibi <quodammodo testimonia praestare: ideoque nec eiusmodi vete- 10

[1] *sic BΘ*, papiniano *T* [2] *Cod.* 6, 23, 1 [3] § 8 *cf. Ulp. l. sing. reg.* 20, 6 (*Dig.* 22, 5, 17) [4] utriusque *B* [5] *Gai.* 2, 105. 106

11 <rem constitutionem nostro codici inseri permisimus. Legatariis
<autem et fideicommissariis, quia[1] non iuris[2] successores sunt,
<et aliis personis eis coniunctis testimonium non denegamus,
<immo in quadam nostra constitutione[3] et hoc specialiter con-
<cessimus, et multo magis his, qui in eorum potestate sunt,
<vel qui eos habent in potestate, huiusmodi licentiam damus.>
12 Nihil autem interest, testamentum in tabulis an in chartis
13 membranisve vel in alia materia fiat. [4]Sed et unum testa-
mentum pluribus codicibus conficere[5] quis potest, <secundum
optinentem tamen observationem omnibus factis>. quod inter-
dum et necessarium est, si quis navigaturus et secum ferre et
domi relinquere iudiciorum suorum contestationem velit, <vel
<propter alias innumerabiles causas, quae humanis necessita-
14 <tibus imminent. Sed haec quidem de testamentis, quae in
<scriptis conficiuntur. si quis autem voluerit sine scriptis ordi-
<nare iure civili testamentum, septem testibus adhibitis et sua
<voluntate coram eis nuncupata sciat hoc perfectissimum testa-
<mentum iure civili firmumque constitutum>.

XI[6]
DE MILITARI TESTAMENTO.

[7]˫Supra dicta diligens observatio in ordinandis testamentis
˫militibus propter nimiam imperitiam constitutionibus princi-
˫palibus remissa est. nam quamvis hi neque legitimum nume-
˫rum testium adhibuerint neque <aliam testamentorum sollem-
˫nitatem observaverint>, recte nihilo minus testantur,˧ <videlicet
<cum in expeditionibus occupati sunt: quod merito nostra con-
<stitutio[8] induxit. quoquo enim modo voluntas eius suprema
<sive scripta inveniatur sive sine scriptura, valet testamentum
<ex voluntate eius. illis autem temporibus, per quae citra ex-
<peditionum necessitatem in aliis locis vel in suis sedibus[9]
<degunt, minime ad vindicandum tale privilegium adiuvantur:
<sed testari quidem et si filii familias sunt propter militiam
<conceduntur, iure tamen communi, ea[10] observatione et in
<eorum testamentis abhibenda, quam et in testamentis pagano-
1 <rum proxime exposuimus>. [11]Plane de militum testamentis

[1] quia] *BΘ*, qui *T* [2] *sic* *T^vΘ*, iure *BT^t* [3] *hanc constitutionem Codicis libri non servarunt* [4] § 13 *similis Dig.* 28, 1, 24 (*Flor. l.* 10 *inst.*) [5] *sic BC*, perficere *T* [6] *Cf. Gai.* 2, 109..111 *Dig.* 29, 1; 37, 13 *Cod.* 6, 21 [7] *Gai.* 2, 109 [8] *Cod.* 6, 21, 17 [9] *sic BΘ*, edibus *TC* [10] ea] *BT^aC*, eadem *T^b* [11] § 1 *ex Flor. l.* 10 *inst.* (*Dig.* 29, 1, 24)

divus Traianus Statilio Severo ita rescripsit: ‘Id privilegium, quod
‘militantibus datum est, ut quoquo modo facta ab his testa-
‘menta rata sint, sic intellegi debet, ut utique prius constare
‘debeat testamentum factum esse, quod et sine scriptura a
‘non militantibus quoque fieri potest. is ergo miles, de cuius
‘bonis apud te quaeritur, si convocatis ad hoc hominibus, ut
‘voluntatem suam testaretur, ita locutus est, ut declararet[1],
‘quem vellet sibi esse heredem et cui libertatem tribuere, potest
‘videri sine scripto hoc modo esse testatus et voluntas eius rata
‘habenda est. ceterum si, ut plerumque sermonibus fieri solet,
‘dixit alicui: ‘ego te heredem facio’ aut ‘tibi bona mea relinquo’,
‘non oportet hoc pro testamento observari. nec ullorum magis
‘interest quam ipsorum, quibus id privilegium datum est, eius-
‘modi exemplum non admitti: alioquin non difficulter post
‘mortem alicuius militis testes existerent[2], qui adfirmarent se
‘audisse dicentem aliquem relinquere se bona, cui visum sit,
‘et per hoc iudicia vera subvertantur.’ Quin immo et mutus 2
et surdus miles[3] testamentum facere possunt. Sed hactenus 3
hoc illis a principalibus constitutionibus conceditur, quatenus
militant et in castris degunt: post missionem vero veterani
vel extra castra si faciant adhuc militantes testamentum, com-
muni omnium civium Romanorum iure facere debent. et quod
in castris fecerint testamentum non communi iure, sed quo-
modo voluerint, post missionem intra annum tantum valebit.
quid igitur, si intra annum quidem decesserit, condicio autem
heredi adscripta post annum extiterit? an quasi militis testa-
mentum valeat? et placet valere quasi militis. Sed et si quis[4] 4
ante militiam non iure fecit testamentum et miles factus et
in expeditione degens resignavit illud et quaedam adiecit sive
detraxit vel alias manifesta est militis voluntas hoc valere
volentis, dicendum est valere testamentum quasi ex nova militis
voluntate. [5]Denique et si in adrogationem datus fuerit miles 5
vel filius familias emancipatus est, testamentum eius quasi
militis ex nova voluntate valet nec videtur capitis deminutione
irritum fieri.

<Sciendum tamen est, quod ad exemplum castrensis peculii 6
<tam anteriores leges quam principales constitutiones quibusdam
<quasi[6] castrensia dederunt peculia, quorum[7] quibusdam per-

[1] *sic Dig.* Θ, declaret *libri* [2] *sic Dig.*, existent *libri* [3] *sic BC*Θ, muti et surdi milites *T* [4] *quis*] *TC*, quod *B* [5] § 5 *similis Dig.* 29, 1, 22 (*Marcian. l.* 4 *inst.*) [6] quasi] *dett. cum* Θ, *om. libri* [7] quorum] *C*^{b}, ex quorum *B*, et quorum *TP*, *inc.* *C*^{a}

<missum erat etiam in potestate degentibus testari. quod nostra <constitutio[1] latius extendens permisit omnibus in his tantum- <modo peculiis testari quidem, sed iure communi: cuius con- <stitutionis tenore perspecto[2] licentia est nihil eorum quae ad <praefatum ius pertinent ignorare.>

XII[3]

QUIBUS NON EST PERMISSUM TESTAMENTA FACERE[4].

[5]Non tamen omnibus licet facere testamentum. statim enim hi, qui alieno iuri subiecti sunt, testamenti[6] faciendi ius non habent, adeo quidem ut, quamvis parentes eis permiserint, nihilo magis iure testari possint[7]: exceptis his quos antea enumeravimus et praecipue militibus qui in potestate parentum sunt, quibus de eo quod in castris adquisierint permissum est ex constitutionibus principum testamentum facere. quod quidem initio[8] tantum militantibus datum est tam ex auctoritate divi Augusti quam Nervae nec non optimi imperatoris Traiani, postea vero subscriptione divi Hadriani etiam dimissis militia, id est veteranis, concessum est. itaque si quidem fecerint de castrensi peculio testamentum, pertinebit hoc ad eum quem heredem reliquerint: si vero intestati decesserint nullis liberis vel fratribus superstitibus, ad parentes[9] eorum iure communi pertinebit. ex hoc intellegere possumus, quod in castris adquisierit miles, qui in potestate patris est, neque ipsum patrem adimere posse neque patris creditores id vendere vel aliter inquietare neque patre mortuo cum fratribus esse commune, sed scilicet proprium eius esse id quod in castris adquisierit, quamquam iure civili omnium qui in potestate parentum sunt peculia perinde in bonis parentum computantur, acsi servorum peculia in bonis dominorum numerantur: <exceptis videlicet his, <quae ex sacris constitutionibus et praecipue nostris propter <diversas causas non adquiruntur>. praeter hos igitur, qui castrense peculium <vel quasi castrense> habent, si quis alius filius familias testamentum fecerit, inutile est, licet suae potestatis factus decesserit.
1 Praeterea testamentum facere non possunt impuberes, quia nullum eorum animi iudicium est: item furiosi,

[1] *Cod.* 3, 28. 37 § 1e. 1f = 6, 22, 12 [2] prospecto *BT* [3] *Cf. Gai.* 2, 111..114 *Dig.* 28, 1 *Cod.* 6, 22 [4] *sic Θ et indd. VB*, testamentum faceret *C*, facere testamentum *BT* [5] *pr. in. simile Dig.* 28, 1, 6 *pr.* (*Gai. l.* 17 *ad ed. prov.*) [6] *sic B Dig.*, testamentum *T* [7] possunt *libri* [8] initio] *BΘ*, ius initio *T*, initio ius *C* [9] *sic Θ*, parente *B*, parentem *TC*

quia[1] mente carent. nec ad rem pertinet, si impubes postea
pubes factus aut furiosus postea compos mentis factus fuerit
et decesserit. furiosi autem si per id tempus fecerint testamentum, quo furor eorum intermissus est, iure testati esse
videntur, ‹certe eo quod ante furorem fecerint testamento valente›:
nam neque testamenta recte facta neque aliud ullum negotium
recte gestum postea furor interveniens peremit. Item prodigus, 2
cui bonorum suorum administratio interdicta est, testamentum
facere non potest, sed id quod ante fecerit, quam ‹interdictio
ei bonorum fiat[2]›, ratum est. Item mutus et surdus ‹non 3
semper›[3] facere testamentum possunt. utique autem de eo
surdo loquimur, qui omnino non exaudit, non qui tarde exaudit: nam et mutus is intellegitur, qui eloqui nihil potest, non
qui tarde loquitur. ‹saepe autem etiam litterati et eruditi homi-
‹nes variis casibus et audiendi et loquendi facultatem amittunt:
‹unde nostra constitutio[4] etiam his subvenit, ut certis casibus
‹et modis secundum normam eius possint testari aliaque facere
‹quae eis permissa sunt›. [5]sed si quis post testamentum factum
valetudine aut quolibet alio casu mutus aut surdus esse coeperit, ratum nihilo minus eius remanet testamentum. ‹Caecus 4
‹autem non potest facere testamentum nisi per observationem,
‹quam lex[6] divi Iustini patris mei introduxit.› [7]Eius, qui apud 5
hostes est, testamentum quod ibi fecit non valet, quamvis
redierit: sed quod dum in civitate fuerat fecit, sive redierit,
valet iure postliminii, sive illic decesserit, valet ex lege Cornelia.

XIII[8]
DE EXHEREDATIONE LIBERORUM.

[9]⸢Non tamen, ut ‹omnimodo› valeat testamentum, sufficit ⸢haec observatio, quam supra exposuimus. ‹sed› qui filium in ⸢potestate habet, curare debet, ut eum heredem instituat vel ⸢‹exheredem› nominatim ‹faciat›: alioquin si eum silentio praeterierit, inutiliter testabitur, adeo quidem ut, etsi vivo patre ⸢filius ‹mortuus› sit, nemo ex eo testamento heres existere ⸢possit, quia scilicet ab initio non constiterit⸣ ‹testamentum. sed ‹non ita de[10] filiabus vel aliis per virilem sexum descenden‹tibus liberis utriusque sexus fuerat antiquitati observatum: sed

[1] qui *B* [2] bonorum fiat] *C cum Θ*, bonorum suorum fiat *T*, bonorum ma *Ba*, bonorum *Bb* [3] semper] *TCΘ*, per se *B* [4] *Cod.* 6, 22, 10 [5] § 3 *fin. ex Dig.* 28, 1, 6 § 1 (*Gai. l.* 17 *ad ed. prov.*) [6] *Cod.* 6, 22, 8 [7] § 5 *in. ex Dig.* 28, 1, 8 *pr.* (*Gai. l. c.*) [8] *Cf. Gai.* 2, 123..143 *Dig.* 28, 2. 3 *Cod.* 6, 28. 29 [9] *Gai.* 2, 115. 123 [10] de] *B*, et de *TC*

˂si non fuerant heredes scripti scriptaeve vel exheredati ex-
˂heredataeve, testamentum quidem non infirmabatur, ius autem
˂adcrescendi eis ad certam portionem[1] praestabatur. sed nec
˂nominatim eas personas exheredare parentibus necesse erat,
1 ˂sed licebat et inter ceteros hoc facere˃. [2]˹Nominatim autem
˹exheredari quis videtur, sive ita exheredetur 'Titius filius meus
˹exheres esto', sive ita 'filius meus exheres esto' non adiecto
˹proprio nomine˺, ˂scilicet si alius filius non extet˃. [3]˹postumi
˹quoque liberi vel heredes institui debent vel exheredari. et
˹in eo par omnium condicio est, quod et in filio postumo et
˹in quolibet ex ceteris liberis sive feminini sexus sive mascu-
˹lini praeterito[4] valet quidem testamentum, sed postea adgna-
˹tione postumi sive postumae rumpitur et ea ratione totum in-
˹firmatur: ideoque si mulier, ex qua postumus aut postuma
˹sperabatur, abortum fecerit, nihil impedimento est scriptis
˹heredibus ad hereditatem adeundam. sed feminini quidem sexus
˹personae vel nominatim vel inter ceteros exheredari solebant,
˹dum tamen, si inter ceteros exheredentur, aliquid eis legetur,
˹ne videantur per oblivionem praeteritae esse, masculos vero
˹postumos, ˂id est filium et deinceps˃, placuit non aliter recte
˹exheredari, ˂nisi˃ nominatim exheredentur, hoc scilicet modo:
2 ˹'quicumque mihi filius genitus fuerit, exheres esto'. [5]Postu-
˹morum autem loco sunt et hi, qui in sui heredis locum suc-
˹cedendo quasi adgnascendo fiunt parentibus sui heredes. ut
˹ecce si quis filium et ex eo nepotem neptemve in potestate
˹habeat, quia filius gradu praecedit, is solus iura sui heredis
˹habet, quamvis nepos quoque et neptis ex eo in eadem potes-
˹tate sunt: sed si filius eius vivo eo moriatur aut qualibet alia
˹ratione exeat de potestate eius, incipit nepos neptisve in eius
˹locum succedere et eo modo iura suorum heredum quasi adgna-
˹tione nanciscuntur. ne ergo eo modo rumpatur eius testamen-
˹tum, sicut ipsum filium vel heredem instituere vel nominatim
˹exheredare debet testator, ne non iure faciat testamentum, ita
˹et nepotem neptemve ex filio necesse est ei vel heredem in-
˹stituere vel exheredare, ne forte vivo eo filio mortuo, succe-
˹dendo in locum eius nepos neptisve quasi adgnatione rumpant
˹testamentum. idque lege Iunia[6] Vellaea provisum est, in qua
˹simul exheredationis modus˺ ˂ad similitudinem postumorum
3 demonstratur˃. [7]˹Emancipatos liberos iure civili neque heredes

[1] *sic TC*, eis certe portionis *B* [2] *Gai.* 2, 127 [3] *Gai.* 2, 130. 131 *rest.* [4] praeterito] *TC Gai.*, pr. postumo *B* [5] *Gai.* 2, 133. 134 *rest. ex Dig.* 28, 3, 13 [6] iulia *C*ᵃ*Θ* [7] *Gai.* 2, 135

instituere neque exheredare necesse est, quia non sunt sui
heredes. sed praetor omnes tam feminini quam masculini
sexus, si heredes non instituantur, exheredari iubet, virilis
sexus nominatim, feminini ‹vero et› inter ceteros. quodsi neque
heredes instituti fuerint neque ita ut diximus exheredati[1], pro-
mittit praetor eis contra tabulas testamenti bonorum posses-
sionem.˺ Adoptivi liberi quamdiu sunt in potestate patris 4
adoptivi, eiusdem iuris habentur, cuius sunt iustis nuptiis quae-
siti: itaque heredes instituendi vel exheredandi sunt secundum
ea quae de naturalibus exposuimus: [2]˹emancipati vero a patre
adoptivo neque iure civili neque quod ad edictum praetoris
attinet inter liberos numerantur. qua ratione accidit, ut ex
diverso quod ad naturalem parentem attinet, quamdiu quidem
sint in adoptiva familia, extraneorum numero habeantur˺, ut
eos neque heredes instituere neque exheredare necesse sit: ˹cum
vero emancipati fuerint ab adoptivo patre, tunc incipiant in
ea causa esse, in qua futuri essent, si ab ipso naturali patre
emancipati fuissent.˺ ‹Sed haec vetustas introducebat. nostra 5
vero constitutio[3] inter masculos et feminas in hoc iure nihil
interesse existimans, quia utraque persona[4] in hominum pro-
creatione similiter naturae officio fungitur et lege antiqua duo-
decim tabularum omnes similiter ad successiones ab intestato
vocabantur, quod et praetores postea secuti esse videntur, ideo[5]
simplex ac simile ius et in filiis et in filiabus et in ceteris de-
scendentibus[6] per virilem sexum personis non solum natis, sed
etiam postumis introduxit[7], ut omnes, sive sui sive emancipati
sunt, et[8] nominatim exheredentur et eundem habeant effectum
circa testamenta parentum suorum infirmanda et hereditatem
auferendam, quem filii sui vel emancipati habent, sive iam nati
sunt sive adhuc in utero constituti postea nati sunt. circa
adoptivos autem certam induximus divisionem, quae constitu-
tioni nostrae[9], quam super adoptivis tulimus, continetur.› Sed 6
si ‹expeditione occupatus› miles testamentum faciat et liberos
suos iam natos vel postumos nominatim non exheredaverit, sed
silentio praeterierit non ignorans, an habeat liberos, silentium
eius pro exheredatione nominatim facta valere constitutionibus
principum cautum est. Mater vel avus maternus necesse non 7

[1] *sic* $C^t E$ *cum Gai.* Θ, instituantur neque i. u. d. exheredentur BTC^v [2] *Gai.* 2, 136. 137 [3] *Cod.* 6, 28, 4 [4] *sic CE*, utraeque personae *B*, in utramque personam T^b, *inc.* T^a [5] ideo] *B*, et i. *T* [6] *sic T*, descendentium *B* [7] introduximus *T* [8] et] *BC*, aut heredes instituantur aut $T^b WE$, *inc.* T^a, *ut tamen appareat afuisse verba* aut her. inst. [9] *Cod.* 8, 47, 10

habent liberos suos aut heredes instituere aut exheredare, sed possunt eos omittere. nam silentium matris aut avi materni ceterorumque per matrem ascendentium tantum facit, quantum exheredatio patris. [1]˹neque enim matri filium filiamve neque ˹avo materno nepotem neptemve ex filia, si eum eamve heredem ˹non instituat, exheredare necesse est, sive de iure civili quae- ˹ramus, sive de edicto praetoris, quo[2] praeteritis liberis contra ˹tabulas bonorum possessionem promittit.˺ ‹sed aliud eis admini- ‹culum servatur, quod paulo post[3] vobis manifestum fiat[4].›

XIV[5]

DE HEREDIBUS INSTITUENDIS.

Heredes instituere permissum est tam liberos homines quam servos tam proprios quam[6] alienos. proprios autem ‹olim quidem secundum plurium sententias› non aliter quam cum libertate recte instituere licebat. ‹hodie vero etiam sine libertate ex ‹nostra constitutione[7] heredes eos instituere permissum est. quod ‹non per innovationem induximus, sed quoniam et aequius erat ‹et Atilicino placuisse Paulus suis libris, quos tam ad Massurium ‹Sabinum quam ad Plautium scripsit, refert.› proprius autem servus etiam is intellegitur, in quo nudam proprietatem testator habet, ‹alio usum fructum habente›. [8]est autem casus, in quo nec cum libertate utiliter servus a domina heres instituitur, ut constitutione divorum Severi et Antonini cavetur, cuius verba haec sunt: 'Servum adulterio maculatum non iure testamento 'manumissum ante sententiam ab ea muliere videri, quae rea 'fuerat eiusdem criminis postulata, rationis est: quare sequitur, 'ut in eundem a domina collata institutio[9] nullius momenti 'habeatur.' alienus servus etiam is intellegitur, in quo usum
1 fructum testator habet. [10]Servus autem a domino suo ˹heres ˹institutus, si quidem in eadem causa ‹manserit›, fit ex testa- ˹mento liber heresque necessarius. si vero a vivo testatore ˹manumissus fuerit, suo arbitrio adire hereditatem potest˺, ‹quia ‹non fit necessarius, cum utrumque ex domini testamento non ‹consequitur›. ˹quodsi alienatus fuerit, iussu novi domini adire ˹hereditatem debet et ea ratione per eum dominus fit heres:

[1] *Gai.* 3, 71 [2] quo] *BT^b Gai.* 3, 71, quod *T^a* [3] post] *P*, *om.* *BTC* [4] 2, 18 [5] *Cf.* *Gai.* 2, 185..190 *Dig.* 28, 5 *Cod.* 6, 24 [6] tam pr. quam] tam pr. quamque *T*, pr. vel *B*, et tam pr. quam *C* [7] *Cod.* 6, 27, 5 [8] *pr. fin. ex Marciani l.* 4 *inst.* (*Dig.* 28, 5, 49 § 2) [9] institutio] *C^a Dig.*, hereditas inst. *B*, hereditatis inst. *TC^b P* [10] *Gai.* 2, 188. 189

⌜nam ipse <alienatus> neque liber neque heres esse potest⌝,
<etiamsi cum libertate heres institutus fuerit: destitisse etenim
<a libertatis datione videtur dominus qui eum alienavit>. ⌜alienus
⌜quoque servus heres institutus si in eadem causa duraverit,
⌜iussu domini[1] adire hereditatem debet. si vero alienatus ab
⌜eo[2] fuerit aut vivo testatore aut post mortem eius antequam
⌜<adeat>, debet iussu novi domini <adire. at> si manumissus est⌝
<vivo testatore, vel mortuo antequam adeat>, ⌜suo arbitrio adire
hereditatem potest.⌝ Servus alienus post domini mortem recte 2
heres instituitur, quia et cum hereditariis servis est testamenti
factio: nondum enim adita hereditas personae vicem sustinet,
non heredis futuri, sed defuncti, cum et eius, qui in utero est,
servus recte heres instituitur. Servus plurium, cum quibus 3
testamenti factio est, ab extraneo institutus heres unicuique
dominorum, cuius iussu adierit, pro portione dominii adquirit
hereditatem.

Et unum hominem et plures in infinitum[3], quot quis[4] velit, 4
heredes facere licet. [5]Hereditas plerumque dividitur in duo- 5
decim uncias, quae assis appellatione continentur[6]. habent
autem et hae partes propria nomina ab uncia usque ad assem,
ut puta haec: sextans[7], quadrans, triens, quincunx, semis,
septunx, bes, dodrans, dextans, deunx, as. non autem utique
duodecim uncias esse oportet. nam tot unciae assem efficiunt[8],
quot testator voluerit, et si unum tantum quis ex semisse verbi
gratia heredem scripserit, totus as in semisse erit: neque enim
idem ex parte testatus et ex parte intestatus decedere potest,
nisi sit miles, cuius sola voluntas in testando spectatur. et e
contrario potest quis in quantascumque voluerit <plurimas> uncias
suam hereditatem dividere. Si plures instituantur, ita demum 6
partium distributio necessaria est, si nolit[9] testator eos ex
aequis partibus heredes esse: satis enim constat nullis partibus
nominatis aequis ex partibus eos heredes esse. partibus autem
in quorundam personis expressis, si quis alius sine parte nomi-
natus erit, si quidem aliqua pars assi deerit, ex ea parte heres
fit: et si plures sine parte scripti sunt, omnes in eadem parte
concurrent. si vero totus as completus sit, in partem dimidiam
vocatur[10] et ille vel illi omnes in alteram dimidiam. nec

[1] domini] *Gai.*, eius domini *CP*, domini eius *BT* [2] ab eo] *TC Gai.*, *om.* *BΘ* [3] infinito *BTC*^{a} [4] quot (quod *C*^{a}) quis] *CT*^{b}, quo quis *B*, ** *T*^{a} [5] § 5 *in. simile Dig.* 28, 5, 51 § 2 (*Ulp. lib.* 6 *reg.*) [6] *sic TC Dig.*, continetur *AB* [7] sextans] *AB Dig.*, sexunx vel sextans *T*^{a}, secunx sextans *C* [8] *sic T*^{b}, efficerent *AB*, efficere *C*^{a}, efficint *T*^{a} [9] *sic AB*, noluerit *T* [10] *sic ABC*, vocantur *T*

interest, primus an medius an novissimus sine parte scriptus sit: ea enim pars data intellegitur quae vacat. Videamus, si pars aliqua vacet nec tamen quisquam sine parte heres institutus sit, quid iuris sit? veluti si tres ex quartis partibus heredes scripti sunt. et constat vacantem partem singulis tacite pro hereditaria parte accedere et perinde haberi, ac si ex tertiis partibus heredes scripti essent: et ex diverso si plus in portionibus sit[1], tacite singulis decrescere, ut, si verbi gratia quattuor ex tertiis partibus heredes scripti sint, perinde habeantur,
8 ac si unusquisque ex quarta parte scriptus fuisset. Et si plures unciae quam duodecim distributae sunt, is, qui sine parte institutus est, quod dipondio deest habebit: idemque erit, si dipondius expletus sit. quae omnes partes ad assem postea revocantur, quamvis sint plurium unciarum.

9 Heres et pure et sub condicione institui potest, ex certo tempore aut ad certum tempus non potest, veluti 'post quinquennium quam moriar' vel 'ex kalendis illis' aut 'usque ad kalendas illas heres esto': diemque[2] adiectum pro supervacuo haberi placet et perinde esse, ac si pure heres institutus esset.
10 Impossibilis condicio in institutionibus et legatis nec non in[3]
11 fideicommissis et libertatibus pro non scripto habetur[4]. Si plures condiciones institutioni adscriptae sunt, si quidem coniunctim, ut puta 'si illud et illud factum erit', omnibus parendum est: si separatim, veluti 'si illud aut illud factum erit', cuilibet obtemperare satis est.

12 Hi, quos numquam testator vidit, heredes institui possunt, veluti si fratris filios peregri natos ignorans, qui essent, heredes instituerit: ignorantia enim testantis inutilem institutionem non facit.

XV[5]

DE VULGARI SUBSTITUTIONE.

[6]Potest autem quis in testamento suo plures gradus heredum facere, ut puta 'si ille heres non erit, ille heres esto': et deinceps in quantum velit testator substituere potest et novissimo loco in subsidium vel servum necessarium heredem instituere.
1 [6]Et plures in unius locum possunt substitui, vel unus in plurium, vel singuli singulis[7], vel invicem ipsi qui heredes instituti sunt.

[1] *sic A*, si plus in p. sint *B*, si plures in p. sint (sit *C*) *TC* [2] *sic BTC*, denique *A* [3] nec non in] *AC*, vel *BT* [4] *sic B*, habeatur *AT*, habentur *Ca* [5] *Cf. Gai.* 2, 174..178 *Dig.* 28, 6 *Cod.* 6, 26 [6] *pr.* § 1 *ex Marciani l.* 4 *inst.* (*Dig.* 28, 6, 36) [7] singuli in singulis *libri*

Et si ex disparibus partibus heredes scriptos invicem substituerit 2
et nullam mentionem in substitutione habuerit partium, eas
videtur partes in substitutione dedisse, quas in institutione ex-
pressit: et ita divus Pius rescripsit[1]. Sed si instituto heredi 3
et coheredi suo substituto dato alius substitutus fuerit, divi
Severus et Antoninus sine distinctione rescripserunt ad utramque
partem substitutum admitti. Si servum alienum quis patrem 4
familias arbitratus heredem scripserit et, si heres non esset,
Maevium ei substituerit isque servus iussu domini adierit here-
ditatem, Maevius in partem admittitur. illa enim verba 'si heres
non erit' in eo quidem, quem alieno iuri subiectum esse testator
scit, sic accipiuntur: si neque ipse heres erit neque alium here-
dem effecerit: in eo vero, quem patrem familias esse arbitratur,
illud significant[2]: si hereditatem sibi eive, cuius iuri postea
subiectus esse coeperit, non adquisierit. [3]idque Tiberius[4] Caesar
in persona Parthenii servi sui constituit.

XVI[5]
DE PUPILLARI SUBSTITUTIONE.

[6]⌐Liberis suis impuberibus, quos in potestate quis habet,
⌐non solum ita ut supra diximus substituere potest, id est ut,
⌐si heredes ei non extiterint, alius ei sit heres, sed eo amplius
⌐ut et, si heredes ei extiterint et adhuc impuberes mortui fuerint,
⌐sit eis aliquis heres. veluti ‹si quis dicat› hoc modo: 'Titius
⌐'filius meus heres mihi esto: si filius meus heres mihi non
⌐'erit, sive heres erit et prius moriatur, quam in suam tutelam
⌐'venerit' ‹(id est pubes factus sit)›, 'tunc Seius heres esto.'
⌐quo casu si quidem non extiterit heres filius, tunc substitutus
⌐patri fit heres: si vero extiterit heres filius et ante pubertatem
⌐decesserit, ipsi filio fit heres substitutus.¬ nam moribus[7] in-
stitutum est, ut, cum eius aetatis sunt, in qua ipsi sibi testa-
mentum facere non possunt, parentes eis faciant. ‹Qua ratione 1
‹excitati etiam constitutionem[8] in nostro posuimus codice, qua
‹prospectum est, ut, si mente captos habeant filios vel nepotes
‹vel pronepotes cuiuscumque sexus vel gradus, liceat eis, etsi
‹puberes sint, ad exemplum pupillaris substitutionis certas per-
‹sonas substituere: sin autem resipuerint, eandem substitu-

[1] *Cod.* 6, 26, 1 [2] significat *libri* [3] *cf. Dig.* 28, 5, 42 [4] *sic BDig.*, titus *TC*, *Πῖος* (*al.* *Ἀντωνῖνος*) *Θ* [5] *Cf. Gai.* 2, 179 .. 184 *Dig.* 28, 6 *Cod.* 6, 26 [6] *Gai.* 2, 179. 180 [7] moribus] *T*ᵃ*Θ*, a maioribus *B* [8] *Cod.* 6, 26, 9

‹tionem infirmari, et hoc ad exemplum pupillaris substitutionis,
2 ‹quae postquam pupillus adoleverit infirmatur. Igitur in pupil-
‹lari substitutione secundum praefatum modum ordinata› [1]˹duo
˹quodammodo sunt testamenta, alterum patris, alterum filii,
˹tamquam si ipse filius sibi heredem instituisset: aut certe unum
˹est testamentum duarum causarum, id est duarum hereditatum.˺
3 Sin autem quis ita formidolosus sit, ut timeret, ne filius eius
pupillus adhuc ex eo, quod palam substitutum accepit, post
obitum eius periculo insidiarum subiceretur[2]: [3]˹vulgarem qui-
˹dem substitutionem palam facere˺ et in primis testamenti par-
tibus debet, ˹illam autem substitutionem, per quam et si heres
˹extiterit pupillus et intra pubertatem decesserit substitutus
˹vocatur, separatim in inferioribus ‹partibus› scribere ‹eamque
˹partem› proprio lino propriaque cera consignare[4] et in ‹priore
˹parte› testamenti cavere, ne inferiores tabulae vivo filio et
˹adhuc impubere aperiantur.˺ illud palam est non ideo minus
valere substitutionem impuberis filii, quod in isdem tabulis
scripta sit, quibus sibi quisque heredem instituisset, quamvis
4 hoc pupillo periculosum sit. [5]˹Non solum autem heredibus
˹institutis impuberibus liberis ita substituere parentes possunt,
˹ut et[6] si heredes eis extiterint et ante pubertatem mortui
˹fuerint, sit eis heres is quem ipsi voluerint, sed etiam exhere-
˹datis. itaque eo casu si quid pupillo ex hereditatibus legatisve
˹aut donationibus propinquorum atque amicorum adquisitum
˹fuerit, id omne ad substitutum pertineat. quaecumque diximus
˹de substitutione impuberum liberorum vel heredum institutorum
˹vel exheredatorum, eadem etiam de postumis intellegimus.˺
5 Liberis autem suis testamentum facere nemo potest, nisi et
sibi faciat: nam pupillare testamentum pars et sequela est
paterni testamenti, adeo ut, si patris testamentum non valeat,
6 ne filii quidem valebit. [7]Vel singulis autem liberis vel qui
eorum novissimus impubes morietur substitui potest. singulis
quidem, si neminem eorum intestato decedere voluit: novissimo,
si ius legitimarum hereditatum integrum inter eos custodiri
7 velit. Substituitur autem impuberi[8] aut nominatim, veluti
'Titius', aut generaliter 'quisquis[9] mihi[10] heres erit': quibus
verbis vocantur ex substitutione impubere filio mortuo, qui et[11]

[1] *Gai.* 2, 180 [2] *sic P*, subicietur *B*, subicitur *E* [3] *Gai.* 2, 181 [4] *sic P cum Gaio*, signare *BE* [5] *Gai.* 2, 182. 183 [6] et *om. dett. cum Gaio* [7] § 6 *ex Flor. l.* 10 *inst.* (*Dig.* 28, 6, 37) [8] *sic PEΘ*, impuberibus *B* [9] quisquis] *B*, ut quisquis *PE* [10] mihi] *B*, patri *PE* [11] et] *BPΘ*, ei *E*

scripti sunt heredes et extiterunt, et pro qua parte heredes
facti sunt. Masculo igitur usque ad quattuordecim annos sub- 8
stitui potest, feminae usque ad duodecim annos: et si hoc
tempus excesserit, substitutio evanescit. [1]⌜Extraneo vero vel 9
⌜filio puberi heredi[2] instituto ita substituere nemo potest, ut,
⌜si heres extiterit et intra aliquod tempus decesserit, alius ei
⌜sit heres: sed hoc solum permissum est, ut eum per fidei-
⌜commissum testator obliget alii hereditatem eius vel totam vel
⌜pro parte restituere: quod ius quale sit, suo loco trademus.⌝[3]

XVII[4]

QUIBUS MODIS TESTAMENTA INFIRMANTUR.

Testamentum iure factum usque eo valet, donec rumpatur
irritumve fiat. Rumpitur autem testamentum, cum in eodem 1
statu manente testatore ipsius testamenti ius vitiatur. [5]⌜si quis
⌜‹enim› post factum testamentum adoptaverit sibi filium ‹per
⌜imperatorem› eum, qui sui iuris est, aut per praetorem ‹se-
⌜cundum nostram constitutionem› eum, qui in potestate parentis
⌜fuerit, testamentum eius rumpitur quasi adgnatione sui heredis.
⌜[6]Posteriore quoque testamento, quod iure ‹perfectum› est, 2
⌜superius rumpitur. nec interest, an extiterit aliquis heres ex
⌜eo, an non extiterit: hoc enim solum spectatur, an ‹aliquo
⌜casu› existere potuerit[7]. ideoque si quis aut noluerit heres
⌜esse, aut vivo testatore aut post mortem eius antequam here-
⌜ditatem adiret decesserit, aut condicione, sub qua heres insti-
⌜tutus est, defectus sit, ‹in his› casibus pater familias intestatus
⌜moritur: nam et prius testamentum non valet ruptum a poste-
⌜riore et posterius aeque nullas vires habet, cum ex eo nemo
⌜heres extiterit.⌝ [8]Sed si quis priore testamento iure ‹perfecto› 3
posterius aeque iure fecerit, etiamsi ex certis rebus in eo
heredem instituerit, superius testamentum sublatum esse divi
Severus et Antoninus rescripserunt. cuius constitutionis inseri
verba ‹iussimus[9]›, cum aliud quoque praeterea in ea constitu-
tione expressum est. ʻImperatores Severus et Antoninus Cocceio
ʻCampano. Testamentum secundo loco factum, licet in eo cer-
ʻtarum rerum heres scriptus sit, iure valere, perinde ac si rerum
ʻmentio facta non esset, sed teneri heredem scriptum, ut con-

[1] *Gai.* 2, 184 [2] *sic* T^b *Gai.* *Θ*, pubere herede BT^a [3] 2, 23
[4] *Cf.* *Gai.* 2, 138..151 *Dig.* 28, 3 [5] *Gai.* 2, 138 [6] *Gai.* 2, 144
[7] *sic* *Gai.*, poterit *BT* [8] § 3 *ex* *Marciani* *l.* 4 *inst.* (*Dig.* 36, 1, 30)
[9] inseri verba iussimus] *B*, verba inserimus *T*

‘tentus rebus sibi datis aut suppleta quarta ex lege Falcidia ‘hereditatem restituat his, qui in priore testamento scripti fue‘rant, propter inserta verba secundo testamento, quibus ut ‘valeret prius testamentum expressum est, dubitari non oportet.’
4 ‹et ruptum quidem testamentum hoc modo efficitur.› [1]⊦Alio ⊦quoque modo testamenta iure facta infirmantur, veluti cum is ⊦qui fecerit testamentum capite deminutus sit. quod quibus
5 ⊦modis accidit, primo libro rettulimus[2]. Hoc autem casu irrita ⊦fieri testamenta dicuntur, cum alioquin et quae rumpuntur irrita ⊦fiant et quae statim ab initio non iure fiunt irrita sunt: et[3] ⊦ea quae iure facta sunt[4], postea[5] propter capitis deminutionem ⊦irrita fiunt, possumus nihilo minus rupta dicere. sed quia ⊦sane commodius erat singulas causas singulis appellationibus ⊦distingui, ideo quaedam non iure facta dicuntur, quaedam iure
6 (5) ⊦facta rumpi vel irrita fieri. [6]Non tamen per omnia inutilia ⊦sunt ea testamenta, quae ab initio iure facta ‹propter capitis ⊦deminutionem› irrita facta sunt. nam si septem testium signis ⊦signata sunt, potest scriptus heres secundum tabulas testamenti ⊦bonorum possessionem ‹agnoscere›, si modo defunctus et civis ⊦Romanus et suae potestatis mortis tempore fuerit: nam si ⊦ideo irritum factum sit testamentum, quod civitatem vel etiam ⊦libertatem testator amisit, aut quia in adoptionem se dedit et ⊦mortis tempore in adoptivi patris potestate sit, non potest ⊦scriptus heres secundum tabulas bonorum possessionem petere.
7 (6) ⊦[7]Ex eo autem solo non potest infirmari testamentum, quod ⊦postea testator id noluit valere: usque adeo ut⊣ et, si quis post factum prius testamentum posterius facere coeperit et aut mortalitate praeventus, aut quia eum eius rei paenituit, id[8] non perfecisset, divi Pertinacis oratione cautum est, ne alias tabulae priores iure factae irritae fiant, nisi sequentes iure ordinatae et perfectae[9] fuerint. nam imperfectum testamentum sine dubio
8 (7) nullum est. Eadem oratione expressit non admissurum se hereditatem eius, qui litis causa principem heredem reliquerit, neque tabulas non legitime factas, in quibus ipse ob eam causam heres institutus erat, probaturum neque ex nuda voce heredis nomen admissurum neque ex ulla scriptura, cui iuris auctoritas desit, aliquid adepturum. secundum haec divi quoque Severus et Antoninus saepissime rescripserunt: ‘licet enim’ inquiunt ‘legibus soluti sumus, attamen legibus vivimus’.

[1] *Gai.* 2,145.146 [2] 1,16 [3] sint: sed et *scr.* [4] sunt *del.* [5] postea] *T*, *om. B*, *deficit Gai. Veron.* [6] *Gai.* 2,147 [7] *Gai.* 2,151 [8] *sic scripsi sec. Θ*, penitui ** set id *Ta*, penituit se id *Tb*, id *om. B* [9] *sic BΘ*, factae *T*

XVIII[1]
DE INOFFICIOSO TESTAMENTO.

Quia plerumque parentes sine causa liberos suos vel ex-
heredant vel omittunt, inductum est, ut de inofficioso testamento
agere possint liberi, qui queruntur aut inique se exheredatos
aut inique praeteritos, [2]hoc colore, quasi non sanae mentis
fuerunt, cum testamentum ordinarent. sed hoc dicitur, non
quasi vere furiosus sit, sed recte quidem fecit testamentum,
non autem ex officio pietatis: nam si vere furiosus est, nullum
est testamentum. Non tantum autem liberis permissum est 1
parentum testamentum inofficiosum accusare, verum etiam[3]
parentibus liberorum. <soror autem et frater turpibus personis
<scriptis heredibus ex sacris constitutionibus praelati sunt: non
<ergo contra omnes heredes agere possunt. ultra fratres et
<sorores cognati nullo modo aut agere possunt aut agentes
<vincere.> Tam autem naturales liberi, quam <secundum nostrae 2
constitutionis[4] divisionem> adoptati ita demum de inofficioso
testamento agere possunt, si nullo alio iure ad bona defuncti
venire possunt. nam qui alio iure veniunt ad totam hereditatem
vel partem eius, de inofficioso agere non possunt. postumi
quoque, qui nullo alio iure venire possunt, de inofficioso agere
possunt. <Sed haec ita accipienda sunt, si nihil eis penitus 3
<a testatoribus testamento relictum est. quod nostra constitutio[5]
<ad verecundiam naturae introduxit. sin vero quantacumque
<pars hereditatis vel res eis fuerit relicta, de inofficiosi querela
<quiescente id quod eis deest usque ad quartam legitimae partis
<repletur, licet non fuerit adiectum boni viri arbitratu debere
<eam repleri.> Si tutor nomine pupilli, cuius tutelam gerebat, 4
ex testamento patris sui legatum acceperit, cum nihil erat ipsi
tutori relictum a patre suo, nihilo minus possit nomine suo
de inofficioso patris testamento agere. Sed et si e contrario 5
pupilli nomine, cui nihil relictum fuerit, de inofficioso egerit
et superatus est, ipse quod sibi in eodem testamento legatum
relictum est non amittit. Igitur quartam quis debet habere, 6
ut de inofficioso testamento agere non possit: sive iure here-
ditario sive iure legati vel fideicommissi, <vel si mortis causa
<ei quarta donata fuerit, vel inter vivos in his tantummodo
<casibus, quorum nostra constitutio mentionem facit, vel aliis

[1] *Cf. Dig.* 5, 2 *Cod.* 3, 28 [2] *pr. fin. ex Marciani l.* 4 *inst.* (*Dig.* 5, 2, 2) [3] etiam et *BT* [4] *Cod.* 8, 47, 10 [5] *Cod.* 3, 28, 30

7 ‹modis qui constitutionibus continentur›. Quod autem de quarta diximus, ita intellegendum est, ut, sive unus fuerit sive plures, quibus agere de inofficioso testamento permittitur, una quarta eis dari possit, ut pro rata distribuatur eis, id est pro virili portione quarta.

XIX[1]

DE HEREDUM QUALITATE ET DIFFERENTIA.

[2]˫Heredes autem aut necessarii dicuntur aut sui et necessarii
1 ˫aut extranei. Necessarius heres est servus heres institutus: ˫ideo sic appellatus[3], quia sive velit sive nolit, omnimodo post ˫mortem testatoris protinus liber et necessarius[4] heres fit. unde ˫qui facultates suas suspectas habent, solent servum suum ˫primo aut secundo vel etiam ulteriore gradu heredem insti˫tuere, ut, si creditoribus satis non fiat, potius eius heredis ˫bona quam ipsius testatoris˧ ‹a creditoribus possideantur vel distrahantur vel inter eos dividantur›. ˫pro hoc tamen in˫commodo illud ei commodum praestatur, ut ea, quae post ˫mortem patroni sui sibi adquisierit, ipsi reserventur: et quam˫vis ‹non sufficiant[5] bona defuncti creditoribus›, iterum ex ‹ea›
2 ˫causa ‹res eius, quas sibi adquisierit›, non veneunt. [6]Sui ˫autem et necessarii heredes sunt veluti filius filia nepos neptis˫que ex filio et deinceps ceteri ‹liberi›, qui modo in potestate ˫morientis fuerint. sed ut nepos neptisve sui heredes sint, non ˫sufficit eum eamve in potestate avi mortis tempore fuisse, sed ˫opus est, ut pater eius vivo patre suo desierit suus heres esse ˫aut morte interceptus aut qualibet alia ratione liberatus potes˫tate: tunc enim nepos neptisve in locum patris sui succedit. ˫sed sui quidem heredes ideo appellantur, quia domestici heredes ˫sunt et vivo quoque patre quodammodo domini existimantur. ˫unde etiam, si quis intestatus mortuus sit, prima causa est ˫in successione liberorum. necessarii vero ideo dicuntur, quia ˫omnimodo, sive velint sive nolint, tam ab intestato quam ex ˫testamento heredes fiunt. sed his praetor permittit volentibus ˫abstinere se ab hereditate, ut potius parentis ‹quam ipsorum› ˫bona˧ ‹similiter a creditoribus possideantur›.
3 [7]˫Ceteri, qui testatoris iuri subiecti non sunt, extranei ˫heredes appellantur. itaque liberi quoque nostri, qui in potes-

[1] *Cf. Gai.* 2, 152..173 *Dig.* 29, 2 *Cod.* 6, 30. 31 [2] *Gai.* 2, 152..155 [3] *sic dett. Gai.* Θ, appellatur *BT* [4] necess. *tuetur* Θ, *om. Gai.* [5] sufficiunt *BT* [6] *Gai.* 2, 156, 158 [7] *Gai.* 2, 161

˹tate nostra non sunt, heredes a nobis instituti extranei heredes
˹videntur. qua de causa et qui heredes a matre instituuntur,
˹eodem numero sunt, quia feminae in potestate liberos non
˹habent. servus quoque a domino heres institutus et post testa-
˹mentum factum ab eo manumissus eodem numero habetur.˺
[1]In extraneis heredibus illud observatur, ut sit cum eis testa- 4
menti factio, sive ipsi heredes instituantur sive hi qui in potes-
tate eorum sunt. et id duobus temporibus inspicitur, testamenti
quidem facti, ut constiterit institutio, mortis vero testatoris, ut
effectum habeat. hoc amplius et cum adit hereditatem, esse
debet cum eo testamenti factio, sive pure sive sub condicione
heres institutus sit: nam ius heredis eo vel maxime tempore
inspiciendum est, quo[2] adquirit hereditatem. medio autem
tempore inter factum testamentum et mortem testatoris vel
condicionem institutionis existentem mutatio iuris heredi non
nocet, quia ut diximus tria tempora inspici debent[3]. testamenti
autem factionem non solum is habere videtur, qui testamentum
facere potest, sed etiam qui ex alieno testamento vel ipse
capere potest vel alii adquirere, licet non potest facere testa-
mentum. [4]et ideo et[5] furiosus et mutus et postumus et infans
et filius familias et servus alienus testamenti factionem habere
dicuntur: <licet enim testamentum facere non possunt, attamen
ex testamento vel sibi vel alii adquirere possunt>. [6]˹Extraneis 5
˹autem heredibus deliberandi potestas est de adeunda hereditate
˹vel non adeunda. sed sive is, cui abstinendi potestas est,
˹immiscuerit se bonis hereditariis[7], sive <extraneus>, cui de
˹adeunda hereditate deliberare licet, adierit, postea relinquendae
˹hereditatis facultatem non habet, nisi minor sit annis viginti
˹quinque: nam huius aetatis hominibus sicut in ceteris omni-
˹bus causis deceptis, ita et si temere damnosam hereditatem
˹susceperint, praetor succurrit. Sciendum tamen est divum 6
˹Hadrianum etiam maiori viginti quinque annis veniam dedisse,
˹cum post aditam hereditatem grande aes alienum, quod aditae
˹hereditatis tempore latebat˺, emersisset. <sed hoc divus quidem
<Hadrianus speciali beneficio cuidam praestitit: divus autem
<Gordianus postea in militibus tantummodo hoc extendit: sed (6)
<nostra benevolentia commune omnibus subiectis imperio nostro
<hoc praestavit beneficium et constitutionem tam aequissimam

[1] § 4 *in. ex Flor. l.* 10 *inst.* (*Dig.* 28, 5, 50 § 1) [2] quod *BTa*
[3] *sic B*, inspici deberent *T*, inspicimus *Dig. Θ* [4] § 4 *fin. similis Dig.* 28, 1, 16 *pr.* (*Pomp. l. sing. reg.*) [5] et] *BΘ*, *om. T* [6] *Gai.* 2, 162. 163
[7] *sic Gai.*, hereditatis *libri*

‹quam nobilem scripsit[1], cuius tenorem si observaverint homines, ‹licet eis adire hereditatem et in tantum teneri, in[2] quantum ‹valere bona hereditatis contingit[3]: ut ex hac causa neque ‹deliberationis auxilium eis fiat necessarium, nisi omissa obser‹vatione nostrae constitutionis et deliberandum existimaverint ‹et sese veteri gravamini aditionis supponere maluerint. Item
7 ‹extraneus› [4]⌜heres ‹testamento› institutus aut ab intestato ‹ad ⌜legitimam hereditatem› vocatus potest aut pro herede gerendo ⌜vel etiam nuda voluntate suscipiendae hereditatis heres fieri.⌝ pro herede autem gerere quis videtur, si rebus hereditariis tamquam heres utatur vel vendendo res hereditarias aut praedia colendo locandove et quoquo modo si voluntatem suam declaret vel re vel verbis de adeunda hereditate, dummodo sciat eum, in cuius bonis pro herede gerit, testato intestatove obiisse et se ei heredem esse. pro herede enim gerere est pro domino gerere: veteres enim heredes pro dominis appellabant. [5]⌜sicut ⌜autem nuda voluntate ‹extraneus› heres fit, ita et contraria ⌜destinatione statim ab hereditate repellitur.⌝ eum, qui mutus vel surdus natus est vel postea factus, nihil prohibet pro herede gerere et adquirere sibi hereditatem, si tamen intellegit quod agitur.

XX[6]
DE LEGATIS.

[7]⌜Post haec videamus de legatis. quae pars iuris extra ⌜propositam quidem materiam videtur: nam loquimur de his ⌜iuris figuris, quibus per universitatem res nobis adquiruntur. ⌜sed cum omnino de testamentis deque heredibus qui testamento ⌜instituuntur locuti sumus, non sine causa sequenti loco potest ⌜haec iuris materia tractari.⌝

1 Legatum itaque est donatio quaedam a defuncto relicta.
2 ‹Sed olim quidem erant legatorum genera quattuor: per vin‹dicationem, per damnationem, sinendi modo, per praeceptionem: ‹et certa quaedam verba cuique generi legatorum adsignata ‹erant, per quae singula genera legatorum significabantur. sed ‹ex constitutionibus divorum principum[8] sollemnitas huiusmodi ‹verborum penitus sublata est. nostra autem constitutio[9], quam ‹cum magna fecimus lucubratione, defunctorum voluntates vali-

[1] *Cod.* 6, 30, 22 [2] in] *PEΘ*, *om.* *B* [3] *sic PEΘ*, contigit *B* [4] *Gai.* 2, 167 [5] *Gai.* 2, 168. 169 [6] *Cf.* *Gai.* 2, 191..223. 229..245 *Dig.* 30..32 *Cod.* 6, 37. 43 [7] *Gai.* 2, 191 [8] *Cod.* 6, 37, 21 [9] *Cod.* 6, 43, 1

<diores esse cupientes et non verbis, sed voluntatibus eorum
<faventes, disposuit, ut omnibus legatis una sit natura et, qui-
<buscumque verbis aliquid derelictum sit, liceat legatariis id
<persequi non solum per actiones personales, sed etiam per in
<rem et per hypothecariam: cuius constitutionis perpensum
<modum ex ipsius tenore perfectissime accipere possibile est.
<Sed non usque ad eam constitutionem standum esse existima- 3
<vimus. cum enim antiquitatem invenimus legata quidem stricte
<concludentem, fideicommissis autem, quae ex voluntate magis
<descendebant defunctorum, pinguiorem naturam indulgentem:
<necessarium esse duximus[1] omnia legata fideicommissis exae-
<quare, ut nulla sit inter ea differentia, sed quod deest legatis,
<hoc repleatur ex natura fideicommissorum et, si quid amplius
<est in legatis, per hoc crescat fideicommissi natura. sed ne
<in primis legum cunabulis permixte de his exponendo studiosis
<adulescentibus quandam introducamus difficultatem, operae
<pretium esse duximus interim separatim prius de legatis et
<postea de fideicommissis tractare, ut natura utriusque iuris
<cognita facile possint permixtionem eorum eruditi suptilioribus
<auribus accipere.>

Non solum autem testatoris vel heredis res, sed et aliena 4
legari potest: ita ut heres cogatur redimere eam et praestare
vel, si non potest redimere, aestimationem eius dare. sed si
talis res sit, cuius non est commercium, nec aestimatio eius
debetur, sicuti si[2] campum Martium vel basilicas vel templa
vel quae publico usui destinata sunt legaverit: nam nullius
momenti legatum est. quod autem diximus alienam rem posse
legari, ita intellegendum est, si defunctus sciebat alienam rem
esse, non et[3] si ignorabat: forsitan enim, si scisset alienam,
non legasset. et ita divus Pius rescripsit. [4]et verius est[5]
ipsum qui agit, id est legatarium, probare oportere scisse
alienam rem legare[6] defunctum, non heredem probare oportere
ignorasse alienam, quia semper necessitas probandi incumbit
illi qui agit. Sed et si rem obligatam creditori aliquis legaverit, 5
necesse habet heres luere. et hoc quoque casu idem placet,
quod in re aliena, ut ita demum luere necesse habeat heres,
si sciebat defunctus rem obligatam esse: et ita divi Severus
et Antoninus rescripserunt. si tamen defunctus voluit legatarium
luere et hoc expressit, non debet heres eam luere. Si res 6

[1] *Cod.* 6, 43, 2 [2] si *om. BT* [3] et] *B*, *om. T* [4] § 4 *fin. ex Marciani l.* 6 *inst.* (*Dig.* 22, 3, 21) [5] est] *T cum* Θ, esse *B* [6] *sic B Dig.*, legasse *T*

aliena legata fuerit et eius vivo testatore legatarius dominus
factus fuerit, si quidem ex causa emptionis, ex testamento
actione pretium consequi potest: si vero ex causa lucrativa,
veluti ex donatione vel ex alia simili causa, agere non potest.
nam traditum est duas lucrativas causas in eundem hominem
et in eandem rem concurrere non posse. hac ratione si ex
duobus testamentis eadem res eidem debeatur, interest, utrum
rem an aestimationem ex testamento consecutus est: nam si
rem, agere non potest, quia[1] habet eam ex causa lucrativa,
7 si aestimationem, agere potest. [2]˹Ea quoque res, quae in
˹rerum natura non est, si modo futura est, <recte legatur>,
˹veluti fructus qui in illo fundo nati erunt, aut quod ex illa
8 ˹ancilla natum erit.˺ Si eadem res duobus legata sit sive con-
iunctim sive disiunctim, si ambo perveniant ad legatum, scin-
ditur inter eos legatum: si alter deficiat, quia aut spreverit
legatum aut vivo testatore decesserit aut alio quolibet modo
defecerit, totum ad collegatarium pertinet. coniunctim autem
legatur veluti si quis dicat 'Titio et Seio hominem Stichum do
lego': disiunctim ita 'Titio hominem Stichum do lego, Seio
Stichum do lego'. sed et[3] si expresserit 'eundem hominem
9 Stichum', aeque disiunctim legatum intellegitur. Si cui fundus
alienus legatus fuerit et emerit proprietatem detracto[4] usu
fructu et usus fructus ad eum pervenerit et postea ex testa-
mento agat, recte eum agere <et fundum petere> Iulianus[5] ait,
<quia usus fructus in petitione servitutis locum optinet>[6]: sed
officio iudicis contineri, <ut deducto usu fructu iubeat aesti-
10 mationem praestari>[7]. Sed si rem legatarii quis ei legaverit,
inutile legatum est, quia quod proprium est ipsius, amplius
eius fieri non potest: et licet alienaverit eam, non debetur nec
11 ipsa nec aestimatio eius. Si quis rem suam quasi alienam
legaverit, valet legatum: nam plus valet, quod in veritate est,
quam quod in opinione. sed et si legatarii putavit, valere
12 constat, quia exitum voluntas defuncti potest habere. Si rem
suam legaverit testator posteaque eam alienaverit, Celsus ex-
istimat, si non adimendi animo vendidit, nihilo minus deberi,
idque divi Severus et Antoninus rescripserunt. idem rescripserunt[8]
eum, qui post testamentum factum praedia quae legata erant
pignori dedit, ademisse legatum non videri et ideo legatarium
cum herede agere posse, ut praedia a creditore luantur. si

[1] quia] *T*, qui *B* [2] *Gai.* 2, 203 [3] et *Θ*, *om. libri* [4] detractio *B*, deducto *Θ* [5] *Dig.* 30, 82 § 2 [6] <> *Iustinianorum esse vidit Longo* [7] <> *Iust.* (*Faber collata l.* 82 § 2 *cit.*) [8] *Cod.* 6, 37, 3

vero quis partem rei legatae alienaverit, pars quae non est
alienata omnimodo debetur, pars autem alienata ita debetur, si
non adimendi animo alienata sit. Si quis debitori suo libera- 13
tionem legaverit, legatum utile est et neque ab ipso debitore
neque ab herede eius potest heres petere nec ab alio qui
heredis loco est: sed et potest a debitore conveniri, ut liberet
eum. potest autem quis vel ad tempus iubere, ne heres petat.
Ex contrario si debitor creditori suo quod debet legaverit, inutile 14
est legatum, si nihil plus est in legato quam in debito, quia
nihil amplius habet per legatum. quodsi in diem vel sub con-
dicione debitum ei pure legaverit, utile est legatum propter
repraesentationem: quodsi vivo testatore dies venerit aut con-
dicio extiterit, Papinianus scripsit[1] utile esse nihilo minus le-
gatum, quia semel constitit. ‹quod et verum est: non enim
placuit sententia existimantium› extinctum esse legatum, quia
in eam causam pervenit, a qua incipere non potest. Sed si 15
uxori maritus dotem legaverit, valet legatum, quia plenius est
legatum quam ‹de dote› actio. sed si quam non acceperit
dotem legaverit, divi Severus et Antoninus rescripserunt, si
quidem simpliciter legaverit, inutile esse legatum: si vero certa
pecunia[2] vel certum corpus aut instrumentum dotis in prae-
legando demonstrata sunt, valere legatum. Si res legata sine 16
facto heredis perierit, legatario decedit. et si servus alienus
legatus sine facto heredis manumissus fuerit, non tenetur heres.
si vero heredis servus legatus fuerit et ipse eum manumiserit,
teneri eum Iulianus scripsit, [3]nec interest[4], scierit an ignora-
verit a se legatum esse. sed et si alii donaverit servum et is
cui donatus[5] est eum manumiserit, tenetur heres, quamvis
ignoraverit a se eum legatum esse. Si quis ancillas cum suis 17
natis legaverit, etiamsi ancillae mortuae fuerint, partus legato
cedunt. idem est, si ordinarii servi cum vicariis legati fuerint,
ut, licet mortui sint ordinarii, tamen vicarii legato cedant[6].
sed si servus cum peculio fuerit legatus, mortuo servo vel
manumisso vel alienato et peculii legatum extinguitur. idem
est, si fundus instructus vel cum instrumento legatus fuerit:
nam fundo alienato et instrumenti legatum extinguitur. Si 18
grex legatus fuerit posteaque ad unam ovem pervenerit, quod
superfuerit vindicari potest. Grege autem legato etiam eas

[1] *Dig.* 35, 2, 5 (*Pap. l.* 5 *resp.*) [2] *sic PE*, certam pecuniam *B*
[3] § 16 *fin. ex Marciani l.* 6 *inst.* (*Dig.* 30, 112 § 1) [4] *sic WΘDig.*,
interesse *BPE* [5] *sic* E^b*Dig. Θ*, donatum BE^a, donatur *P* [6] ut
... cedant] *scripsi:* ... cedant (*om.* ut) *B*, et ... cedunt *PE*

oves, quae post testamentum factum gregi adiciuntur, legato
cedere Iulianus ait: esse[1] enim gregis unum corpus ex distanti-
bus capitibus, sicuti aedium unum corpus est ex cohaerentibus
19 lapidibus: aedibus denique legatis columnas et marmora, quae
20 post testamentum factum adiecta sunt, legato cedere. Si pe-
culium legatum fuerit, sine dubio quidquid peculio accedit vel
decedit vivo testatore, legatarii lucro vel damno est. quodsi
post mortem testatoris ante aditam hereditatem servus adqui-
sierit, Iulianus ait, si quidem ipsi manumisso peculium legatum
fuerit, omne, quod ante aditam hereditatem adquisitum est,
legatario cedere, quia dies huius legati adita[2] hereditate cedit:
sed si extraneo peculium legatum fuerit, non cedere ea legato,
nisi ex rebus peculiaribus auctum fuerit peculium[3]. peculium
autem nisi legatum fuerit, manumisso non debetur, quamvis,
si vivus manumiserit, sufficit, si non adimatur: et ita divi Se-
verus et Antoninus rescripserunt. idem rescripserunt[4] peculio
legato non videri id relictum, ut petitionem habeat pecuniae,
quam in rationes dominicas impendit. idem rescripserunt pe-
culium videri legatum, cum rationibus redditis liber esse iussus
21 est et ex eo reliquas inferre. Tam autem corporales res quam
incorporales legari possunt. et ideo et[5] quod defuncto debetur,
potest alicui legari, ut actiones suas heres legatario praestet,
nisi exegerit vivus testator pecuniam: nam hoc casu legatum
extinguitur. sed et tale legatum valet: 'damnas[6] esto heres
22 domum illius reficere' vel 'illum aere alieno liberare'. Si gene-
raliter servus vel alia res legetur, electio legatarii est, nisi
23 aliud testator dixerit. Optionis legatum, ‹id est ubi testator ex
‹servis suis vel aliis rebus optare legatarium iusserat, habebat
‹in se condicionem, et ideo nisi ipse legatarius vivus optaverat,
‹ad heredem legatum non transmittebat. sed ex constitutione
‹nostra[7] et hoc in meliorem statum reformatum est et data
‹est licentia et heredi legatarii optare, licet vivus legatarius hoc
‹non fecit. et diligentiore tractatu habito et hoc in nostra con-
‹stitutione additum est, ut, sive plures legatarii existant, quibus
‹optio relicta est, et dissentiant in corpore eligendo, sive unius
‹legatarii plures heredes, et inter se circa optandum dissentiant
‹alio aliud corpus eligere cupiente, ne pereat legatum (quod
‹plerique prudentium contra benivolentiam introducebant), for-
‹tunam esse huius optionis iudicem et sorte esse hoc dirimen-

[1] esse] *BE^a*, est *PE^b* [2] adita] *BP^a*, ab ad *P^bE* [3] peculium] *PE*, *om. B* [4] *cf. Dig.* 33, 8, 6 § 4 [5] et] *B*, *om. PE* [6] damnatus *B* [7] *Cod.* 6, 43, 3

‹dum, ut, ad quem sors perveniat, illius sententia in optione ‹praecellat›.

Legari autem illis solis potest, cum quibus testamenti factio 24
est. Incertis vero personis neque legata neque fideicommissa 25
‹olim› relinqui ‹concessum erat›: nam nec miles quidem incertae personae poterat relinquere, ut divus Hadrianus rescripsit. [1] ⊢incerta autem persona videbatur, quam incerta opinione animo ⊢suo testator subiciebat, veluti ‹si quis ita dicat›: ‘quicumque ⊢‘filio meo in matrimonium filiam suam collocaverit[2], ei heres ⊢‘meus illum fundum dato’: illud quoque, quod his relinque⊢batur, qui post testamentum scriptum primi consules designati ⊢erunt, aeque incertae personae legari videbatur: et denique ⊢multae aliae huiusmodi species sunt. libertas quoque non ⊢videbatur posse incertae personae dari, quia ‹placebat› nomina⊢tim servos liberari. tutor quoque certus dari debebat[3]. sub ⊢certa vero demonstratione, ‹id est ex certis personis incertae ⊢personae›, recte legabatur, veluti ‘ex cognatis meis qui nunc ⊢‘sunt ‹si quis filiam meam uxorem duxerit›, ei heres meus ⊢‘illam rem› dato’. incertis autem personis legata vel fideicommissa relicta et per errorem soluta repeti non posse sacris constitutionibus cautum erat[4]. [5] ⊢Postumo quoque alieno inutiliter 26
⊢legebatur: est autem alienus postumus, qui natus inter suos ⊢heredes testatoris futurus non est: ideoque ex emancipato filio ⊢conceptus nepos extraneus erat postumus avo.⊣ ‹Sed nec 27
‹huiusmodi species penitus est sine iusta emendatione derelicta, ‹cum in nostro codice constitutio[6] posita est, per quam et ‹huic parti medevimus[7] non solum in hereditatibus, sed etiam ‹in legatis et fideicommissis: quod evidenter ex ipsius constitutionis ‹lectione clarescit. tutor autem nec per nostram constitutionem ‹incertus dari debeat, quia certo iudicio debet quis pro tutela ‹suae posteritati cavere. Postumus autem alienus heres institui 28
‹et antea poterat et nunc potest, nisi in utero eius sit, quae ‹iure nostra[8] uxor esse non potest.› Si quid[9] in nomine cogno- 29
mine praenomine legatarii erraverit testator, si de persona constat, nihilo minus valet legatum: idem in heredibus servatur et recte: nomina enim significandorum hominum gratia reperta

[1] *Gai.* 2, 238 .. 240? [2] collocaverit] *Gai.*, dederit id est collocaverit *libri* [3] tutor q. c. d. debebat] W^a *Gai.*, *om.* $BPEW^b$ *cum* Θ, *qui tamen consulto ea omisisse videtur suae expositioni non congrua* (ἀλλὰ ταῦτα πάντα κατὰ τὸ παλαιόν) *neque hoc quidem loco apte retenta a compilatoribus* [4] erat] *BE*, est *P cum* Θ [5] *Gai.* 2, 240. 241 [6] *Cod.* 6, 48, 1 [7] *sic* BE^b, medebimur PE^a [8] nostra] *E*, nostro *BP* [9] quid] BPE^a, quis $E^b\Theta$

sunt, qui si quolibet alio modo intellegantur, nihil interest.
30 Huic proxima est illa iuris regula falsa demonstratione legatum
non peremi. veluti si quis ita legaverit 'Stichum servum meum
vernam do lego': licet enim non verna, sed emptus sit, de
servo tamen constat, utile est legatum. et convenienter si ita
demonstraverit 'Stichum servum, quem a Seio emi', sitque ab
31 alio emptus, utile legatum est, si de servo constat. Longe
magis legato[1] falsa causa non nocet. veluti cum ita quis dixerit:
'Titio, quia[2] absente me negotia mea curavit, Stichum do lego',
vel ita: 'Titio, quia patrocinio eius capitali crimine liberatus
sum, Stichum do lego': licet enim neque negotia testatoris
umquam gessit Titius neque patrocinio eius liberatus est, lega-
tum tamen valet. sed si condicionaliter enuntiata fuerit causa,
aliud iuris est, veluti hoc modo: 'Titio, si negotia mea curaverit,
32 fundum do lego'. An servo heredis recte legamus, quaeritur.
et constat pure inutiliter legari nec quicquam proficere, si vivo
testatore de potestate heredis exierit, quia quod inutile foret
legatum, si statim post factum testamentum decessisset testator,
hoc non debet ideo valere, quia diutius testator vixerit. sub
condicione vero recte legatur, ut requiramus, an, quo tempore
33 dies legati cedit, in potestate heredis non sit. Ex diverso
herede instituto servo quin domino recte etiam sine condicione
legetur, non dubitatur. nam et si statim post factum testamen-
tum decesserit testator, non tamen apud eum qui heres sit dies
legati cedere intellegitur, cum hereditas a legato separata sit
et possit per eum servum alius heres effici, si prius, quam
iussu domini adeat, in alterius potestatem translatus sit, vel
manumissus ipse heres efficitur: quibus casibus utile est lega-
tum: quodsi in eadem causa permanserit et iussu legatarii
34 adierit, evanescit legatum. [3]⌜Ante heredis institutionem inutiliter
⌜antea legabatur, scilicet quia testamenta vim ex institutione
⌜heredum accipiunt et ob id veluti caput atque fundamentum
⌜intellegitur totius testamenti heredis institutio. pari ratione
⌜nec libertas ante heredis institutionem dari poterat.⌝ ‹sed quia
‹incivile esse putavimus ordinem quidem scripturae sequi (quod
‹et ipsi antiquitati vituperandum fuerat visum), sperni autem
‹testatoris voluntatem: per nostram constitutionem[4] et hoc
‹vitium emendavimus, ut liceat et ante heredis institutionem et
‹inter medias heredum institutiones legatum relinquere et multo
35 ‹magis libertatem, cuius usus favorabilior est.› [5]⌜Post mortem

[1] *sic PEΘ*, legatum *B* [2] quia] $W^b Θ$, qui $BPEW^a$ [3] *Gai.* 2, 229. 230 [4] *Cod.* 6, 23, 24 [5] *Gai.* 2, 232

˹quoque heredis aut legatarii simili modo inutiliter legabatur: ˹‹veluti si quis ita dicat›: ‘cum heres meus mortuus erit, do ˹lego’: ‹item› ‘pridie quam heres ‹aut legatarius› morietur’.˺ ‹sed simili modo et hoc correximus[1] firmitatem huiusmodi ‹legatis ad fideicommissorum similitudinem praestantes, ne vel ‹in hoc casu deterior causa legatorum quam fideicommissorum ‹inveniatur.› [2]˹Poenae quoque nomine inutiliter legabatur˺ et 36 adimebatur vel transferebatur. ˹poenae autem nomine legari ˹videtur, quod coercendi heredis causa relinquitur, quo magis ˹is[3] aliquid faciat aut non faciat: veluti ‹si quis ita scripserit›: ˹‘heres meus si filiam suam in matrimonium Titio collocaverit’ ˹(vel ex diverso ‘si non collocaverit’), ‘dato decem ‹aureos› ˹Seio’˺, aut si ita scripserit ‘heres meus si servum Stichum alienaverit’ (vel ex diverso ‘si non alienaverit’), ˹‘Titio decem ˹‹aureos› dato’.˺ et in tantum haec regula observabatur, ut ‹perquam pluribus› principalibus constitutionibus significetur nec principem quidem agnoscere, quod ei poenae nomine legatum sit. nec ex militis quidem testamento talia legata valebant, quamvis aliae[4] militum voluntates in ordinandis testamentis valde observantur. quin etiam nec libertatem poenae nomine dari posse placebat. eo amplius nec heredem poenae nomine adici posse Sabinus existimabat, veluti si quis ita dicat: ‘Titius ‘heres esto: si Titius filiam suam Seio in matrimonium collo‘caverit, Seius quoque heres esto’: nihil enim intererat, qua ratione Titius coerceatur, utrum legati datione an coheredis adiectione. ‹at huiusmodi scrupulositas nobis non placuit et ‹generaliter ea quae relinquuntur, licet poenae nomine fuerint ‹relicta vel adempta vel in alios[5] translata, nihil distare a ceteris ‹legatis constituimus[6] vel in dando vel in adimendo vel in ‹transferendo: exceptis his videlicet, quae impossibilia sunt vel ‹legibus interdicta aut alias probrosa: huiusmodi enim testatorum ‹dispositiones valere secta temporum meorum non patitur.›

XXI[7]

DE ADEMPTIONE LEGATORUM ET TRANSLATIONE.

Ademptio legatorum, sive eodem testamento adimantur sive codicillis, firma est, ‹sive› contrariis verbis fiat ademptio, veluti si, quod ita quis legaverit ‘do lego’, ita adimatur ‘non do non

[1] *Cod.* 8, 37, 11 [2] § 36 *in. similis Gaio* 2, 235 [3] is] *B*, heres *Gai.*, *om. PE* [4] alias *dett. cum Θ* [5] *sic Wa cum Θ*, alio *BEWb* [6] *Cod.* 6, 41, 1 [7] *Cf. Dig.* 34, 4

'lego', ‹sive non contrariis, id est aliis quibuscumque verbis›.
1 Transferri quoque legatum ab alio ad alium potest, veluti si quis ita dixerit: 'hominem Stichum, quem Titio legavi, Seio do lego', sive in eodem testamento sive in codicillis hoc fecerit: quo casu simul Titio adimi videtur et Seio dari.

XXII[1]

DE LEGE FALCIDIA.

Superest, ut de lege Falcidia dispiciamus, qua modus novissime legatis impositus est. cum enim olim lege duodecim tabularum libera erat legandi potestas, ut liceret vel totum patrimonium legatis erogare (quippe ea lege ita cautum esset: 'uti legassit suae rei, ita ius esto'): visum est hanc legandi licentiam coartare, idque ipsorum testatorum gratia provisum est ob id, quod plerumque intestati[2] moriebantur, recusantibus scriptis heredibus pro nullo aut minimo lucro hereditates adire. et cum super hoc tam lex Furia quam lex Voconia latae sunt, quarum neutra sufficiens ad rei consummationem videbatur: novissime lata est lex Falcidia, qua cavetur, ne plus legare liceat, quam dodrantem totorum bonorum, id est ut, sive unus heres institutus esset sive plures, apud eum eosve pars quarta
1 remaneret. Et cum quaesitum esset, duobus heredibus institutis, veluti Titio et Seio, si Titii pars aut tota exhausta sit legatis, quae nominatim ab eo data sunt, aut supra modum onerata, a Seio vero aut nulla relicta sint legata, aut quae partem eius dumtaxat in partem dimidiam minuunt, an, quia is quartam partem totius hereditatis aut amplius habet, Titio nihil ex legatis, quae ab eo relicta sunt, retinere liceret: placuit retinere licere, ut quartam partem suae partis salvam habeat[3]: [4]etenim
2 in singulis heredibus ratio legis Falcidiae ponenda est. [5]Quantitas autem patrimonii, ad quam ratio legis Falcidiae redigitur, mortis tempore spectatur. itaque si verbi gratia is, qui centum ‹aureorum› patrimonium habebat, centum ‹aureos› legaverit, nihil legatariis prodest, si ante aditam hereditatem per servos hereditarios aut ex partu ancillarum hereditariarum aut ex fetu pecorum tantum accesserit hereditati, ut centum ‹aureis› legatorum nomine erogatis heres quartam partem hereditatis habi-

[1] *Cf. Gai.* 2, 224 . . 228 *Dig.* 35, 2 *Cod.* 6, 50 [2] *sic EΘ*, intestato *BP* [3] placuit ret. lic. ut . . . habeat] *scripsi:* plac. ret. lic. *om. B*, placuit ut . . . habeat et pl. posse ret. *CPE* [4] § 1 *fin. similis Dig.* 35, 2, 77 [5] § 2 *similis Dig.* 35, 2, 73 *pr.* (*Gai. l.* 18 *ad ed. prov.*)

turus sit, sed necesse est, ut nihilo minus quarta pars legatis detrahatur. ex diverso si septuaginta quinque legaverit et ante aditam hereditatem in tantum decreverint bona incendiis forte aut naufragiis aut morte servorum, ut non amplius quam septuaginta quinque ‹aureorum› substantia vel etiam minus relinquatur, solida legata debentur[1]. nec ea res damnosa est heredi, cui liberum est non adire hereditatem: quae res efficit, ut necesse sit legatariis, ne destituto testamento nihil consequantur, cum herede in portione pacisci. Cum autem ratio legis 3
Falcidiae ponitur, ante deducitur aes alienum, item funeris impensa et pretia servorum manumissorum, tunc deinde in reliquo ita ratio habetur, ut ex eo quarta pars apud heredes remaneat; tres vero partes inter legatarios distribuantur, pro rata scilicet portione eius, quod cuique eorum legatum fuerit. [2]itaque si fingamus quadringentos ‹aureos› legatos esse et patrimonii quantitatem, ex qua legata erogari oportet, quadringentorum esse, quarta pars singulis legatariis detrahi debet. quodsi trecentos quinquaginta legatos fingamus, octava debet detrahi. quodsi quingentos legaverit, initio quinta, deinde quarta detrahi debet: ante enim detrahendum est, quod extra bonorum quantitatem est, deinde quod ex bonis apud heredem remanere oportet.

XXIII[3]

DE FIDEICOMMISSARIIS HEREDITATIBUS.

[4]⌜Nunc transeamus ad fideicommissa. et prius de hereditatibus ‹fideicommissariis› videamus.⌝

Sciendum itaque est omnia fideicommissa primis temporibus 1
infirma esse, quia nemo invitus cogebatur praestare id de quo rogatus erat: quibus enim non poterant hereditates vel legata relinquere, si relinquebant, fidei committebant eorum, qui capere ex testamento poterant: et ideo fideicommissa appellata sunt, quia nullo vinculo iuris, sed tantum pudore eorum qui rogabantur continebantur. postea primus divus Augustus semel iterumque gratia personarum motus, vel quia per ipsius salutem rogatus quis diceretur, aut ob insignem quorundam perfidiam iussit consulibus auctoritatem suam interponere. quod quia iustum videbatur et populare erat, paulatim conversum est in adsiduam iurisdictionem: tantusque favor eorum factus est, ut

[1] *sic Dig.*, dentur *libri* [2] *cf. Dig.* 35, 2, 73 § 5 (*Gai. l. c.*) [3] *cf. Gai.* 2, 246 . . 259 *Dig.* 36, 1 *Cod.* 6, 49 [4] *Gai.* 2, 246. 247

paulatim etiam praetor proprius crearetur, qui fideicommissis ius diceret, quem fideicommissarium appellabant.

2 [1] In primis igitur sciendum est opus esse, ut aliquis recto iure testamento heres instituatur eiusque fidei committatur, ut eam hereditatem alii restituat: alioquin inutile est testamentum, in quo nemo heres instituitur. cum igitur aliquis scripserit: 'Lucius Titius heres esto', poterit adicere: 'rogo te, Luci Titi, ut, cum primum possis hereditatem meam adire, eam Gaio Seio reddas restituas'. potest autem quisque et de parte restituenda heredem rogare: et liberum est vel pure vel sub condicione relinquere fideicommissum vel ex die certo.

3 [2] Restituta autem hereditate is quidem qui restituit nihilo minus heres permanet: is vero qui recipit hereditatem aliquando

4 heredis aliquando legatarii loco ‹habebatur. Et in Neronis quidem temporibus› [3] Trebellio Maximo et Annaeo Seneca consulibus [4] senatus consultum factum est, quo cautum est, ut, si [5] hereditas ex fideicommissi causa restituta sit, omnes actiones, quae iure civili heredi et in heredem competerent, ei et in eum darentur, cui ex fideicommisso restituta esset [6] hereditas. post quod senatus consultum praetor utiles actiones ei et in eum qui recepit hereditatem quasi heredi et in heredem dare

5 coepit. [3] Sed quia heredes scripti, cum aut totam hereditatem aut paene totam plerumque restituere rogabantur, adire hereditatem ob nullum vel minimum lucrum recusabant atque ob id extinguebantur fideicommissa: postea ‹Vespasiani Augusti temporibus› Pegaso et Pusione consulibus [7] senatus censuit [8], ut ei, qui rogatus esset hereditatem restituere, perinde liceret quartam partem retinere, atque lege Falcidia ex legatis retinere conceditur. ex singulis quoque rebus, quae per fideicommissum relinquuntur, eadem retentio permissa est. post quod senatus consultum ipse heres onera hereditaria sustinebat: ille autem, qui ex fideicommisso recepit partem hereditatis, legatarii partiarii loco erat, id est eius legatarii, cui pars bonorum legabatur. quae species legati partitio vocabatur, quia cum herede legatarius partiebatur hereditatem. unde quae solebant stipulationes inter heredem et partiarium legatarium interponi, eaedem interponebantur inter eum, qui ex fideicommisso recepit hereditatem, et heredem, id est ut et lucrum et damnum heredi-

6 tarium pro rata parte inter eos commune sit. [3] Ergo si quidem

[1] *Gai.* 2, 248. 250. 251 [2] *Gai.* 2, 251 [3] *Gai.* 2, 253..258 [4] *anno p. Chr.* 56? [5] si] si cui *Gai. Θ* [6] *sic Gai.*, est *libri* [7] *anno incerto* [8] *sic Gai. PE*, constituit *B*

non plus quam dodrantem hereditatis scriptus heres rogatus
sit restituere, tunc ex Trebelliano senatus consulto restitue-
batur hereditas et in utrumque actiones hereditariae pro rata
parte dabantur: in heredem quidem iure civili, in eum vero
qui recipiebat hereditatem ex senatus consulto Trebelliano tam-
quam in heredem. at[1] si plus quam dodrantem vel etiam
totam hereditatem restituere rogatus sit, locus erat Pegasiano
senatus consulto, ‹et heres,› qui semel adierit hereditatem, si
modo sua voluntate adierit, sive retinuerit quartam partem sive
noluerit retinere, ipse universa onera hereditaria sustinebat.
sed[2] quarta quidem retenta quasi partis et pro parte stipula-
tiones interponebantur tamquam inter partiarium legatarium et
heredem: si vero totam hereditatem restituerit, [3]emptae et
venditae hereditatis stipulationes interponebantur. sed si recuset
scriptus heres adire hereditatem ob id, quod dicat eam sibi
suspectam esse quasi damnosam, cavetur Pegasiano senatus
consulto, ut desiderante eo, cui restituere rogatus est, iussu
praetoris adeat et restituat hereditatem perindeque ei et in
eum qui recipit hereditatem actiones dentur, acsi iuris est ex
Trebelliano senatus consulto: quo casu nullis stipulationibus
opus est, quia simul et huic qui restituit securitas datur et
actiones hereditariae ei et in eum transferuntur qui recipit here-
ditatem, utroque senatus consulto in hac specie concurrente.
Sed quia stipulationes ex senatus consulto Pegasiano descen- 7
dentes et ipsi antiquitati displicuerunt et quibusdam casibus
captiosas eas homo excelsi ingenii Papinianus appellat et nobis
in legibus magis simplicitas quam difficultas placet, ideo omni-
bus nobis suggestis tam similitudinibus quam differentiis utrius-
que senatus consulti placuit exploso senatus consulto Pegasiano,
quod postea supervenit, omnem auctoritatem Trebelliano sena-
tus consulto praestare, ut ex eo fideicommissariae hereditates
restituantur, sive habeat heres ex voluntate testatoris quartam
sive plus sive minus sive penitus nihil, ut tunc, quando vel
nihil vel minus quarta apud eum remaneat, liceat ei vel quar-
tam vel quod deest ex nostra auctoritate retinere vel repetere
solutum, quasi ex Trebelliano senatus consulto pro rata por-
tione actionibus tam in heredem quam in fideicommissarium
competentibus. si vero totam hereditatem sponte restituerit,
omnes hereditariae actiones fideicommissario et adversus eum
competunt. sed etiam id, quod praecipuum Pegasiani senatus

[1] at] *T*ᶜ*PGai.* *Θ*, ac *B*, aut *T*ᵇ, *inter alia om.* *T*ᵃ [2] sed] *TGai.*, sed si *B* [3] *sic libri cum* *Θ*, ad exemplum *ins.* *Gai.*

‹consulti fuerat, ut, quando recusabat heres scriptus sibi datam ‹hereditatem adire, necessitas ei imponeretur totam hereditatem ‹volenti fideicommissario restituere et omnes ad eum et contra ‹eum transire[1] actiones, et hoc transponimus ad senatus con-‹sultum Trebellianum, ut ex hoc solo et necessitas heredi im-‹ponatur, si ipso nolente adire fideicommissarius desiderat restitui ‹sibi hereditatem, nullo nec damno nec commodo apud heredem

8 ‹manente.› [2]˫Nihil autem interest, utrum aliquis ex asse heres ˫institutus aut totam hereditatem aut pro parte restituere rogatur, ˫an ex parte heres institutus aut totam eam[3] partem aut partis ˫partem restituere rogatur: nam et hoc casu˧ ‹eadem observari ‹praecipimus, quae in totius hereditatis restitutione diximus.›

9 Si quis una aliqua re deducta sive praecepta, quae quartam continet, veluti fundo vel alia re rogatus sit restituere hereditatem, simili modo ex Trebelliano senatus consulto restitutio fiat, perinde ac si quarta parte retenta rogatus esset reliquam hereditatem restituere. sed illud interest, quod altero casu, id est cum deducta sive praecepta aliqua re restituitur hereditas, in solidum ex eo senatus consulto actiones transferuntur et res quae remanet apud heredem sine ullo onere hereditario apud eum manet quasi ex legato ei adquisita, altero vero casu, id est cum quarta parte retenta rogatus est heres restituere hereditatem et restituit, scindantur actiones et pro dodrante quidem transferantur ad fideicommissarium, pro quadrante remaneant apud heredem. quin etiam licet in una re, qua deducta aut praecepta restituere aliquis hereditatem rogatus est, maxima pars hereditatis contineatur, aeque in solidum transferuntur actiones et[4] secum deliberare debet is, cui restituitur hereditas, an expediat sibi restitui. eadem scilicet interveniunt et si duabus pluribusve rebus deductis praeceptisve restituere hereditatem rogatus sit. sed et[5] si certa summa deducta praeceptave, quae quartam vel etiam maximam partem hereditatis continet, rogatus sit aliquis hereditatem restituere, idem iuris est. quae diximus de eo qui ex asse heres institutus est, eadem transferimus et ad eum qui ex parte heres scriptus est.

10 Praeterea intestatus[6] quoque moriturus potest rogare eum, ad quem bona sua vel legitimo iure vel honorario pertinere intellegit, ut hereditatem suam totam partemve eius aut rem aliquam, veluti fundum hominem pecuniam, alicui restituat: cum

[1] transirent *Huschke* [2] *Gai.* 2, 259 [3] eam] $T^b P^b$ *EGai.*, ****tem P^a, *om.* *BΘ*, *inc.* T^a [4] et] sed *B* [5] sed et] $T^b C$, sed *B*, et T^a [6] *sic B*, intestato *TC*

alioquin legata nisi ex testamento non valeant. Eum quoque, 11
cui aliquid restituitur, potest rogare, ut id rursus alii totum aut
pro parte[1] vel etiam aliud aliquid restituat. <Et quia prima 12
<fideicommissorum cunabula a fide heredum pendent et tam nomen
<quam substantiam acceperunt et ideo divus Augustus ad neces-
<sitatem iuris ea detraxit: nuper et nos eundem principem supe-
<rare contendentes ex facto, quod Tribonianus vir excelsus
<quaestor sacri palatii suggessit, constitutionem[2] fecimus, per
<quam disposuimus: si testator fidei heredis sui commisit, ut vel
<hereditatem vel speciale fideicommissum restituat, et neque ex
<scriptura neque ex quinque testium numero, qui in fideicom-
<missis legitimus esse noscitur, res possit manifestari, sed vel
<pauciores quam quinque vel nemo penitus testis intervenerit,
<tunc sive pater heredis sive alius quicumque sit, qui fidem ele-
<git heredis et ab eo aliquid restitui voluerit, si heres perfidia
<tentus adimplere fidem recusat negando rem ita esse subsecu-
<tam, si fideicommissarius iusiurandum ei detulerit, cum prius
<ipse de calumnia iuraverit, necesse eum habere vel iusiurandum
<subire, quod nihil tale a testatore audivit, vel recusantem ad
<fideicommissi vel universitatis vel specialis solutionem coartari,
<ne depereat ultima voluntas testatoris fidei heredis commissa.
<eadem observari[3] censuimus et si a legatario vel fideicommis-
<sario aliquid similiter relictum sit. quod si is, a quo relictum
<dicitur, confiteatur quidem aliquid a se relictum esse, sed ad
<legis suptilitatem decurrat, omnimodo cogendus est solvere.>

XXIV[4]

DE SINGULIS REBUS PER FIDEICOMMISSUM RELICTIS.

[5]⊢Potest autem quis etiam singulas res per fideicommissum
⊢relinquere, veluti fundum hominem vestem argentum pecuniam
⊢numeratam, et vel ipsum heredem rogare, ut alicui restituat,
⊢vel legatarium, quamvis a legatario legari non possit. [5]Potest 1
⊢autem non solum proprias testator res per fideicommissum
⊢relinquere, sed et heredis aut legatarii <aut fideicommissarii>
⊢aut cuiuslibet alterius. itaque et legatarius <et fideicommissa-
⊢rius> non solum de ea re rogari potest, ut eam alicui restituat,
⊢quae ei <relicta> sit, sed etiam de alia, sive ipsius sive aliena
⊢sit. hoc solum observandum est, ne plus quisquam rogetur
⊢alicui restituere, quam ipse ex testamento ceperit: nam quod

[1] *sic BC,* aut partem *TΘ* [2] *Cod.* 6, 42, 32 [3] *sic CP,* observare *BT* [4] *Cf. Gai.* 2, 260..267 *Cod.* 6, 42 [5] *Gai.* 2, 260..265

⌜amplius est, inutiliter relinquitur. cum autem aliena res per
⌜fideicommissum relinquitur, necesse est ei qui rogatus est aut
⌜ipsam redimere et praestare aut aestimationem eius solvere.
2 ⌜[1] Libertas quoque servo per fideicommissum dari potest, ut
⌜heres eum[2] rogetur manumittere vel legatarius <vel fideicom-
⌜missarius.> nec interest, utrum de suo proprio servo testator
⌜roget, an de eo qui ipsius heredis aut legatarii vel etiam ex-
⌜tranei sit. itaque[3] alienus servus redimi et manumitti debet:
⌜quod si dominus eum non vendat⌝, [4] <si modo nihil ex iudicio
<eius qui reliquit libertatem percepit, non statim extinguitur
<fideicommissaria libertas, sed differtur, quia possit tempore
<procedente, ubicumque occasio redimendi servi fuerit, praestari
<libertas.> [5] ⌜qui autem ex causa fideicommissi manumittitur,
⌜non testatoris fit libertus, etiamsi testatoris servus sit, sed eius
⌜qui manumittit: at is, qui directo testamento liber esse iube-
⌜tur, ipsius testatoris fit libertus⌝, qui etiam orcinus appellatur.
⌜nec alius ullus directo ex testamento libertatem habere potest,
⌜quam qui utroque tempore testatoris fuerit, et quo faceret
⌜testamentum et quo moreretur.⌝ directo autem libertas tunc
dari videtur, cum non ab alio servum manumitti rogat, sed
3 velut ex suo testamento libertatem ei competere vult. [6] ⌜Verba
⌜autem fideicommissorum haec maxime in usu habeantur: peto,
⌜rogo, volo, mando, fidei tuae committo. quae perinde singula
⌜firma sunt, atque si omnia in unum congesta essent.⌝

XXV [7]

DE CODICILLIS.

Ante Augusti tempora constat ius codicillorum non fuisse, sed primus Lucius Lentulus, ex cuius persona etiam fideicommissa coeperunt, codicillos introduxit. nam cum decederet in Africa[8], scripsit codicillos testamento confirmatos, quibus ab Augusto petiit per fideicommissum, ut faceret aliquid: et cum divus Augustus voluntatem eius implesset, deinceps reliqui auctoritatem eius secuti fideicommissa praestabant et filia Lentuli legata, quae iure non debebat, solvit. dicitur Augustus convocasse prudentes, inter quos Trebatium quoque, cuius tunc auc-

[1] *Gai.* 2, 260 . . 265 [2] heres eum *BTC*, eum heres *P*, vel heres *Gai.* [3] itaque] *libri cum Θ*, itaque et *dett. cum Gaio* [4] *sequentia ex Cod.* 7, 4, 6 *addita sunt* [5] *Gai.* 2, 266 [6] *Gai.* 2, 249 [7] *Cf. Dig.* 29, 7 *Cod.* 6, 36 [8] *sic B cum Θ, qui codicillos mortis tempore in Africa factos fingit,* africam *T*

toritas maxima erat, et quaesisse, an possit hoc recipi nec absonans a iuris ratione codicillorum usus esset: et[1] Trebatium suasisse Augusto, quod diceret utilissimum et necessarium hoc civibus esse propter magnas et longas peregrinationes, quae apud veteres fuissent[2], ubi, si quis testamentum facere non posset, tamen codicillos posset. post quae tempora cum et Labeo codicillos fecisset, iam nemini dubium erat, quin codicilli iure optimo admitterentur.

Non tantum autem testamento facto potest quis codicillos 1
facere, sed et[3] intestatus quis decedens fideicommittere codicillis
potest. sed cum ante testamentum factum codicilli facti erant,
Papinianus[4] ait non aliter vires habere, quam si speciali postea
voluntate confirmentur. sed divi Severus et Antoninus rescripserunt
ex his codicillis qui testamentum praecedunt posse fideicommissum
peti, si appareat eum, qui postea testamentum fecerat,
a voluntate quam codicillis expresserat non recessisse. Codi- 2
cillis autem hereditas neque dari neque adimi potest, ne confundatur
ius testamentorum et codicillorum, et ideo nec exheredatio
scribi. directo autem hereditas codicillis neque dari
neque adimi potest: nam per fideicommissum hereditas codicillis
iure relinquitur. [5]nec condicionem heredi instituto codicillis adicere
neque substituere directo potest, Codicillos autem etiam 3
plures quis facere potest: <et nullam sollemnitatem ordinationis
desiderant>.

LIBER TERTIUS.

I[6]

DE HEREDITATIBUS QUAE AB INTESTATO DEFERUNTUR.

Intestatus decedit, qui aut omnino testamentum non fecit aut non iure fecit[7] aut id quod fecerat ruptum irritumve factum est aut[8] nemo ex eo heres extitit.

[9]⌜Intestatorum autem hereditates ex lege duodecim tabula- 1
⌜rum primum ad suos heredes pertinent. Sui autem heredes 2

[1] esset et] esset *B*, est et *TC* [2] crebuissent *scr.*, *cf.* *Θ* *συνεχεῖς ἦσαν* (*similiter Huschke*) [3] sed et] *Θ*, sed *libri* [4] *Dig.* 29, 7, 5 (*Pap. l.* 7 *resp.*) [5] § 2 *fin.* 3 *ex Marciani l.* 7 *inst.* (*Dig.* 29, 7, 6 *pr.* § 1) [6] *Cf. Gai.* 3, 1..8 *Dig.* 38, 16 *Cod.* 6, 55 [7] facit *B*, testamentum fecit *TC*[a] [8] aut] *T?C*[a], aut si *BC*[b] [9] *Gai.* 3, 1. 2

existimantur, ut et supra diximus[1], qui in potestate morientis fuerunt: veluti filius filia, nepos neptisve ex filio, pronepos proneptisve ex nepote filio nato, prognatus prognatave. nec
2a interest, utrum naturales sunt liberi an adoptivi. Quibus connumerari necesse est etiam eos, qui ex legitimis quidem matrimoniis non sunt progeniti, curiis tamen civitatum dati secundum divalium constitutionum, quae super his positae sunt, tenorem suorum iura nanciscuntur: nec non eos, quos nostrae amplexae sunt constitutiones[2], per quas iussimus, [3]si quis mulierem in suo contubernio copulaverit non ab initio affectione maritali, eam tamen, cum qua poterat habere coniugium, et ex ea liberos sustulerit, postea vero affectione procedente etiam nuptialia instrumenta cum ea fecerit filiosque vel filias habuerit: non solum eos liberos, qui post dotem editi sunt, iustos et in potestate esse patribus, sed etiam anteriores, qui et his[4] qui postea nati sunt occasionem legitimi nominis praestiterunt: quod optinere censuimus, etiamsi non progeniti fuerint post dotale instrumentum confectum liberi vel etiam nati ab hac
2b luce subtracti fuerint. [5]Ita demum tamen nepos neptisve et pronepos proneptisve suorum heredum numero sunt, si praecedens persona desierit in potestate parentis esse, sive morte id acciderit sive alia ratione, veluti emancipatione: nam si per id tempus, quo quis moreretur, filius in potestate eius sit, nepos ex eo suus heres esse non potest. idque et in ceteris deinceps liberorum personis dictum intellegemus. postumi quoque, qui, si vivo parente nati essent, in potestate futuri forent,
3 sui heredes sunt. Sui autem etiam ignorantes fiunt heredes et, licet furiosi sint, heredes possunt existere: quia quibus ex causis ignorantibus adquiritur nobis, ex his causis et furiosis adquiri potest. et statim morte parentis quasi continuatur dominium: et ideo nec tutoris auctoritate opus est in pupillis, cum etiam ignorantibus adquiritur suis heredibus hereditas: nec
4 curatoris consensu adquiritur furioso, sed ipso iure. Interdum autem, licet in potestate mortis tempore suus heres non fuit, tamen suus heres parenti efficitur, veluti si ab hostibus quis reversus fuerit post mortem patris sui: ius enim postliminii hoc
5 facit. Per contrarium evenit ut, licet quis in familia defuncti sit mortis tempore, tamen suus heres non fiat, veluti si post mortem suam pater iudicatus fuerit reus perduellionis ac per hoc memoria eius damnata fuerit: suum enim heredem habere

[1] 2, 19, 2 [2] *Cod.* 5, 27, 10. 11 [3] si quis ... fuerint = *Cod.* 5, 27, 11 [4] qui et his] *BΘ Cod.*, quia et his *T* [5] *Gai.* 3, 2. 4

non potest, cum fiscus ei succedit. sed potest dici ipso iure
esse suum heredem, sed desinere. [1]⌜Cum filius filiave et ex 6
⌜altero filio nepos neptisve extant, pariter ad hereditatem vocantur
⌜nec qui gradu proximior est ulteriorem excludit: aequum enim
⌜esse videtur nepotes neptesque in patris sui locum succedere.
⌜pari ratione et si nepos neptisque sit ex filio et ex nepote
⌜pronepos proneptisve, simul vocantur. et quia placuit nepotes
⌜neptesque, item pronepotes proneptesque in parentis sui locum
⌜succedere, conveniens esse visum est non in capita, sed in
⌜stirpes hereditatem dividi, ut filius partem dimidiam hereditatis
⌜habeat et ex altero filio duo pluresve nepotes alteram dimidiam.
⌜item si ex duobus filiis nepotes extant et ex altero unus forte
⌜aut duo, ex altero tres aut quattuor, ad unum aut duos dimidia
⌜pars pertinet, ad tres vel ad quattuor altera dimidia.⌝ Cum 7
autem quaeritur, an quis suus heres existere potest: eo tempore
quaerendum est, quo certum est aliquem sine testamento deces-
sisse: quod accidit et[2] destituto testamento. hac ratione si
filius exheredatus fuerit et extraneus heres institutus est, filio
mortuo postea certum fuerit heredem institutum ex testamento
non fieri heredem, aut quia noluit esse heres aut quia non
potuit: nepos avo suus heres existet, quia quo tempore certum
est intestatum decessisse patrem familias, solus invenitur nepos.
et hoc certum est. Et licet post mortem avi natus sit, tamen 8
avo vivo conceptus, mortuo patre eius posteaque deserto avi
testamento suus heres efficitur. plane si et conceptus et natus
fuerit post mortem avi, mortuo patre suo desertoque postea
avi testamento suus heres avo non existit, quia nullo iure
cognationis patrem sui patris tetigit. sic nec ille est inter
liberos avo, quem filius emancipatus adoptaverat. hi autem
cum non sunt quantum ad hereditatem liberi, neque bonorum
possessionem petere possunt quasi proximi cognati. haec de
suis heredibus.

Emancipati autem liberi iure civili nihil iuris habent: neque 9
enim sui heredes sunt, quia in potestate esse desierunt parentis,
neque alio ullo iure per legem duodecim tabularum vocantur.
sed praetor naturali aequitate motus dat eis bonorum posses-
sionem unde liberi, [3]⌜perinde ac si in potestate parentis mortis
tempore fuissent, sive soli sint sive⌝ cum suis heredibus con-
currant. itaque duobus liberis extantibus, emancipato et qui
mortis tempore in potestate fuerit, sane quidem is qui in po-
testate fuerit solus iure civili heres est, id est solus suus heres

[1] *Gai.* 3,7.8 [2] et] $T^v P$ *cum* Θ, ex *B*, **** (vel et?) ex T^t [3] *Gai.* 3,26

est: sed cum emancipatus beneficio praetoris in partem ad-
10 mittitur[1], evenit, ut suus heres pro parte heres fiat. At hi, qui emancipati a parente in adoptionem se dederunt, non admittuntur ad bona naturalis patris quasi liberi, si modo cum is moreretur in adoptiva familia sint. nam vivo eo emancipati ab adoptivo patre perinde admittuntur ad bona naturalis patris, ac si emancipati ab ipso[2] essent nec umquam in adoptiva familia fuissent: et convenienter quod ad adoptivum patrem pertinet extraneorum loco esse incipiunt. post mortem vero naturalis patris emancipati ab adoptivo et quantum ad hunc aeque extraneorum loco fiunt et quantum ad naturalis parentis bona pertinet nihilo magis liberorum gradum nanciscuntur: quod ideo sic placuit, quia iniquum erat esse in potestate patris adoptivi, ad quos bona naturalis patris pertinerent, utrum ad
11 liberos eius an ad adgnatos. Minus ergo iuris habent adoptivi quam naturales. namque naturales emancipati beneficio praetoris gradum liberorum retinent, licet iure civili perdunt: adoptivi vero emancipati et iure civili perdunt gradum liberorum et a praetore non adiuvantur[3]. et recte: naturalia enim iura civilis ratio peremere non potest nec, quia desinunt sui heredes esse, desinere possunt filii filiaeve aut nepotes neptesve esse: adoptivi vero emancipati extraneorum loco incipiunt esse, quia ius nomenque filii filiaeve, quod per adoptionem consecuti sunt,
12 alia civili ratione, id est emancipatione, perdunt. Eadem haec observantur et in ea bonorum possessione, quam contra tabulas testamenti parentis liberis praeteritis (id est neque heredibus institutis neque ut oportet exheredatis) praetor pollicetur. nam eos quidem, qui in potestate parentis mortis tempore fuerunt, et emancipatos vocat praetor ad eam bonorum possessionem: eos vero, qui in adoptiva familia fuerunt per hoc tempus, quo naturalis parens moreretur, repellit. item adoptivos liberos emancipatos ab adoptivo patre sicut ab intestato, ita longe minus contra tabulas testamenti ad bona eius admittit, quia
13 desinunt in liberorum numero esse. Admonendi tamen sumus eos, qui in adoptiva familia sunt quive post mortem naturalis parentis ab adoptivo patre emancipati fuerint, intestato parente naturali mortuo licet ea parte edicti, qua liberi ad bonorum possessionem vocantur, non admittantur, alia tamen parte vocari, id est qua cognati defuncti vocantur. ex qua parte ita admittuntur, si neque sui heredes liberi neque emancipati

[1] *sic B*, in parte admittatur *T* [2] ipso] *P*, ipso patre *BT* [3] adiuvantur] *BΘ*, adhibentur *T*

obstent neque adgnatus quidem ullus interveniat: ante enim
praetor liberos vocat tam suos heredes quam emancipatos,
deinde legitimos heredes, deinde proximos cognatos. <Sed ea 14
<omnia antiquitati quidem placuerunt: aliquam autem emenda-
<tionem a nostra constitutione[1] acceperunt, quam super his
<personis posuimus, quae a patribus suis naturalibus in adop-
<tionem aliis dantur. invenimus etenim nonnullos casus, in
<quibus filii et naturalium parentum successionem propter adop-
<tionem amittebant et adoptione facile per emancipationem
<soluta ad neutrius patris successionem vocabantur. hoc solito
<more corrigentes constitutionem scripsimus, per quam defini-
<vimus, quando parens naturalis filium suum adoptandum alii
<dederit, integra omnia iura ita servari, atque si in patris natu-
<ralis potestate permansisset nec penitus adoptio fuerit[2] sub-
<secuta: nisi in hoc tantummodo casu, ut possit ab intestato
<ad patris adoptivi venire successionem. testamento autem ab
<eo facto neque iure civili neque praetorio aliquid ex hereditate
<eius persequi potest neque contra tabulas bonorum possessione
<agnita neque inofficiosi querella instituta, cum nec necessitas
<patri adoptivo imponitur vel heredem eum instituere vel ex-
<heredatum facere utpote nullo naturali vinculo copulatum.
<neque si ex Afiniano[3] senatus consulto ex tribus maribus
<fuerit adoptatus: nam et in huiusmodi casu neque quarta ei
<servatur nec ulla actio ad eius persecutionem ei competit. nostra
<autem constitutione exceptus est is, quem parens naturalis
<adoptandum susceperit: utroque enim iure tam naturali quam
<legitimo in hanc personam[4] concurrente pristina iura tali
<adoptioni[5] servavimus, quemadmodum si pater familias sese
<dederit adrogandum. quae specialiter et singillatim ex praefatae
<constitutionis tenore possunt colligi.>

<Item vetustas ex masculis progenitos plus diligens solos 15
<nepotes vel neptes, qui ex virili sexu descendunt, ad suorum
<vocabat successionem et iuri adgnatorum eos anteponebat:
<nepotes autem, qui ex filiabus nati sunt, et pronepotes ex nepti-
<bus cognatorum loco numerans post adgnatorum lineam eos
<vocabat tam in avi vel proavi materni quam in aviae vel pro-
<aviae sive paternae sive maternae successionem. divi autem
<principes[6] non passi sunt talem contra naturam iniuriam sine
<competenti emendatione relinquere: sed cum nepotis et pro-

[1] *Cod.* 8, 47, 10 [2] *sic T*, fuerat *B* [3] afiniano] *B Cod.* *Θ* (τὸ Afinianion δόγμα), afabiniano *W*, papiniano *E*, sabiniano *TC* [4] *sic B*, hac persona *TC* [5] *sic P cum Θ*, adoptione *BTC* [6] *Cod.* 6, 55, 9

<nepotis nomen commune est utrisque[1], qui tam ex masculis <quam ex feminis descendunt, ideo eundem gradum et ordinem <successionis eis donaverunt: sed ut aliquid amplius sit eis, qui <non solum naturae, sed etiam veteris iuris suffragio muniuntur, <portionem nepotum et neptium vel deinceps, de quibus supra <diximus, paulo minuendam esse existimaverunt, ut minus ter-<tiam partem[2] acciperent, quam mater eorum vel avia fuerat <acceptura, vel pater eorum vel avus paternus sive maternus, <quando femina mortua sit, cuius de hereditate agitur, hisque, <licet[3] soli sint, adeuntibus adgnatos minime vocabant. et quem-<admodum lex duodecim tabularum filio mortuo nepotes vel <neptes[4] vel pronepotes et proneptes in locum patris sui ad[5] <successionem avi[6] vocat: ita et principalis dispositio[7] in locum <matris suae vel aviae eos cum iam designata partis tertiae
16 <deminutione vocat. Sed nos, cum adhuc dubitatio manebat <inter adgnatos et memoratos nepotes, partem quartam defuncti <substantiae adgnatis sibi vindicantibus ex cuiusdam constitutio-<nis[8] auctoritate, memoratam quidem constitutionem a nostro <codice segregavimus neque inseri eam ex Theodosiano codice <in eo concessimus. nostra autem constitutione[9] promulgata <toti iuri eius derogatum est: et sanximus talibus nepotibus ex <filia vel pronepotibus ex nepte et deinceps superstitibus ad-<gnatos nullam partem mortui successionis sibi vindicare, ne <hi, qui ex transversa linea veniunt, potiores his habeantur, qui <recto iure descendunt. quam constitutionem nostram optinere <secundum sui vigorem et tempora et nunc sancimus: ita tamen <ut[10], quemadmodum inter filios et nepotes ex filio antiquitas <statuit non in capita sed in stirpes dividi hereditatem, similiter <nos inter filios et nepotes ex filia distributionem fieri iubemus, <vel inter omnes nepotes et neptes[11] et alias deinceps personas, <ut utraque progenies matris suae vel patris, aviae vel avi por-<tionem sine ulla deminutione consequantur, ut, si forte unus <vel duo ex una parte, ex altera tres aut quattuor extent, unus <aut duo dimidiam, alteri[12] tres aut quattuor alteram dimidiam <hereditatis habeant.>

[1] *sic C*, utriusque *BT^a* [2] *sic TC*, tertia parte *B* [3] hisque licet] *C*, his qui licet *B*, his qui licet si (si *add. man.* 2?) *T^a*, hisque scilicet *T^b* [4] nepotem vel nepotes *BT^a*, nepotes vel neptem *C^a* [5] ad] *P*, et *B*, et ad *T* [6] avi] *B*, avi sui *T* [7] *Cod.* 6, 55, 9 [8] *non extat* [9] *Cod.* 6, 55, 12 [10] ut *del. Huschke* [11] omnes nepotes et neptes] *WΘ*, nepotes vel inter nepotes et neptes *BT* [12] alteri] *T*, et *B*

II[1]
DE LEGITIMA ADGNATORUM SUCCESSIONE.

Si nemo suus heres ⟨vel eorum, quos inter suos heredes
praetor vel constitutiones vocant⟩, extat ⟨et[2] successionem quo-
quo modo amplectatur⟩: tunc ex lege duodecim tabularum ad
adgnatum proximum hereditas pertinet. Sunt autem adgnati, 1
ut primo quoque libro[3] tradidimus, cognati per virilis sexus
personas cognatione iuncti, quasi a patre cognati. [4]⌈itaque
eodem patre nati fratres adgnati sibi sunt, qui et consanguinei
vocantur, nec requiritur, an etiam eandem matrem habuerint.
item patruus fratris filio et invicem is illi adgnatus est. eodem
numero sunt fratres patrueles, id est qui ex duobus fratribus
procreati sunt, qui etiam consobrini vocantur. qua ratione
etiam ad plures gradus adgnationis pervenire poterimus.⌉ hi
quoque, qui post mortem patris nascuntur, nanciscuntur con-
sanguinitatis iura. [5]⌈non tamen omnibus simul adgnatis dat
lex hereditatem, sed his, qui tunc proximo gradu sunt, cum
certum esse coeperit aliquem intestatum decessisse.⌉ Per adop- 2
tionem quoque adgnationis ius consistit, veluti inter filios naturales
et eos quos pater eorum adoptavit (nec dubium est, quin proprie
consanguinei appellentur): item si quis ex ceteris adgnatis tuis[6],
veluti frater aut patruus aut denique is qui longiore gradu est,
aliquem adoptaverit, adgnatos inter suos[7] esse non dubitatur.
Ceterum inter masculos quidem adgnationis iure hereditas etiam 3
longissimo gradu ultro citroque capitur. quod ad feminas vero
ita placebat, ut ipsae consanguinitatis iure tantum capiant here-
ditatem, si sorores sint, ulterius non capiant: masculi vero ad
earum hereditates, etiam si longissimo gradu sint, admittantur.
qua de causa fratris tui aut patrui tui filiae vel amitae tuae here-
ditas ad te pertinet[8], tua vero ad illas non pertinebat. quod ideo
ita constitutum erat, quia commodius videbatur[9] ita iura constitui,
ut plerumque hereditates ad masculos confluerent. sed quia sane
iniquum erat in universum eas quasi extraneas repelli, praetor eas
ad bonorum possessionem[10] admittit[11] ea parte, qua proximi-
tatis nomine bonorum possessionem pollicetur: ex qua parte ita

[1] *Cf. Gai.* 3, 9..16. 23..30 *Dig.* 38, 7. 16 *Cod.* 6, 15. 55 [2] et] *T*, ut *B* [3] 1, 15, 1 [4] *Gai.* 3, 10 [5] *Gai.* 3, 11 [6] tuis] *B*, *om. T* [7] adgnatos (agnatus *B*) inter suos] *BTPW^b*, agnatus suus *W^a*, *ἀδγνατιὼν μεταξὺ ἡμῶν συνίσταται Θ*, *secundum quem aut* adgnatos vos *aut* adgnationem inter vos *scr.* [8] *sic T*, pertinebat *B cum Θ* [9] *sic T*, videbantur *B* [10] *sic P*, possessiones *BT^a?* [11] *sic T*, admittebat *B*

scilicet admittuntur, si neque adgnatus ullus nec proximior cogna-
3a tus interveniat. ‹Et haec quidem lex duodecim tabularum nullo
‹modo introduxit, sed simplicitatem legibus amicam amplexa
‹simili modo omnes adgnatos sive masculos sive feminas cuius-
‹cumque gradus ad similitudinem suorum invicem ad successio-
‹nem vocabat: media autem iurisprudentia, quae erat lege qui-
‹dem duodecim tabularum iunior, imperiali autem dispositione
‹anterior, suptilitate quadam excogitata praefatam differentiam
‹inducebat et penitus eas a successione adgnatorum repellebat,
‹omni alia successione incognita, donec praetores, paulatim
‹asperitatem iuris civilis corrigentes sive quod deest adimplentes,
‹humano proposito alium ordinem suis edictis addiderunt et
‹cognationis linea proximitatis nomine introducta per bonorum
‹possessionem eas adiuvabant et pollicebantur his bonorum pos-
3b ‹sessionem, quae unde cognati appellatur. Nos vero legem
‹duodecim tabularum sequentes et eius vestigia in hac parte
‹conservantes laudamus quidem praetores suae humanitatis, non
‹tamen eos in plenum causae mederi invenimus: quare etenim
‹uno eodemque gradu naturali concurrente et adgnationis titulis
‹tam in masculis quam in feminis aequa lance constitutis mas-
‹culis quidem dabatur ad successionem venire omnium adgna-
‹torum, ex adgnatis autem mulieribus nullis penitus nisi soli
‹sorori ad adgnatorum successionem patebat aditus? ideo in
‹plenum omnia reducentes et ad ius duodecim tabularum ean-
‹dem dispositionem exaequantes nostra constitutione[1] sanximus
‹omnes legitimas personas, id est per virilem sexum descen-
‹dentes, sive masculini sive feminini generis sunt, simili modo
‹ad iura successionis legitimae ab intestato vocari secundum
‹gradus sui praerogativam nec ideo excludendas, quia con-
4 ‹sanguinitatis iura sicuti germanae non habent. Hoc etiam
‹addendum nostrae constitutioni existimavimus, ut transferatur
‹unus tantummodo gradus a iure cognationis in legitimam suc-
‹cessionem, ut non solum fratris filius et filia secundum quod
‹iam definivimus ad successionem patrui sui vocentur, sed etiam
‹germanae consanguineae vel sororis uterinae filius et filia soli
‹et non deinceps personae una cum his ad iura avunculi sui
‹perveniant et mortuo eo, qui patruus quidem est fratris sui
‹filiis[2], avunculus autem sororis suae suboli[3], simili modo ab
‹utroque latere succedant, tamquam si omnes ex masculis de-
‹scendentes legitimo iure veniant, scilicet ubi frater et soror

[1] *Cod.* 6, 58, 14, *ubi* § 3 *fin. et* § 4 *ad verbum redeunt* [2] filii *BT*
[3] soboles *BT*^{b}

<superstites non sunt (his etenim personis praecedentibus et suc-
<cessionem admittentibus ceteri gradus remanent penitus semoti):
<videlicet hereditate non ad[1] stirpes, sed in capita dividenda.>

Si plures sint gradus adgnatorum, aperte lex duodecim 5
tabularum proximum vocat: itaque si verbi gratia sit frater
defuncti et alterius fratris filius aut patruus, frater potior habetur.
et quamvis singulari numero usa lex proximum vocet, tamen
dubium non est, quin et, si plures sint eiusdem gradus, omnes
admittantur: nam et proprie proximus ex pluribus gradibus
intellegitur et tamen dubium non est, quin, licet unus sit gradus
adgnatorum, pertineat ad eos hereditas. Proximus autem, si 6
quidem nullo testamento facto quisque decesserit, per hoc tempus
requiritur, quo mortuus est is cuius de hereditate quaeritur.
quod si facto testamento quisquam decesserit, per hoc tempus
requiritur, quo certum esse coeperit nullum ex testamento heredem
extaturum: tum enim proprie quisque intellegitur intestatus[2]
decessisse. quod quidem aliquando longo tempore declaratur:
in quo spatio temporis saepe accidit, ut proximiore mortuo
proximus esse incipiat, qui moriente testatore non erat proximus.
Placebat autem in eo genere percipiendarum hereditatum suc- 7
cessionem non esse, id est ut, quamvis proximus, qui secundum
ea quae diximus vocatur ad hereditatem, aut spreverit here-
ditatem aut antequam adeat decesserit, nihilo magis legitimo
iure sequentes admittuntur. <quod iterum praetores imperfecto
<iure corrigentes non in totum sine adminiculo relinquebant,
<sed ex cognatorum ordine eos vocabant, utpote adgnationis
<iure eis recluso. sed nos nihil deesse perfectissimo iuri cupientes
<nostra constitutione[3] sanximus, quam de iure patronatus
<humanitate suggerente protulimus, successionem in adgnatorum
<hereditatibus non esse eis denegandam, cum satis absurdum
<erat, quod cognatis a praetore apertum est, hoc adgnatis esse
<reclusum, maxime cum in onere quidem tutelarum et primo
<gradu deficiente sequens succedit et, quod in onere optinebat,
<non erat in lucro permissum.>

Ad legitimam successionem nihilo minus vocatur etiam 8
parens, qui contracta fiducia filium vel filiam, nepotem vel
neptem ac deinceps emancipat. <quod ex nostra constitutione[4]
<omnimodo inducitur, ut emancipationes liberorum semper vide-
<antur contracta fiducia fieri, cum apud antiquos non aliter hoc
<optinebat, nisi specialiter contracta fiducia parens manumisisset.>

[1] ad] *TE*, in *B* [2] *sic BΘ*, intestato *T* [3] *Cod.* 6,4,4 § 20 [4] *Cod.* 8,48,6

III[1]
DE SENATUS CONSULTO TERTULLIANO.

‹Lex duodecim tabularum ita stricto iure utebatur et prae-
‹ponebat masculorum progeniem et eos›, [2]⊦qui per feminini
sexus necessitudinem sibi iunguntur, adeo ‹expellebat›, ut ne
⊦quidem inter matrem et filium filiamve ultro citroque here-
⊦ditatis capiendae ius⊣ ‹daret, nisi quod praetores ex proximitate
‹cognatorum eas personas ad successionem bonorum possessione
1 ‹unde cognati accommodata vocabant.› [2]⊦Sed hae iuris ‹an-
gustiae postea› emendatae sunt.⊣ et primus quidem divus
Claudius matri ad solacium liberorum amissorum legitimam
2 eorum detulit hereditatem. Postea autem senatus consulto
Tertulliano, quod divi Hadriani temporibus factum est, ‹plenis-
‹sime de tristi[3] successione matri, non etiam aviae deferenda›
cautum est: ut mater ingenua trium liberorum ius habens,
libertina quattuor ad bona filiorum filiarumve admittatur intesta-
torum mortuorum, licet in potestate parentis est, ut scilicet,
cum alieno iuri subiecta est, iussu eius adeat, cuius iuri subiecta
3 est. Praeferuntur autem matri liberi defuncti, qui sui sunt
quive[4] suorum loco, sive primi gradus sive ulterioris. ‹sed et
‹filiae suae mortuae filius vel filia opponitur ex constitutionibus
‹matri defunctae, id est aviae suae.› pater quoque utriusque,
non etiam avus vel proavus matri anteponitur, scilicet cum
inter eos solos de hereditate agitur. frater autem consanguineus
tam filii quam filiae excludebat matrem: soror autem consan-
guinea pariter cum matre admittebatur: sed si fuerat frater et
soror consanguinei et mater liberis honorata, frater quidem
matrem excludebat, communis autem erat hereditas ex aequis
4 partibus fratri et sorori. ‹Sed nos constitutione[5], quam in
‹codice nostro nomine decorato posuimus, matri subveniendum
‹esse existimavimus, respicientes ad naturam et puerperium et
‹periculum et saepe mortem ex hoc casu matribus illatam.
‹ideoque impium esse credidimus casum fortuitum in eius ad-
‹mitti detrimentum: si enim ingenua ter vel libertina quater
‹non peperit[6], immerito defraudabatur successione suorum
‹liberorum: quid enim peccavit, si non plures, sed paucos
‹pepererit? et dedimus ius legitimum plenum matribus sive inge-
‹nuis sive libertinis, etsi non ter enixae fuerint vel quater, sed

[1] *Cf. Gai.* 3, 24. 33 *Dig.* 38, 17 *Cod.* 6, 56 [2] *Gai.* 3, 24. 25 [3] de tristi] *P*, det iusti *B*, ex tristi *T* [4] quive] *T*, sive *B* [5] *Cod.* 8, 58, 2 [6] *sic P*, pepererit *BT*

<eum tantum vel eam, qui quaeve morte intercepti sunt, ut et
<sic vocentur in liberorum suorum legitimam successionem.
<Sed cum antea constitutiones iura legitima perscrutantes partim 5
<matrem adiuvabant, partim eam praegravabant et non in soli-
<dum eam vocabant, sed in quibusdam casibus tertiam partem
<ei abstrahentes certis legitimis dabant personis, in aliis autem
<contrarium faciebant: nobis [1] visum est recta et simplici via
<matrem omnibus legitimis personis anteponi et sine ulla
<deminutione filiorum suorum successionem accipere, excepta
<fratris et sororis persona, sive consanguinei sint sive sola
<cognationis iura habentes, ut quemadmodum eam toto alio
<ordini legitimo praeposuimus, ita omnes fratres et sorores,
<sive legitimi sint sive non, ad capiendas hereditates simul
<vocemus, ita tamen ut, si quidem solae sorores cognatae vel
<adgnatae et mater defuncti vel defunctae supersint, dimidiam
<quidem mater, alteram vero dimidiam partem omnes sorores
<habeant, si vero matre superstite et fratre vel fratribus solis
<vel etiam cum sororibus sive legitima sive sola cognationis iura
<habentibus intestatus quis vel intestata moriatur, in capita distri-
<buatur eius hereditas. Sed quemadmodum nos matribus pro- 6
<speximus, ita eas oportet suae suboli consulere: scituris eis,
<quod, si tutores liberis non petierint vel in locum remoti vel
<excusati intra annum petere neglexerint, ab eorum impuberum
<morientium successione merito repellentur.> Licet autem vulgo 7
quaesitus sit filius filiave, potest ad bona eius mater ex Ter-
tulliano senatus consulto admitti.

IV [2]

DE SENATUS CONSULTO ORFITIANO.

Per contrarium autem ut liberi ad bona matrum intestatarum
admittantur [3], senatus consulto Orfitiano effectum est, quod latum
est [4] Orfito et Rufo consulibus [5], divi Marci temporibus. et data
est tam filio quam filiae legitima hereditas, etiamsi alieno iuri
subiecti sunt: et praeferuntur et consanguineis et adgnatis
defunctae matris. <Sed cum ex hoc senatus consulto nepotes 1
<ad aviae successionem legitimo iure non vocabantur, postea
<hoc constitutionibus principalibus [6] emendatum est, ut ad simili-

[1] *Cod.* 6, 56, 7 [2] *Cf. Dig.* 38, 17 *Cod.* 6, 57 [3] ut lib.... admittantur] *B*, lib.... admittuntur *T* [4] *anno p. Chr.* 178 [5] effectum... consulibus] *Russardus cum Θ*, quod orphito et rufo conss. eff. est quod latum est *BT* [6] *Cod.* 6, 55, 9

‹tudinem filiorum filiarumque et nepotes et neptes vocentur.›
2 Sciendum autem est huiusmodi successiones, quae a Tertulliano et Orfitiano deferuntur, capitis deminutione non peremi propter illam regulam, qua novae hereditates legitimae capitis deminutione non pereunt, sed illae solae quae ex lege duodecim
3 tabularum deferuntur. Novissime sciendum est etiam illos liberos, qui vulgo quaesiti sunt, ad matris hereditatem ex hoc senatus consulto admitti.
4 [1]Si ex pluribus legitimis heredibus quidam omiserint hereditatem vel morte vel alia causa impediti fuerint quominus adeant, reliquis qui adierint adcrescit illorum portio et, licet ante decesserint qui adierint, ad heredes tamen eorum pertinet.

V[2]

DE SUCCESSIONE COGNATORUM.

Post suos heredes eosque, quos inter suos heredes praetor ‹et constitutiones› vocant, et post legitimos (‹quo numero sunt ‹adgnati et hi, quos in locum adgnatorum tam supra dicta se‹natus consulta quam nostra erexit constitutio[3]›) proximos cogna-
1 tos praetor vocat. Qua parte naturalis cognatio spectatur. nam adgnati capite deminuti quique ex his progeniti sunt ex lege duodecim tabularum inter legitimos non habentur, sed a praetore tertio ordine vocantur, ‹exceptis solis tantummodo fratre ‹et sorore emancipatis, non etiam liberis eorum, quos lex Ana‹stasiana[4] cum fratribus integri iuris constitutis vocat quidem ‹ad legitimam fratris hereditatem sive sororis, non aequis tamen ‹partibus, sed cum aliqua deminutione, quam facile est ex ipsius ‹constitutionis verbis colligere, aliis vero adgnatis inferioris gra‹dus, licet capitis deminutionem passi non sunt, tamen eos ante-
2 (1) ‹ponit et procul dubio cognatis.› Hos etiam, qui per feminini sexus personas ex transverso cognatione iunguntur, tertio gradu
3 (2) proximitatis nomine praetor ad successionem vocat. [5]⌜Liberi ⌜quoque, qui in adoptiva familia sunt, ad naturalium parentum
4 (3) ⌜hereditatem hoc eodem gradu vocantur.⌝ Vulgo quaesitos nullum habere adgnatum manifestum est, cum adgnatio a patre, cognatio sit a matre, hi autem nullum patrem habere intelleguntur. eadem ratione nec inter se quidem possunt videri consanguinei esse, quia consanguinitatis ius species est adgnationis:

[1] § 4 *ex Marciani l. 5 inst.* (*Dig.* 38, 16, 9) [2] *Cf. Gai.* 3, 21. 24. 27..31 *Dig.* 38, 8 *Cod.* 6, 15 [3] 3, 2, 4 [4] *in Cod. repet. praelect. recepta non est: cf. ad Cod.* 5, 70, 5 [5] *Gai.* 3, 31

tantum igitur cognati sunt sibi, sicut et matris cognatis[1]. itaque omnibus istis ea parte competit bonorum possessio, qua proximitatis nomine cognati vocantur. Hoc loco et illud neces- 5 (4)
sario admonendi sumus adgnationis quidem iure admitti aliquem ad hereditatem et si decimo gradu sit, sive de lege duodecim tabularum quaeramus, sive de edicto, quo praetor legitimis heredibus daturum se bonorum possessionem pollicetur. proximitatis vero nomine his solis praetor promittit bonorum possessionem, qui usque ad sextum gradum cognationis sunt, et ex septimo a sobrino sobrinaque nato nataeve[2].

VI[3]

DE GRADIBUS COGNATIONIS.

Hoc loco necessarium est exponere, quemadmodum gradus cognationis numerentur. qua in re inprimis admonendi sumus cognationem aliam supra numerari, aliam infra, aliam ex transverso, quae etiam a[4] latere dicitur. superior cognatio est parentium, inferior liberorum, ex transverso fratrum sororumve eorumque, qui ex his progenerantur, et convenienter patrui amitae avunculi materterae. et superior quidem et inferior cognatio a primo gradu incipit: at ea, quae ex transverso numeratur, a secundo. [5]Primo gradu est supra pater mater, infra filius 1
filia. Secundo supra avus avia, infra nepos neptis, ex trans- 2
verso frater soror. Tertio supra proavus proavia, infra prone- 3
pos proneptis, ex transverso fratris sororisque filius filia et convenienter patruus amita avunculus matertera. patruus est patris frater, qui Graece *πάτρως* vocatur: avunculus est matris frater, qui apud Graecos proprie *μήτρως* appellatur: et promiscue *θεῖος* dicitur. amita est patris soror, matertera vero matris soror: utraque *θεία* vel apud quosdam *τηθίς* appellatur. Quarto gradu 4
supra abavus abavia, infra abnepos abneptis, ex transverso fratris sororisque nepos neptis et convenienter patruus magnus amita magna (id est avi frater et soror), item avunculus magnus matertera magna (id est aviae frater et soror), consobrinus consobrina (id est qui quaeve ex fratribus aut sororibus progenerantur). sed quidam recte consobrinos eos proprie putant dici, qui ex duabus sororibus progenerantur, quasi consororinos: eos vero, qui ex duobus fratribus progenerantur, proprie fratres

[1] *sic* *BΘ*, cognati sunt *T* [2] natave *libri* [3] *Cf. Dig.* 38, 10 [4] a] *BT*^{l}, ex *AT*^{v} [5] § 1..5 *similes Dig.* 38, 10, 1 § 3..7 (*Gai. l.* 8 *ad ed. prov.*)

patrueles vocari (si autem ex duobus fratribus filiae nascantur,
sorores patrueles appellantur): at eos, qui ex fratre et sorore
propagantur, amitinos proprie dici (amitae tuae filii consobrinum
5 te appellant, tu illos amitinos). Quinto supra atavus atavia,
infra adnepos adneptis, ex transverso fratris sororisque pronepos proneptis et convenienter propatruus proamita (id est proavi frater et soror), proavunculus promatertera (id est proaviae frater et soror), item fratris patruelis sororis patruelis, consobrini et consobrinae, amitini amitinae filius filia, proprior[1] sobrinus[2] sobrina (hi sunt patrui magni amitae magnae avunculi
6 magni materterae magnae filius filia). [3]Sexto gradu sunt supra
tritavus tritavia, infra trinepos trineptis, ex transverso fratris sororisque abnepos abneptis et convenienter abpatruus abamita (id est abavi frater et soror) abavunculus abmatertera (id est abaviae frater et soror), [4]item sobrini sobrinaeque[5] (id est qui quaeve ex fratribus vel sororibus patruelibus vel consobrinis vel
7 amitinis progenerantur). Hactenus ostendisse sufficiet, quemad-
modum gradus cognationis numerentur. namque ex his palam est intellegere, quemadmodum ulterius quoque gradus numerare debemus: quippe semper generata quaeque persona gradum adiciat, ut longe facilius sit respondere, quoto quisque gradu sit,
8 quam propria cognationis appellatione quemquam denotare. Ad-
9 gnationis quoque gradus eodem modo numerantur. Sed cum
magis veritas oculata fide quam per aures animis hominum infigitur, ideo necessarium duximus post narrationem graduum etiam eos praesenti libro inscribi, quatenus possint et auribus et inspectione adulescentes perfectissimam graduum doctrinam adipisci[6].

10 [7]Illud certum est ad serviles cognationes illam partem edicti, qua proximitatis nomine bonorum possessio promittitur, non pertinere: nam nec ulla antiqua lege talis cognatio computabatur. ‹sed nostra constitutione[8], quam pro iure patronatus

[1] *sic libri Θ et in Dig. F*[1], proprior *Dig. F*[2] [2] *sic BTΘ* sobrino *ADig.* [3] § 6 *similis Dig.* 38, 10, 3 *pr.* (*Gai. l. c.*) [4] *sic libri cum Θ*: item patrui magni amitae magnae avunculi magni materterae magnae nepos neptis, item fratris patruelis sororis patruelis consobrini consobrinae amitini amitinae nepos neptis, propatrui proamitae proavunculi promaterterae filius filia *ins. Dig.* [5] *sic BT cum Dig.*, consobrini consobrinaeque *A cum Paulo* 4, 11, 6 *et Θ* [6] *stemma cognationum libri boni omittunt, dett. alii alia proferunt. id quod ex A*[l] *edidit Conrat Geschichte der Quellen des Röm. Rechts I p.* 634, *ab A olim afuisse videtur testibus libris optimis A*[u] *A*[bg] [7] *rubricam h. l. dett. inserunt* de servili cognatione [8] *Cod.* 6, 4, 4 § 10. 11

‹fecimus (quod ius usque ad nostra tempora satis obscurum ‹atque nube plenum et undique confusum fuerat) et hoc huma‹nitate suggerente concessimus, ut si quis in servili consortio ‹constitutus liberum vel liberos habuerit sive ex libera sive ser‹vilis condicionis muliere, vel contra serva mulier ex libero vel ‹servo habuerit liberos cuiuscumque sexus, et ad libertatem his ‹pervenientibus et hi, qui ex servili ventre nati sunt, libertatem ‹meruerunt, vel dum mulieres liberae erant, ipsi in servitutem ‹eos habuerunt[1] et postea ad libertatem pervenerunt, ut hi ‹omnes ad successionem vel patris vel matris veniant, patro‹natus iure in hac parte sopito: hos enim liberos non solum in ‹suorum parentium successionem, sed etiam alterum in alterius ‹mutuam successionem vocavimus, ex illa lege specialiter eos ‹vocantes, sive soli inveniantur qui in servitute nati et postea ‹manumissi sunt, sive una cum aliis, qui post libertatem pa‹rentium concepti sunt sive ex eadem matre vel eodem patre ‹sive ex aliis nuptiis, ad similitudinem eorum qui ex iustis nup‹tiis procreati sunt.›

Repetitis itaque omnibus quae iam tradidimus apparet non 11
semper eos, qui parem gradum cognationis optinent, pariter
vocari eoque amplius nec eum quidem, qui proximior sit cogna-
tus, semper potiorem esse. cum enim prima causa sit suorum
heredum quosque inter suos heredes iam enumeravimus, appa-
ret pronepotem vel abnepotem defuncti potiorem esse quam
fratrem aut patrem matremque defuncti, cum alioquin pater
quidem et mater, ut supra quoque tradidimus, primum gradum
cognationis optineant, frater vero secundum, pronepos autem
tertio gradu sit cognatus et abnepos quarto: nec interest, in
potestate morientis fuerit an non fuerit, quod vel emancipatus
vel ex emancipato aut ex feminino sexu propagatus est. Amotis 12
quoque suis heredibus ‹quosque inter suos heredes vocari dixi-
mus›[2], adgnatus, qui integrum ius adgnationis habet, etiamsi
longissimo gradu sit, ‹plerumque› potior habetur quam proximior
cognatus: nam patrui nepos vel pronepos avunculo vel mater-
terae praefertur. totiens igitur dicimus aut potiorem haberi
eum qui proximiorem gradum cognationis optinet, aut pariter
vocari eos qui cognati sint, quotiens neque suorum heredum
iure ‹quique inter suos heredes sunt› neque adgnationis iure
aliquis praeferri debeat secundum ea quae[3] tradidimus, ‹exceptis

[1] eos habuerunt] abierunt *Mommsen* [2] 3, 1, 2a [3] ea quae] *B*, id quod iam *T*

<fratre et sorore emancipatis, qui ad successionem fratrum vel
<sororum vocantur, qui etsi capite deminuti sunt, tamen prae-
<feruntur ceteris ulterioris gradus adgnatis>.

VII[1]

DE SUCCESSIONE LIBERTORUM.

[2]⌜Nunc de libertorum bonis videamus. olim itaque licebat
⌜liberto patronum suum impune testamento praeterire: nam ita
⌜demum lex duodecim tabularum ad hereditatem liberti vocabat
⌜patronum, si intestatus mortuus esset libertus nullo suo herede
⌜relicto. itaque intestato quoque mortuo liberto, si is suum
⌜heredem reliquisset, nihil in bonis eius patrono ius erat. et
⌜si quidem ex naturalibus liberis aliquem suum heredem reli-
⌜quisset, nulla videbatur querella: si vero adoptivus filius esset[3],
1 ⌜aperte iniquum erat nihil iuris patrono superesse. [2]Qua de
⌜causa postea praetoris edicto haec iuris iniquitas emendata est.
⌜sive enim faciebat testamentum libertus, iubebatur ita testari,
⌜ut patrono partem dimidiam bonorum suorum relinqueret: et
⌜si aut nihil aut minus partis dimidiae reliquerat, dabatur pa-
⌜trono contra tabulas testamenti partis dimidiae bonorum pos-
⌜sessio. si vero[4] intestatus moriebatur suo herede relicto filio
⌜adoptivo, dabatur aeque patrono contra hunc suum heredem
⌜partis dimidiae bonorum possessio. prodesse autem liberto
⌜<solebant> ad excludendum patronum naturales liberi, non solum
⌜quos in potestate mortis tempore habebat, sed etiam emanci-
⌜pati et in adoptionem dati, si modo ex aliqua parte heredes
⌜scripti erant aut praeteriti contra tabulas bonorum possessionem
⌜ex edicto petierant: nam exheredati nullo modo repellebant
2 ⌜patronum. [2]Postea lege Papia adaucta sunt iura patronorum,
⌜<qui> locupletiores libertos <habebant>. cautum est enim, ut
⌜ex bonis eius, qui sestertiorum centum milium patrimonium
⌜reliquerit et pauciores quam tres liberos habebat, sive is testa-
⌜mento facto sive intestato mortuus erat, virilis pars patrono
⌜debebatur. itaque cum unum filium filiamve heredem reliquerit
⌜libertus, perinde pars dimidia patrono debebatur, ac si is sine
⌜ullo filio filiave[5] <decessisset>: cum duos duasve heredes re-
⌜liquerat, tertia pars debebatur patrono: si tres reliquerat, repelle-
3 ⌜batur patronus.⌝ <Sed nostra constitutio[6], quam pro omnium

[1] *Cf. Gai.* 3, 39 .. 76 *Dig.* 38, 2 *Cod.* 6, 4. 13 [2] *Gai.* 3, 39 .. 42 [3] esset] *TGai.*, fuisset *B* [4] si vero] *TGai.* *Θ*, sive *B* [5] *sic scripsi cum Gaio et Θ*, testatus *ins. B*, intestatus *ins. T* [6] *Cod.* 6, 4, 4

<notione Graeca lingua compendioso tractatu habito composui-
<mus, ita huiusmodi causas definivit, ut si quidem libertus vel
<liberta minores centenariis[1] sint, id est minus centum aureis
<habeant substantiam (sic enim legis Papiae summam inter-
<pretati sumus, ut pro mille sestertiis unus aureus computetur),
<nullum locum habeat patronus in eorum successionem, si
<tamen testamentum fecerint. sin autem intestati decesserint
<nullo liberorum relicto, tunc patronatus ius, quod erat ex lege
<duodecim tabularum, integrum reservavit. cum vero maiores
<centenariis sint, si heredes vel bonorum possessores liberos
<habeant sive unum sive plures cuiuscumque sexus vel gradus,
<ad eos successionem parentum deduximus, omnibus patronis
<una cum sua progenie semotis. sin autem sine liberis deces-
<serint, si quidem intestati, ad omnem hereditatem patronos
<patronasque vocavimus: si vero testamentum quidem fecerint,
<patronos autem vel patronas praeterierint, cum nullos liberos
<haberent vel habentes eos exheredaverint, vel mater sive avus
<maternus eos praeterierit, ita ut non possint argui inofficiosa
<eorum testamenta: tunc ex nostra constitutione per bonorum
<possessionem contra tabulas non dimidiam, ut ante, sed ter-
<tiam partem bonorum liberti consequantur, vel quod deest eis
<ex constitutione nostra repleatur, si quando minus tertia parte
<bonorum suorum libertus vel liberta eis reliquerint, ita sine
<onere, ut nec liberis liberti libertaeve ex ea parte legata vel
<fideicommissa praestentur, sed ad coheredes hoc onus red-
<undaret: multis aliis casibus a nobis in praefata constitutione
<congregatis, quos necessarios esse ad huiusmodi iuris disposi-
<tionem perspeximus: ut tam patroni patronaeque quam liberi
<eorum nec non qui ex transverso latere veniunt usque ad
<quintum gradum ad successionem libertorum vocentur, sicut
<ex ea constitutione intellegendum est: ut si eiusdem patroni
<vel patronae vel duorum duarum pluriumve sint liberi, qui
<proximior est, ad liberti seu libertae vocetur successionem et
<in capita, non in stirpes dividatur successio, eodem modo et
<in his qui ex transverso latere veniunt servando. paene enim
<consonantia iura ingenuitatis et libertinitatis in successionibus
<fecimus. Sed haec de his libertinis hodie dicenda sunt, qui in 4
<civitatem Romanam pervenerunt, cum nec sunt alii liberti
<simul et dediticiis et Latinis sublatis, cum Latinorum legitimae
<successiones nullae penitus erant, qui[2] licet ut liberi vitam
<suam peragebant, attamen ipso ultimo spiritu simul animam

[1] centenarii *BT* [2] qui] *T*, quia *B*

‹atque libertatem amittebant, et quasi servorum ita bona eorum ‹iure quodammodo peculii ex lege Iunia manumissores detine‹bant. postea vero senatus consulto Largiano cautum fuerat, ‹ut liberi manumissoris non nominatim exheredati facti extraneis ‹heredibus eorum in bonis Latinorum praeponerentur. quibus ‹supervenit etiam divi Traiani edictum, quod eundem hominem, ‹si invito vel ignorante patrono ad civitatem venire ex beneficio ‹principis festinavit, faciebat vivum quidem civem Romanum, ‹Latinum autem morientem. sed nostra constitutione[1] propter ‹huiusmodi condicionum vices et alias difficultates cum ipsis La‹tinis etiam legem Iuniam et senatus consultum Largianum et ‹edictum divi Traiani in perpetuum deleri censuimus, ut omnes ‹liberti civitate Romana fruantur, et mirabili modo quibusdam ‹adiectionibus ipsas vias, quae in Latinitatem ducebant, ad civi‹tatem Romanam capiendam transposuimus.›

VIII[2]
DE ADSIGNATIONE LIBERTORUM.

In summa quod ad bona libertorum admonendi sumus senatum censuisse, ut quamvis ad omnes patroni liberos, qui eiusdem gradus sint, aequaliter bona libertorum pertineant, tamen liceret[3] parenti uni ex liberis adsignare libertum, ut post mortem eius solus is patronus habeatur, cui adsignatus est, et ceteri liberi, qui ipsi quoque ad eadem bona nulla adsignatione interveniente pariter admitterentur, nihil iuris in his bonis habeant. sed ita demum pristinum ius recipiunt, si is cui ad-
1 signatus est decesserit nullis liberis relictis. Nec tantum libertum, sed etiam libertam, et non tantum filio nepotive, sed
2 etiam filiae neptive adsignare permittitur. Datur autem haec adsignandi facultas ei, qui duos pluresve liberos in potestate habebit, ut eis, quos in potestate habet, adsignare ei[4] libertum libertamve liceat. unde quaerebatur, si eum cui adsignaverit postea emancipaverit, num evanescat adsignatio? sed placuit
3 evanescere, quod et Iuliano et aliis plerisque visum est. Nec interest, testamento quis adsignet an sine testamento: sed etiam quibuscumque verbis hoc patronis permittitur facere ex ipso senatus consulto, quod Claudianis temporibus factum est Suillo Rufo et Ostorio Scapula consulibus[5].

[1] *Cod.* 7, 6, 1 [2] *Cf. Dig.* 38, 4 [3] *sic T,* licere *B* [4] ei *om. T*
[5] *inter a. p. Chr.* 41—47

IX[1]
DE BONORUM POSSESSIONIBUS.

Ius bonorum possessionis introductum est a praetore emen-
dandi veteris iuris gratia. nec solum in intestatorum heredi-
tatibus vetus ius eo modo praetor emendavit, sicut supra dic-
tum est, sed in eorum quoque, qui testamento facto decesserint.
nam si alienus postumus heres fuerit institutus, quamvis here-
ditatem iure civili adire non poterat, cum institutio non vale-
bat, honorario tamen iure bonorum possessor efficiebatur, ‹vide-
‹licet cum a praetore adiuvabatur: sed et hic a[2] nostra con-
‹stitutione[3] hodie recte heres instituitur, quasi et iure civili non
‹incognitus.› [4]⌜Aliquando tamen neque emendandi neque im- 1
⌜pugnandi veteris iuris, sed magis confirmandi gratia pollicetur
⌜bonorum possessionem. nam illis quoque, qui recte facto
⌜testamento heredes instituti sunt, dat secundum tabulas bono-
⌜rum possessionem: item ab intestato suos heredes et adgnatos
⌜ad bonorum possessionem vocat: ‹sed et› remota quoque bono-
⌜rum possessione ad eos hereditas pertinet iure civili. [5]Quos 2
⌜autem praetor ‹solus› vocat ad hereditatem, heredes quidem
⌜ipso iure non fiunt (nam praetor heredem facere non potest:
⌜per legem enim tantum vel similem iuris constitutionem here-
⌜des fiunt, veluti per senatus consultum et constitutiones prin-
⌜cipales): sed cum eis praetor dat bonorum possessionem, loco
⌜heredum constituuntur et vocantur bonorum possessores. adhuc
⌜autem et alios complures gradus praetor fecit in bonorum
⌜possessionibus dandis, dum id agebat, ne quis sine successore
⌜moriatur⌝. ‹nam angustissimis finibus constitutum per legem
‹duodecim tabularum ius percipiendarum hereditatum praetor
‹ex bono et aequo dilatavit.› Sunt autem bonorum possessiones 3
ex testamento quidem hae. prima, quae praeteritis liberis datur
vocaturque contra tabulas. secunda, quam omnibus iure scriptis
heredibus praetor pollicetur ideoque vocatur secundum tabulas.
et cum de testamentis prius locutus est, ad intestatos transitum
fecit. et primo loco suis heredibus et his, qui ex edicto prae-
toris suis connumerantur, dat bonorum possessionem quae voca-
tur unde liberi: secundo legitimis heredibus: tertio decem per-
sonis, quas extraneo manumissori praeferebat (sunt autem decem
personae hae: pater mater, avus avia tam paterni quam materni,
item filius filia, nepos neptis tam ex filio quam ex filia, frater

[1] *Cf. Gai.* 3, 25..38 *Dig.* 37, 1..13 *Cod.* 6, 9..20 [2] *scr.* ɵ [3] *Cod.* 6, 48, 1 [4] *Gai.* 3, 33b? 34 [5] *Gai.* 3, 32. 33

soror sive consanguinei sive uterini): quarto cognatis proximis:
quinto tum quam[1] ex familia: sexto patrono et patronae libe-
risque eorum et parentibus: septimo viro et uxori: octavo
4 cognatis manumissoris. ‹Sed eas quidem praetoria induxit iuris-
‹dictio. nobis tamen nihil incuriosum praetermissum est, sed
‹nostris constitutionibus omnia corrigentes contra tabulas qui-
‹dem et secundum tabulas bonorum possessiones adimisimus
‹utpote necessarias constitutas, nec non ab intestato unde liberi
5 ‹et unde legitimi bonorum possessiones. Quae autem in prae-
‹toris edicto quinto loco posita fuerat, id est unde decem per-
‹sonae, eam pio proposito et compendioso sermone supervacuam
‹ostendimus: cum enim praefata bonorum possessio decem per-
‹sonas praeponebat extraneo manumissori, nostra constitutio[2],
‹quam de emancipatione liberorum fecimus, omnibus parentibus
‹eisdemque manumissoribus contracta fiducia manumissionem
‹facere dedit, ut ipsa manumissio eorum hoc in se habeat privi-
‹legium et supervacua fiat praedicta bonorum possessio. sub-
‹lata igitur praefata quinta bonorum possessione in gradum
‹eius sextam antea bonorum possessionem reduximus et quin-
6 (5) ‹tam fecimus, quam praetor proximis cognatis pollicetur. Cum-
‹que antea septimo loco fuerat bonorum possessio, tum quam[3]
‹ex familia et octavo unde liberi patroni patronaeque et parentes
‹eorum, utramque per constitutionem nostram[4], quam de iure
‹patronatus fecimus, penitus vacuavimus: cum enim ad simili-
‹tudinem successionis ingenuorum libertinorum successiones po-
‹suimus, quas usque ad quintum tantummodo gradum coarta-
‹vimus, ut sit aliqua inter ingenuos et libertos differentia,
‹sufficiunt[5] eis tam contra tabulas bonorum possessio quam
‹unde legitimi et unde cognati, ex quibus possint sua iura
‹vindicare, omni scrupulositate et inextricabili errore duarum
7 (6) ‹istarum bonorum possessionum resoluta. Aliam vero bonorum
‹possessionem, quae unde vir et uxor appellatur et nono loco
‹inter veteres bonorum possessiones posita fuerat, et in suo
‹vigore servavimus et altiore loco, id est sexto, eam posuimus,
‹decima veteri bonorum possessione quae erat unde cognati
‹manumissoris propter causas enarratas merito sublata: ut sex
‹tantummodo bonorum possessiones ordinariae permaneant suo
8 (7) ‹vigore pollentes. Septima eas secuta, quam optima ratione
‹praetores introduxerunt. novissime enim promittitur edicto his
‹etiam bonorum possessio, quibus ut detur lege vel senatus

[1] tum quam] *Θ*, tunc qua *B*, qua *T* [2] *Cod.* 8, 58, 6 [3] tum quam] *Θ*, tum qua *B*, qua *T* [4] *Cod.* 6, 4, 4 [5] *sic B*, sufficit *T*

‹consulto vel constitutione comprehensum est, quam neque bo-
‹norum possessionibus quae ab intestato veniunt neque eis quae
‹ex testamento sunt praetor stabili iure connumeravit, sed quasi
‹ultimum et extraordinarium auxilium, prout res exigit, accom-
‹modavit scilicet his, qui ex legibus senatus consultis constitu-
‹tionibus principum ex novo iure vel ex testamento vel ab
‹intestato veniunt.›

Cum igitur plures species successionum praetor introduxisset 9 (8)
easque per ordinem disposuisset et in unaquaque specie suc-
cessionis saepe plures extent dispari gradu personae: ne actiones
creditorum differantur, sed haberent quos convenirent, et ne
facile in possessionem bonorum defuncti mittantur et eo modo
sibi consulerent, ideo petendae bonorum possessioni certum
tempus praefinivit. liberis itaque et parentibus tam naturalibus (9)
quam adoptivis in petenda bonorum possessione anni[1] spatium,
ceteris[2] centum dierum dedit. Et si intra hoc tempus aliquis 10
bonorum possessionem non petierit, eiusdem gradus personis
adcrescit: vel si nemo sit, deinceps ceteris proinde bonorum
possessionem ex successorio edicto pollicetur, ac si is qui prae-
cedebat ex eo numero non esset. si quis itaque delatam sibi
bonorum possessionem repudiaverit, non quousque tempus bono-
rum possessioni praefinitum excesserit exspectatur, sed statim
ceteri ex eodem edicto admittuntur. In petenda autem bonorum 11
possessione dies utiles singuli considerantur. ‹Sed bene ante- 12
‹riores principes et huic causae providerunt, ne quis pro petenda
‹bonorum possessione curet, sed, quocumque modo si admitten-
‹tis eam indicium intra statuta tamen tempora ostenderit, plenum
‹habeat earum[3] beneficium.›

X[4]
DE ADQUISITIONE PER ADROGATIONEM.

[5]⌜Est et alterius generis per universitatem successio, quae
⌜neque lege duodecim tabularum neque praetoris edicto, sed
⌜eo iure, quod consensu receptum est, introducta est. [6]Ecce 1
⌜enim cum pater familias sese in adrogationem dat, omnes
⌜res eius corporales et incorporales quaeque ei debitae sunt
⌜‹adrogatori ante quidem pleno iure› adquirebantur. exceptis
⌜his quae per capitis deminutionem pereunt, quales sunt ope-
⌜rarum obligationes⌝ ‹et ius adgnationis. usus etenim et usus

[1] *sic B*, annuum *T* [2] autem *ins. T* [3] eius *vertit Θ* [4] *Cf. Gai.* 3, 82..84 [5] *Gai.* 3, 82 [6] *Gai.* 3, 83

‹fructus, licet his antea connumerabantur, attamen capitis de-
2 ‹minutione minima eos tolli nostra prohibuit constitutio[1]. Nunc ‹autem nos eandem adquisitionem, quae per adrogationem fiebat, ‹coartavimus[2] ad similitudinem naturalium parentum: nihil ‹etenim aliud nisi tantummodo usus fructus tam naturalibus ‹patribus quam adoptivis per filios familias adquiritur in his ‹rebus quae extrinsecus filiis obveniunt, dominio eis integro ‹servato: mortuo autem filio adrogato in adoptiva familia etiam ‹dominium eius ad adrogatorem transit[3], nisi supersint aliae ‹personae, quae ex nostra constitutione[4] patrem in his quae
3 ‹adquiri non possunt antecedunt. Sed› [5]⌜ex diverso ‹pro eo›, ⌜quod is debuit qui se in adoptionem dedit⌝, ‹ipso quidem iure ‹adrogator non tenetur, sed nomine filii convenietur et, si ‹noluerit eum defendere, permittitur creditoribus per competentes ‹nostros magistratus› ⌜bona, quae eorum ‹cum usu fructu› ⌜futura fuissent, si se alieno iuri non subiecissent⌝, ‹possidere ‹et legitimo modo ea disponere.›

XI

DE EO CUI LIBERTATIS CAUSA BONA ADDICUNTUR.

Accessit novus casus successionis ex constitutione divi Marci. nam si hi, qui libertatem acceperunt a domino in testamento, ex quo non aditur hereditas, velint bona sibi addici libertatium conservandarum causa, audiuntur. et ita rescripto divi Marci
1 ad Popilium Rufum continetur. Verba rescripti ita se habent: 'Si Virginio Valenti, qui testamento suo libertatem quibusdam 'adscripsit, nemine successore ab intestato existente in ea causa 'bona esse coeperunt, ut veniri debeant: is cuius[6] de ea re 'notio est aditus rationem desiderii tui habebit, ut libertatium 'tam earum, quae directo, quam earum, quae per speciem fidei'commissi relictae sunt, tuendarum gratia addicantur tibi, si 'idonee creditoribus caveris de solido quod cuique debetur sol'vendo. et hi quidem, quibus directa libertas data est, perinde 'liberi erunt, ac si hereditas adita esset: hi autem, quos heres 'rogatus est manumittere, a te libertatem consequantur: ita ut 'si non[7] alia condicione velis bona tibi addici, quam ut[8] etiam 'qui directo libertatem acceperunt tui liberti fiant, nam huic 'etiam voluntati tuae, si ii de quorum statu agitur consentiant,

[1] *Cod.* 3, 33, 16 [2] *Cod.* 6, 61, 6 [3] pertransit *T* [4] *Cod.* 6, 59, 11 [5] *Gai.* 3, 84 [6] cui *T* [7] si non] non nisi *B* [8] quam ut *del. Mommsen*

‘auctoritatem nostram accommodamus. et ne huius rescriptionis
‘nostrae emolumentum alia ratione irritum fiat, si fiscus bona
‘agnoscere voluerit: et hi qui rebus nostris attendunt scient
‘commodo pecuniario praeferendam libertatis causam et ita bona
‘cogenda, ut libertas his salva sit, qui eam adipisci potuerunt,
‘si hereditas ex testamento adita esset.’ Hoc rescripto subven- 2
tum est et libertatibus et defunctis, ne bona eorum a creditori-
bus possideantur et veneant. certe si fuerint ex hac causa bona
addicta, cessat bonorum venditio: extitit enim defuncti defensor,
et quidem idoneus, qui de solido creditoribus cavet. Inprimis 3
hoc rescriptum totiens locum habet, quotiens testamento liber-
tates datae sunt. quid ergo [1] si quis intestatus decedens codicillis
libertates dederit neque adita sit ab intestato hereditas? favor
constitutionis debet [2] locum habere. certe si testatus decedat et
codicillis dederit libertatem, competere eam nemini dubium est.
Tunc constitutioni locum esse verba ostendunt, cum nemo 4
successor ab intestato existat: [3] ergo quamdiu incertum sit,
utrum existat an non, cessabit constitutio: si certum esse
coeperit neminem extare, tunc erit constitutioni locus. [3] Si is, 5
qui in integrum restitui potest, abstinuit se ab hereditate, an,
quamvis [4] potest in integrum restitui, potest admitti constitutio
et addictio bonorum fieri? quid ergo, si post addictionem liber-
tatum conservandarum causa factam in integrum sit restitutus?
utique non erit dicendum revocari libertates, quae [5] semel com-
petierunt. Haec constitutio libertatum tuendarum causa intro- 6
ducta est: ergo si libertates nullae sint datae, cessat constitutio.
quid ergo, si vivus dedit libertates vel mortis causa et, ne de
hoc quaeratur, utrum in fraudem creditorum an non factum sit,
idcirco velint addici sibi bona, an audiendi sunt? et magis est,
ut audiri debeant, etsi deficiant verba constitutionis. ‹Sed cum 7
‹multas divisiones eiusmodi constitutioni deesse perspeximus,
‹lata est a nobis plenissima constitutio [6], in quam multae spe-
‹cies collatae [7] sunt, quibus ius huiusmodi successionis plenissi-
‹mum est effectum: quas ex ipsa lectione constitutionis potest
‹quis cognoscere.›

[1] si quis .. habere *ex Dig.* 40, 5, 2 (*Ulp. l.* 60 *ad ed.*) [2] debebit *T*
[3] § 4 *fin.* § 5 *ex Dig.* 40, 5, 4 *pr.* § 1. 2 (*Ulp. l.* 60 *ad ed.*) [4] quamvis] *libri cum Θ*, quamdiu *Dig.* [5] quae] *Dig. Θ*, quia *libri* [6] *Cod.* 7, 2, 15
[7] collectae *T*

XII[1]

DE SUCCESSIONIBUS SUBLATIS, QUAE FIEBANT PER BONORUM VENDITIONEM ET EX SENATUS CONSULTO CLAUDIANO.

<Erant ante praedictam successionem olim et aliae per uni-
<versitatem successiones. qualis fuerat bonorum emptio, quae
<de bonis debitoris vendendis per multas ambages fuerat intro-
<ducta et tunc locum habebat, quando iudicia ordinaria in usu
<fuerunt: sed cum extraordinariis iudiciis posteritas usa[2] est,
<ideo cum ipsis ordinariis iudiciis etiam bonorum venditiones
<exspiraverunt et tantummodo creditoribus datur officio iudicis
<bona possidere et prout eis utile visum fuerit ea disponere,
1 <quod ex latioribus digestorum libris perfectius apparebit. Erat
<et ex senatus consulto Claudiano miserabilis per universitatem
<adquisitio, cum libera mulier servili amore bacchata ipsam
<libertatem per senatus consultum amittebat et cum libertate
<substantiam: quod indignum nostris temporibus esse existi-
<mantes et a nostra civitate deleri et non inseri nostris digestis
<concessimus[3].>

XIII[4]

DE OBLIGATIONIBUS.

[5]⌜Nunc transeamus ad obligationes.⌝ obligatio est iuris
vinculum, quo necessitate adstringimur alicuius solvendae rei
1 secundum nostrae civitatis iura. Omnium autem obligationum
summa divisio in duo genera diducitur: namque aut civiles
sunt aut praetoriae. civiles sunt, quae aut legibus constitutae
aut certe iure civili comprobatae sunt. praetoriae sunt, quas
praetor ex sua iurisdictione constituit, quae etiam honorariae
2 vocantur[6]. Sequens divisio in quattuor species diducitur: aut
enim ex contractu sunt aut quasi ex contractu aut ex maleficio
aut quasi ex maleficio. prius est, ut de his quae ex contractu
sunt dispiciamus. harum aeque quattuor species sunt: aut enim
re contrahuntur aut verbis aut litteris aut consensu. de quibus
singulis dispiciamus.

[1] *Cf. Gai.* 3, 77..81 [2] usa] W^b, nisa *BT*, uisa W^a [3] *Cod.* 7, 24
[4] *Cf. Gai.* 3, 88. 89 *Dig.* 44, 7 *Cod.* 4, 10 [5] *Gai.* 3, 88 [6] dicuntur *T*

XIV[1]

QUIBUS MODIS RE CONTRAHITUR OBLIGATIO.

[2]Re contrahitur obligatio veluti mutui datione[3]. mutui
autem obligatio in his rebus consistit, quae pondere numero
mensurave constant, veluti vino oleo frumento pecunia nume-
rata aere argento auro. [4]⸢quas res aut numerando aut metiendo
⸢aut pendendo in[5] hoc damus, ut accipientium fiant et quan-
⸢doque nobis non eaedem res, sed aliae eiusdem naturae⸣ et
qualitatis ⸢reddantur. unde etiam mutuum appellatum sit[6] quia
⸢ita a me tibi datur, ut ex meo tuum fiat.⸣ ‹ex[7] eo contractu
‹nascitur actio quae vocatur condictio.› [8]⸢Is quoque, qui non 1
⸢debitum accepit ab eo qui per errorem solvit, re obligatur⸣:
‹daturque agenti contra eum propter repetitionem condicticia
actio.› ⸢nam proinde ei[9] condici potest ‘si paret eum dare
⸢oportere’ ac si mutuum accepisset: unde pupillus, si ei sine
⸢tutoris auctoritate non debitum per errorem datum est, non
⸢tenetur indebiti condictione non magis quam mutui datione.
⸢sed haec species obligationis non videtur ex contractu con-
⸢sistere, cum is qui solvendi animo dat magis distrahere voluit
⸢negotium quam contrahere.⸣ [10]Item is cui res aliqua utenda 2
datur, id est commodatur, re obligatur ‹et tenetur commodati
actione›. sed is ab eo qui mutuum accepit longe distat: nam-
que non ita res datur, ut eius fiat, et ob id de ea re ipsa re-
stituenda tenetur. et is quidem qui mutuum accepit, si quolibet
fortuito casu quod accepit amiserit, veluti incendio ruina nau-
fragio aut latronum hostiumve incursu, nihilo minus obligatus
permanet. at is qui utendum accepit sane quidem exactam
diligentiam custodiendae rei praestare iubetur nec sufficit ei
tantam diligentiam adhibuisse, quantam suis rebus adhibere
solitus est, si modo alius diligentior poterit eam rem custodire:
sed propter maiorem vim maioresve casus non tenetur, si modo
non huius[11] culpa is casus intervenerit: alioquin si id quod
tibi commodatum est peregre ferre tecum malueris et vel in-
cursu hostium praedonumve vel naufragio amiseris, dubium
non est, quin de restituenda ea re tenearis. commodata autem
res tunc proprie intellegitur, si nulla mercede accepta vel con-

[1] *Cf. Gai.* 3, 90. 91 [2] *pr. in. ex Gaii l.* 2 *rer. cott.* (*Dig.* 44, 7, 1 § 2) [3] datione] *Dig.*, obligatione *BT* [4] *Gai.* 3, 90 [5] in] *TGai.*, ob *B* [6] est *Gai.* [7] ex] *BΘ*, et ex *T* [8] *Gai.* 3, 91 [9] ei] *Gai.*, ei ab eo *BT* [10] § 2 *in. ex Gaii l.* 2 *rer. cott.* (*Dig.* 44, 7, 1 § 3. 4) [11] huius] *T*, h. ipsius *B*

stituta res tibi utenda data est. alioquin mercede interveniente locatus tibi usus rei videtur: gratuitum enim debet esse com-
3 modatum. [1]Praeterea et is, apud quem res aliqua deponitur, re obligatur <et[2] actione depositi>, qui et ipse de ea re quam accepit restituenda tenetur. sed is ex eo solo tenetur, si quid dolo commiserit, culpae autem nomine, id est desidiae atque neglegentiae, non tenetur: itaque securus est qui parum diligenter custoditam rem furto amisit, quia, qui neglegenti amico rem custodiendam tradit[3], suae facilitati id[4] imputare debet.
4 [1]Creditor quoque qui pignus accepit re obligatur, qui et ipse de ea ipsa re quam accepit restituenda tenetur <actione pigneraticia>. sed quia pignus utriusque gratia datur, et debitoris, quo magis ei pecunia crederetur, et creditoris, quo magis ei in tuto sit creditum, placuit sufficere, quod ad eam rem custodiendam exactam diligentiam adhiberet: quam si praestiterit et aliquo fortuitu casu rem amiserit, securum esse nec impediri creditum petere.

XV[5]

DE VERBORUM OBLIGATIONE.

[6]Verbis obligatio contrahitur ex interrogatione et responsu[7], cum quid dari fierive nobis stipulamur. ex qua duae proficiscuntur actiones, tam condictio, si certa sit stipulatio, quam ex stipulatu, si incerta. quae hoc nomine inde utitur, quia stipulum apud veteres firmum appellabatur, forte a stipite descendens.

1 In hac re olim talia verba tradita fuerunt: spondes? spondeo, promittis? promitto, fidepromittis? fidepromitto, fideiubes? fideiubeo, dabis? dabo, facies? faciam. utrum autem Latina an Graeca vel qua alia lingua stipulatio concipiatur, nihil interest, scilicet si uterque stipulantium intellectum huius linguae habeat: nec necesse est eadem lingua utrumque uti, sed sufficit congruenter ad interrogatum respondere: quin etiam duo Graeci Latina lingua obligationem contrahere possunt. <sed haec sollem-
<nia verba olim quidem in usu fuerunt: postea autem Leoniana[8]
<constitutio lata est, quae sollemnitate verborum sublata sensum
<et consonantem intellectum ab utraque parte solum desiderat,
<licet quibuscumque verbis expressus est.>

[1] § 3. 4 *in. ex Gaii l. 2 rer. cott.* (*Dig.* 44, 7, 1 § 5. 6) [2] et] *TΘ, om. B* [3] tradit] *B*, committit *Dig.*, ***it**t tradidit *Ta* [4] id] *E*, ad *B*, *om. Ta* [5] *Cf. Gai.* 3, 92. 93 *Dig.* 45, 1 *Cod.* 8, 37 [6] *pr. in. ex Gaii l. 2 rer. cott.* (*Dig.* 44, 7, 1 § 7) [7] responsu] *Dig. F*[1], responso *AB*, responsione *T et in Dig. F*[2]*?* [8] *Cod.* 8, 37, 10

2 Omnis stipulatio aut pure aut in diem aut sub condicione fit. pure veluti 'quinque aureos dare spondes?' idque confestim peti potest. in diem, cum adiecto die quo pecunia solvatur stipulatio fit: veluti 'decem aureos primis kalendis Martiis dare spondes?' id autem, quod in diem stipulamur, statim quidem debetur, sed peti prius quam dies veniat non potest: ac ne eo quidem ipso die, in quem stipulatio facta est, peti potest, quia totus[1] dies arbitrio solventis tribui debet. neque enim certum est eo die, in quem promissum est, datum non esse, priusquam[2] praetereat. 3 At si ita stipuleris 'decem aureos annuos quoad 'vivam dare spondes?', et pure facta obligatio intellegitur et perpetuatur, quia ad tempus deberi non potest. sed heres petendo pacti exceptione submovebitur. 4 Sub condicione stipulatio fit, cum in aliquem casum differtur obligatio, ut, si aliquid factum fuerit aut non fuerit, stipulatio committatur, veluti 'si 'Titius consul factus fuerit, quinque aureos dare spondes?' si quis ita stipuletur 'si in Capitolium non ascendero, dare spon'des?' perinde erit, ac si stipulatus esset cum morietur dari sibi. ex condicionali stipulatione tantum spes est debitum iri, eamque ipsam spem transmittimus, si, priusquam condicio existat, mors nobis contigerit. 5 Loca etiam inseri stipulationi solent, veluti 'Carthagine dare spondes?' quae stipulatio licet pure fieri videatur, tamen re ipsa habet tempus iniectum, quo promissor utatur ad pecuniam Carthagine dandam. et ideo si quis ita Romae stipuletur 'hodie Carthagine dare spondes?' inutilis erit stipulatio, cum impossibilis sit repromissio. 6 Condiciones, quae ad praeteritum vel ad praesens tempus referuntur, aut statim infirmant obligationem aut omnino non differunt: veluti 'si Titius consul fuit' vel 'si Maevius vivit, dare spondes?' nam si ea ita non sunt, nihil valet stipulatio: sin autem ita se habent, statim valet. quae enim per rerum naturam certa sunt, non morantur obligationem, licet apud nos incerta sint.

7 Non solum res in stipulatum deduci possunt, sed etiam facta: ut si[3] stipulemur fieri aliquid vel non fieri. et in huiusmodi stipulationibus optimum erit poenam subicere, ne quantitas stipulationis in incerto sit ac necesse sit actori probare, quid eius intersit. itaque si quis ut fiat aliquid stipuletur, ita adici poena debet: 'si ita factum non erit, tum poenae nomine decem aureos dare spondes?' sed si quaedam fieri, quaedam non fieri una eademque conceptione stipuletur, clausula erit

[1] totus] *A*, totus is *T*, totus ille *B* [2] *sic A*, is *ins. BT* [3] si *om. libri*

huiusmodi adicienda: ‘si adversus ea factum erit sive quid ‘ita factum non erit, tunc poenae nomine decem aureos dare ‘spondes?’

XVI[1]
DE DUOBUS REIS STIPULANDI ET PROMITTENDI.

Et stipulandi et promittendi duo pluresve rei fieri possunt. stipulandi ita, si post omnium interrogationem promissor respondeat ‘spondeo’. ut puta cum duobus separatim stipulantibus ita promissor respondeat ‘utrique vestrum dare spondeo’: nam si prius Titio spoponderit, deinde alio interrogante spondeat, alia atque alia erit obligatio nec creduntur duo rei stipulandi esse. duo pluresve rei promittendi ita fiunt: ‘Maevi, quinque ‘aureos dare spondes? Sei, eosdem quinque aureos dare spon-
1 ‘des?’ respondeant[2] singuli separatim ‘spondeo’. Ex huiusmodi obligationibus et stipulantibus solidum singulis debetur et promittentes singuli in solidum tenentur. in utraque tamen obligatione una res vertitur: et vel alter debitum accipiendo vel alter solvendo omnium peremit obligationem et omnes liberat.
2 [3]Ex duobus reis promittendi alius pure, alius in diem vel sub condicione obligari potest: nec impedimento erit dies aut condicio, quo minus ab eo qui pure obligatus est petatur.

XVII[4]
DE STIPULATIONE SERVORUM.

Servus ex persona domini ius stipulandi habet. sed[5] hereditas in plerisque personae defuncti vicem sustinet: ideoque quod servus hereditarius ante aditam hereditatem stipulatur, adquirit hereditati ac per hoc etiam heredi postea facto adqui-
1 ritur. [6]Sive autem domino sive sibi sive conservo suo sive impersonaliter servus stipuletur, domino adquirit. idem iuris est et in liberis, qui in potestate patris sunt, ex quibus causis
2 adquirere possunt. Sed cum factum in stipulatione continebitur, omnimodo persona stipulantis continetur, veluti si servus stipuletur, ut sibi ire agere liceat: ipse enim tantum prohiberi
3 non debet, non etiam dominus eius. Servus communis stipu-

[1] *Cf. Dig.* 45, 2 *Cod.* 8, 40 [2] respondeant] *BP*, et r. *T*, si r. *E*: ut interroget stipulator *vel simile quid inter* fiunt *et* Maevi *a compilatoribus male deletum censet Mommsen* [3] § 2 *ex Flor. l.* 8 *inst.* (*Dig.* 45, 2, 7) [4] *Cf. Gai.* 3, 114. 167 *Dig.* 45, 3 [5] sed] *T*, sed et *B* [6] § 1 *in. ex Flor. l.* 8 *inst.* (*Dig.* 45, 3, 15)

lando unicuique dominorum pro portione dominii adquirit, nisi si unius eorum iussu aut nominatim cui eorum stipulatus est: tunc enim soli ei adquiritur. quod servus communis stipulatur, si alteri ex dominis adquiri non potest, solidum alteri adquiritur, veluti si res quam dari stipulatus est unius domini sit.

XVIII
DE DIVISIONE STIPULATIONUM.

[1]Stipulationum aliae iudiciales sunt, aliae praetoriae, aliae conventionales, aliae communes tam praetoriae quam iudiciales.
[1]Iudiciales sunt dumtaxat, quae a mero iudicis officio proficis- 1
cuntur: veluti de dolo cautio vel de persequendo servo qui in fuga est restituendove pretio. [1]Praetoriae, quae a mero prae- 2
toris officio proficiscuntur, veluti damni infecti vel legatorum. praetorias autem stipulationes sic exaudiri oportet, ut in his contineantur etiam aediliciae: nam et hae ab iurisdictione veniunt. [1]Conventionales sunt, quae ex conventione utriusque 3
partis concipiuntur, ‹hoc est neque iussu iudicis neque iussu praetoris, sed ex conventione contrahentium.› quarum totidem genera sunt, quot paene dixerim rerum contrahendarum. [1]Com- 4
munes sunt stipulationes veluti rem salvam fore pupilli: nam et praetor iubet rem salvam fore pupillo caveri et interdum iudex, si aliter expediri haec res non potest: vel de rato stipulatio.

XIX[2]
DE INUTILIBUS STIPULATIONIBUS.

Omnis res, quae dominio nostro subicitur, in stipulationem deduci potest, sive illa mobilis sive soli sit. At[3] si quis rem, 1
quae in rerum natura non est aut esse non potest, dari stipulatus fuerit, veluti Stichum, qui mortuus sit, quem vivere credebat, aut hippocentaurum, qui esse non possit, inutilis erit stipulatio. Idem iuris est, si rem sacram aut religiosam, quam 2
humani iuris esse credebat, vel publicam, quae usibus populi perpetuo exposita sit, ut forum vel theatrum, vel liberum hominem, quem servum esse credebat, vel cuius commercium non habuit, vel rem suam dari[4] quis stipuletur. nec in pendenti erit stipulatio ob id, quod publica res in privatum deduci et ex libero servus fieri potest et commercium adipisci stipula-

[1] *pr.* .. § 4 *ex Dig.* 45, 1, 5 *pr.* (*Pomp. l.* 26 *ad Sab.*) [2] *Cf. Gai.* 3, 97 .. 109 *Cod.* 8, 38 [3] at] *ATΘ*, itaque *B* [4] dare *libri*

tor potest et res stipulatoris esse desinere potest, sed protinus inutilis est. item contra licet initio utiliter res in stipulatum deducta sit, si postea in earum qua causa[1], de quibus supra dictum est, sine facto promissoris devenerit, extinguitur stipulatio. ac ne[2] statim ab initio talis stipulatio valebit 'Lucium 'Titium cum servus erit dare spondes?' et similia: quia natura sui dominio nostro exempta in obligationem deduci nullo modo
3 possunt. Si quis alium daturum facturumve quid spoponderit, non obligabitur, veluti si spondeat Titium quinque aureos daturum. quodsi effecturum se, ut Titius daret, spoponderit, obli-
4 gatur. Si quis alii, quam cuius iuri subiectus sit, stipuletur, nihil agit. plane solutio etiam in extranei personam conferri potest (veluti[3] si quis ita stipuletur 'mihi aut Seio dare spondes?'), ut obligatio quidem stipulatori adquiratur, solvi tamen Seio etiam invito eo recte possit, ut liberatio ipso iure contingat, sed ille adversus Seium habeat mandati actionem. quod si quis sibi et alii, cuius iuri subiectus non sit, decem dari[4] <aureos> stipulatus est, valebit quidem stipulatio: sed utrum totum debetur quod in stipulatione deductum est, an vero pars dimidia, dubitatum est: sed <placet> non plus quam partem dimidiam ei adquiri. ei qui tuo iuri subiectus est si stipulatus sis, tibi adquiris, quia vox tua tamquam filii sit, sicuti filii vox tamquam tua intellegitur <in his rebus quae tibi adquiri possunt.>
5 [5]⌜Praeterea inutilis est stipulatio, si quis ad ea quae interrogatus erit non responderit, veluti si decem <aureos> a te dari[6] stipuletur, tu quinque promittas,⌝ vel contra: ⌜aut si ille pure stipuletur, tu sub condicione promittas,⌝ vel contra, si modo scilicet id exprimas, id est si cui sub condicione vel in diem stipulanti tu respondeas: 'praesenti die spondeo'. nam si hoc solum respondeas 'promitto', breviter videris in eandem diem aut condicionem spopondisse: nec enim necesse est in respon-
6 dendo eadem omnia repeti, quae stipulator expresserit. [7]⌜Item inutilis est[8] stipulatio, si ab eo stipuleris, qui iuri tuo subiectus est, vel si is a te stipuletur. sed servus quidem non solum domino suo obligari non potest, sed ne alii quidem ulli⌝: filii
7 vero familias aliis obligari possunt. [9]⌜Mutum neque stipulari neque promittere posse palam est. quod et in surdo receptum est, quia et is qui stipulatur verba promittentis et is qui pro-

[1] qua causa] T^a?, qua alii causa A^u *ante emend.* A^{bg}, aliqua causa A^lA^u *ex emend.*, causa *B* [2] ne] *AT*, nec *B* [3] veluti] *TΘ*, *om. AB* [4] dare *libri* [5] *Gai.* 3, 102 [6] dari] *BGai.*, dari sibi *AT* [7] *Gai.* 3, 104 [8] est] *BT*, erit *A* [9] *Gai.* 3, 105

⌜mittit verba stipulantis audire debet.⌝ [1]unde apparet non de
eo nos loqui qui tardius exaudit, sed de eo qui omnino non
exaudit. [2]⌜Furiosus nullum negotium gerere potest, quia non 8
⌜intellegit quid agit. [2]Pupillus omne negotium recte gerit: ut 9
⌜tamen, sicubi tutoris auctoritas necessaria sit, adhibeatur tutor,
⌜veluti si ipse obligetur: nam alium sibi obligare etiam sine
⌜tutoris auctoritate potest. [2]Sed quod diximus de pupillis, uti- 10
⌜que de his verum est, qui iam aliquem intellectum habent:
⌜nam infans et qui infanti proximus est non multum a furioso
⌜distant, quia huius aetatis pupilli nullum intellectum habent:
⌜sed in proximis infanti propter utilitatem eorum benignior
⌜iuris interpretatio facta est,⌝ ut idem iuris habeant, quod puber-
tati proximi. sed qui in parentis potestate est impubes, nec
auctore quidem patre obligatur. Si impossibilis condicio obli- 11
gationibus adiciatur, nihil valet stipulatio. impossibilis autem
condicio habetur[3], cui natura impedimento est, quo minus
existat, veluti si quis ita dixerit: 'si digito caelum attigero, dare
'spondes?' at si ita stipuletur, 'si digito caelum non attigero, dare
'spondes?' pure facta obligatio intellegitur ideoque statim petere
potest. Item verborum obligatio inter absentes concepta inutilis 12
est. <sed cum hoc materiam litium contentiosis hominibus
<praestabat, forte post tempus tales allegationes opponentibus
<et non praesentes esse vel se vel adversarios suos contenden-
<tibus: ideo nostra constitutio[4] propter celeritatem dirimendarum
<litium introducta est, quam ad Caesarienses advocatos scripsi-
<mus, per quam disposuimus tales scripturas, quae praesto
<esse partes indicant, omnimodo esse credendas, nisi ipse, qui
<talibus utitur improbis allegationibus, manifestissimis proba-
<tionibus vel per scripturam vel per testes idoneos approbaverit
<in ipso toto die quo conficiebatur insrumentum sese vel ad-
<versarium suum in aliis locis esse.> Post mortem suam dari 13
sibi nemo stipulari poterat, non magis quam post eius mortem
a quo stipulabatur. ac ne is, qui in alicuius potestate est, post
mortem eius stipulari poterat, quia patris vel domini voce loqui
videtur. sed et si quis ita stipuletur, 'pridie quam moriar' vel
'pridie quam morieris dari[5]?' inutilis erat stipulatio. <sed cum,
<ut iam dictum est, ex consensu contrahentium stipulationes
<valent, placuit nobis[6] etiam in hunc iuris articulum necessariam
<inducere emendationem, ut, sive post mortem sive pridie quam

[1] § 7 *fin. ex Gai. l.* 2 *rer. cott.* (*Dig.* 44, 7, 1 § 15) [2] *Gai.* 3, 106. 107. 109 [3] habetur] *AB*, appellatur *T* [4] *Cod.* 8, 37, 14 [5] dari] *BT*, dabis *A* [6] *Cod.* 8, 37, 11

‹morietur stipulator sive promissor stipulatio concepta est, valeat
14 ‹stipulatio.› Item si quis ita stipulatus erat: 'si navis ex Asia
'venerit, hodie dare spondes?' inutilis erat stipulatio, quia prae-
postere concepta est. ‹sed cum Leo inclitae recordationis in
‹dotibus eandem stipulationem quae praepostera nuncupatur
‹non esse reiciendam existimavit, nobis[1] placuit et huic per-
‹fectum robur accommodare, ut non solum in dotibus, sed
‹etiam in omnibus valeat huiusmodi conceptio stipulationis.›
15 Ita autem concepta stipulatio, veluti si Titius dicat 'cum moriar,
dare spondes?' vel 'cum morieris', ‹et apud veteres› utilis erat
16 ‹et nunc valet.› Item post mortem alterius recte stipulamur.
17 [2]Si scriptum fuerit in instrumento promisisse aliquem, perinde
habetur, atque si interrogatione praecedente responsum sit.
18 Quotiens plures res una stipulatione comprehenduntur, si qui-
dem promissor simpliciter respondeat 'dare spondeo', propter
omnes tenetur: si vero unam ex his vel quasdam daturum se
spoponderit, obligatio in his pro quibus spoponderit contrahitur.
ex pluribus enim stipulationibus una vel quaedam videntur esse
perfectae: singulas enim res stipulari et ad singulas respondere
19 debemus. [3]Alteri stipulari, ut supra dictum est, nemo potest:
inventae sunt enim huiusmodi obligationes ad hoc, ut unus-
quisque sibi adquirat quod sua interest: ceterum si[4] alii detur,
nihil interest stipulatoris. plane si quis velit hoc facere, poenam
stipulari conveniet, ut, nisi ita factum sit, ut comprehensum
esset[5], committetur[6] poenae stipulatio etiam ei cuius nihil inter-
est: poenam enim cum stipulatur quis, non illud inspicitur,
quid intersit eius, sed quae sit quantitas in condicione stipu-
lationis. ‹ergo si quis stipuletur Titio dari, nihil agit, sed si
‹addiderit de poena 'nisi dederis, tot aureos dare spondes?'
20 ‹tunc committitur stipulatio.› [7]Sed et si quis stipuletur alii,
cum eius interesset, ‹placuit› stipulationem valere. ‹nam si›
is, qui pupilli tutelam administrare coeperat, cessit administra-
tione contutori suo et stipulatus est rem pupilli salvam fore,
‹quoniam› interest stipulatoris fieri quod stipulatus est, cum
obligatus futurus esset pupillo, si male res gesserit, ‹tenet obli-
gatio. ergo› et si quis procuratori suo dari stipulatus sit, stipu-
latio vires habebit. et si creditori suo quod sua interest, ne
forte vel poena committatur vel praedia distrahantur quae

[1] *Cod.* 6, 23, 25 [2] § 17 *similis Paulo* 5, 7, 2 [3] § 19 *in. ex Dig.* 45, 1, 38 § 17 (*Ulp. l.* 49 *ad Sab.*) [4] si] ut *Dig.* [5] *sic AB*, est *TDig.* [6] *sic ATDig.*, committeretur *B* [7] § 20 *ex Dig.* 45, 1, 38 § 20. 23 (*Ulp. l. c.*)

pignori data erant, <valet stipulatio>. Versa vice qui alium factum promisit, videtur in ea esse causa, ut non teneatur, nisi poenam ipse promiserit. 21
[1]Item nemo rem suam futuram in eum casum quo[2] sua fit utiliter stipulatur. 22
Si de alia re stipulator senserit, de alia promissor, perinde nulla contrahitur obligatio, ac si ad interrogatum responsum non esset, veluti si hominem Stichum a te stipulatus quis fuerit, tu de Pamphilo senseris, quem Stichum vocari credideris. 23
Quod turpi ex causa promissum est, veluti si quis homicidium vel sacrilegium se facturum promittat, non valet. 24

Cum quis sub aliqua condicione fuerit stipulatus, licet ante condicionem decesserit, postea existente condicione heres eius agere potest. idem est et a promissoris parte. 25
[3]Qui hoc anno aut hoc mense dari stipulatus sit, nisi omnibus partibus praeteritis anni vel mensis non recte petet[4]. 26
Si fundum dari[5] stipuleris vel hominem, non poteris continuo agere, nisi tantum spatii praeterierit, quo traditio fieri possit. 27

XX[6]

DE FIDEIUSSORIBUS.

[7]⌜Pro eo qui promittit solent alii obligari qui fideiussores ⌜appellantur, quos homines accipere solent, dum curant, ut ⌜diligentius sibi cautum sit.
[8]In omnibus autem obligationibus ⌜<adsumi possunt>, id est sive re sive verbis sive litteris sive ⌜consensu contractae fuerint. ac ne illud quidem interest, utrum ⌜civilis an naturalis sit obligatio, cui adiciatur fideiussor, adeo ⌜quidem, ut pro servo quoque obligetur, sive extraneus sit qui ⌜fideiussorem a servo accipiat, sive ipse dominus in id quod ⌜sibi <naturaliter> debetur.⌝ 1
[9]Fideiussor non tantum ipse obligatur, sed etiam heredem obligatum relinquit. 2
Fideiussor et praecedere obligationem et sequi potest. 3
[10]Si plures sint fideiussores, ⌜quotquot erunt numero, singuli in solidum tenentur. ⌜itaque liberum est creditori a quo velit solidum petere. sed ⌜ex epistula divi Hadriani compellitur creditor a singulis, qui ⌜modo solvendo sint <litis contestatae tempore>, partes petere. ⌜<ideoque> si quis ex fideiussoribus eo tempore solvendo non sit, 4

[1] § 22 *similis Dig.* 45, 1, 87 (*Paul. l.* 75 *ad ed.*) [2] quo] *A*, quod *BT*, qua *Dig.* [3] § 26 *ex Dig.* 45, 1, 42 (*Pomp. l.* 27 *ad Sab.*) [4] *sic TΘDig.*, petit *AB* [5] dare *libri* [6] *Cf. Gai.* 3, 115 .. 127 *Dig.* 46, 1 *Cod.* 8, 40 [7] *Gai.* 3, 115. 117 [8] *Gai.* 3, 119a [9] § 2 *similis Dig.* 46, 1, 4 § 1 (*Ulp. l.* 45 *ad Sab.*) [10] *Gai.* 3, 121. 122

⌜hoc› ceteros ‹onerat. sed et› si ab uno fideiussore creditor ⌜totum consecutus fuerit, huius solius detrimentum erit, si is ⌜pro quo fideiussit[1] solvendo non sit: ‹et sibi imputare debet, ⌜cum potuerit adiuvari› ex epistula divi Hadriani ‹et› desiderare,
5 ⌜ut pro parte in se detur actio. [2]Fideiussores ita obligari non ⌜possunt, ut plus debeant, quam debet is pro quo obligantur: ⌜nam eorum obligatio accessio est principalis obligationis nec ⌜plus in accessione esse potest quam in principali re. at ex ⌜diverso, ut minus debeant, obligari possunt.⌝ [3]itaque si reus decem ‹aureos› promiserit, fideiussor in quinque recte obligatur: contra vero non potest obligari. item si ille pure promiserit, fideiussor sub condicione promittere potest: contra vero non potest. [4]⌜non solum ‹enim› in quantitate, sed etiam in tempore ⌜minus et plus intellegitur. plus est enim statim aliquid dare,
6 ⌜minus est post tempus dare. [5]Si quid ‹autem fideiussor› ⌜pro reo solverit, eius reciperandi causa habet cum eo man-
7 ⌜dati iudicium.⌝ [6]Graece fideiussor ‹plerumque› ita accipitur: τῇ ἐμῇ πίστει κελεύω, λέγω, θέλω sive βούλομαι[7]: sed et si
8 φημί dixerit, pro eo erit, ac si dixerit λέγω. In stipulationibus fideiussorum sciendum est generaliter hoc accipi, ut, quodcumque scriptum sit quasi actum, videatur etiam actum: ideoque constat, [8]si quis se scripserit fideiussisse[9], videri omnia sollemniter acta.

XXI[10]

DE LITTERARUM OBLIGATIONE.

‹Olim scriptura fiebat obligatio, quae nominibus fieri dice‹batur, quae nomina hodie non sunt in usu. plane si quis ‹debere se scripserit, quod numeratum ei non est, de pecunia ‹minime numerata post multum temporis exceptionem opponere ‹non potest: hoc enim saepissime constitutum est. sic fit, ut ‹et hodie, dum queri non potest, scriptura obligetur: et ex ea ‹nascitur condictio, cessante scilicet verborum obligatione. mul‹tum autem tempus in hac exceptione antea quidem ex prin‹cipalibus constitutionibus usque ad quinquennium procedebat: ‹sed ne creditores diutius possint suis pecuniis forsitan defrau‹dari, per constitutionem nostram[11] tempus coartatum est, ut ‹ultra biennii metas huiusmodi exceptio minime extendatur.›

[1] *sic TEGai.*, fideiussor accessit *B* [2] *Gai.* 3, 126 [3] *Cf. Gai.* 3, 113 [4] *Gai.* 3, 113 [5] *Gai.* 3, 127 [6] § 7 *ex Dig.* 46, 1, 8 *pr.* (*Ulp. l.* 47 *ad Sab.*) [7] *id est* fide mea iubeo dico volo [8] § 8 *fin. ex Dig.* 45, 1, 30 (*Ulp. l.* 48 *ad Sab.*) [9] *sic TDig.*, fideiussorem esse *B* [10] *Cf. Gai.* 3, 128 .. 138 *Cod.* 4, 30 [11] *Cod.* 4, 30, 14

XXII
DE CONSENSU OBLIGATIONE.

[1] Consensu fiunt obligationes in emptionibus venditionibus,
locationibus conductionibus, societatibus, mandatis. [1] Ideo autem 1
istis modis consensu dicitur obligatio contrahi, quia neque
scriptura neque praesentia omnimodo opus est, ac ne dari
quicquam necesse est, ut substantiam capiat obligatio, sed
sufficit eos qui negotium gerunt consentire. [1] Unde inter ab- 2
sentes quoque talia negotia contrahuntur, veluti per epistulam
aut per nuntium. [1] Item in his contractibus alter alteri obli- 3
gatur in id, quod alterum alteri ex bono et aequo praestare
oportet, cum alioquin in verborum obligationibus alius stipu-
letur, alius promittat.

XXIII[2]
DE EMPTIONE ET VENDITIONE.

[3] Emptio et venditio contrahitur, simulatque de pretio
convenerit, quamvis nondum pretium numeratum sit ac ne
arra quidem data fuerit. nam quod arrae nomine datur, argu-
mentum est emptionis et venditionis contractae. sed haec
quidem de emptionibus et venditionibus, quae sine scriptura
consistunt, optinere oportet: nam nihil a nobis in huiusmodi
venditionibus innovatum est. in his autem quae scriptura con-
ficiuntur non aliter perfectam esse emptionem et venditionem
constituimus[4], nisi et instrumenta emptionis fuerint conscripta
vel manu propria contrahentium, vel ab alio quidem scripta,
a contrahente autem subscripta et, si per tabellionem fiunt,
nisi et completiones acceperint et fuerint partibus absoluta.
donec enim aliquid ex his deest, et paenitentiae locus est et
potest emptor vel venditor sine poena recedere ab emptione.
ita tamen impune recedere eis concedimus, nisi iam arrarum
nomine aliquid fuerit datum: hoc etenim subsecuto, sive in
scriptis sive sine scriptis venditio celebrata est, is qui recusat
adimplere contractum, si quidem emptor est, perdit quod dedit,
si vero venditor, duplum restituere compellitur, licet nihil
super arris expressum est. Pretium autem constitui oportet: 1
nam nulla emptio sine pretio esse potest. sed et [5] certum (1)
pretium esse debet. alioquin si ita inter aliquos convenerit,
ut, quanti Titius rem aestimaverit, tanti sit empta: inter

[1] *Gai.* 3, 135..137 (*Dig.* 44, 7, 2) [2] *Cf. Dig.* 18, 1..19, 1 *Cod.* 4, 38..49 [3] *Gai.* 3, 139 [4] *Cod.* 4, 21, 17 [5] *Gai.* 3, 140

‹veteres satis abundeque hoc dubitabatur, sive constat venditio ‹sive non. sed nostra decisio[1] ita hoc constituit, ut, quotiens ‹sic composita sit venditio 'quanti ille aestimaverit', sub hac ‹condicione staret contractus, ut, si quidem ipse qui nominatus ‹est pretium definierit, omnimodo secundum eius aestimationem ‹et pretium persolvatur et res tradatur, ut[2] venditio ad effectum ‹perducatur, emptore quidem ex empto actione[3], venditore autem ‹ex vendito agente. sin autem ille qui nominatus est vel no‹luerit vel non potuerit pretium definire, tunc pro nihilo esse ‹venditionem quasi nullo pretio statuto. quod ius cum in ven‹ditionibus nobis placuit, non est absurdum et in locationibus
2 ‹et conductionibus trahere.› [4]˹Item pretium in numerata pe˹cunia consistere debet. nam in ceteris rebus an pretium esse ˹possit, veluti homo aut fundus aut toga alterius rei pretium ˹esse possit, valde quaerebatur. ‹Sabinus et Cassius› etiam in ˹alia re putant posse pretium consistere: unde illud est, quod ˹vulgo ‹dicebatur› per permutationem rerum emptionem et ven˹ditionem contrahi eamque speciem emptionis venditionisque ˹vetustissimam esse: argumentoque utebantur Graeco poeta ˹Homero, qui aliqua parte ‹exercitum Achivorum vinum sibi ˹comparasse› ait ‹permutatis quibusdam rebus, his verbis[5]›:

ἔνθεν ἄρ' οἰνίζοντο καρηκομόωντες Ἀχαιοί,
ἄλλοι μὲν χαλκῷ, ἄλλοι δ' αἴθωνι σιδήρῳ,
ἄλλοι δὲ ῥινοῖς, ἄλλοι δ' αὐτῇσι βόεσσι,
ἄλλοι δ' ἀνδραπόδεσσι[6].

˹Diversae scholae auctores ‹contra› sentiebant aliudque esse ˹existimabant permutationem rerum, aliud emptionem et vendi˹tionem. alioquin non posse rem expediri permutatis rebus, ˹quae videatur res venisse et quae pretii nomine data esse: ˹‹nam› utramque videri et venisse et pretii nomine datam esse˺ rationem non pati. ‹sed Proculi sententia dicentis permutationem ‹propriam esse speciem contractus a venditione separatam merito ‹praevaluit, cum et ipsa aliis[7] Homericis versibus[8] adiuvatur ‹et validioribus rationibus argumentatur. quod et anteriores divi ‹principes admiserunt et in nostris digestis latius significatur[9].›
3 Cum autem emptio et venditio contracta sit (quod effici diximus, simulatque de pretio convenerit, ‹cum sine scriptura res agitur›),

[1] *Cod.* 4, 38, 15 [2] ut] *TΘ*, et *B* [3] actionem *BT* [4] *Gai.* 3, 141 [5] *Il.* 7, 472 seqq. [6] *id est:* inde vinum comparabant comantes Achivi, alii aere, alii splendido ferro, alii pellibus, alii ipsis bobus, alii mancipiis [7] aliis] *TC*, ex aliis *B* [8] *Il.* 6, 235, *cf. Dig.* 18, 1, 1 [9] *Dig.* 19, 4

periculum rei venditae statim ad emptorem pertinet, tametsi adhuc ea res emptori tradita non sit. itaque si homo mortuus sit vel aliqua parte corporis laesus fuerit, aut aedes totae aut aliqua ex parte incendio consumptae fuerint, aut fundus vi fluminis totus vel aliqua ex parte ablatus sit, sive etiam inundatione aquae aut arboribus turbine deiectis longe minor aut deterior esse coeperit: emptoris damnum est, cui necesse est, licet rem non fuerit nactus, pretium solvere. quidquid enim sine dolo et culpa venditoris accidit, in eo venditor securus est. sed et si post emptionem fundo aliquid per alluvionem accessit, ad emptoris commodum pertinet: nam et commodum eius esse debet, cuius periculum est. Quod si fugerit 3a
homo qui veniit aut subreptus fuerit, ita ut neque dolus neque culpa venditoris interveniat, animadvertendum erit, an custodiam eius usque ad traditionem venditor susceperit. sane enim, si susceperit, ad ipsius periculum is casus pertinet: si non susceperit, securus erit. idem et in ceteris animalibus ceterisque rebus intelligimus. utique tamen vindicationem rei et condictionem exhibere debebit emptori, quia sane, qui rem nondum emptori tradidit, adhuc ipse dominus est. idem est etiam de furti et de damni iniuriae actione. Emptio tam sub condi- 4
cione quam pure contrahi potest. sub condicione veluti 'si Stichus intra certum diem tibi placuerit, erit tibi emptus aureis tot.' Loca sacra vel religiosa, item publica, veluti forum basi- 5
licam, frustra quis sciens emit, quas tamen si pro privatis vel profanis deceptus a venditore emerit, habebit actionem ex empto, quod non habere ei liceat, ut consequatur, quod sua interest deceptum eum non esse. idem iuris est, si hominem liberum pro servo emerit.

XXIV[1]

DE LOCATIONE ET CONDUCTIONE.

[2]Locatio et conductio proxima est emptioni et venditioni isdemque iuris regulis consistunt. nam ut emptio et venditio ita contrahitur, si de pretio convenerit, sic etiam locatio et conductio ita contrahi intellegitur, si merces constituta sit. ‹et competit locatori quidem locati actio, conductori vero conducti.› Et quae supra diximus[3], si alieno arbitrio pretium permissum fuerit, eadem et de locatione et conductione dicta esse intellegamus, si alieno arbitrio merces permissa fuerit. [4]⌜qua de

[1] *Cf. Gai.* 3, 142 .. 147 *Dig.* 19, 2 *Cod.* 4, 65 [2] *pr. ex Gaii l.* 2 *rer. cott.* (*Dig.* 19, 2, 2) [3] 3, 23, 1 [4] *Gai.* 3, 143

⊢causa si fulloni polienda curandave aut sarcinatori sarcienda
⊢vestimenta quis dederit nulla statim mercede constituta, sed
⊢postea tantum daturus, quantum inter eos convenerit,⊣ <non
<proprie locatio et conductio contrahi intellegitur, sed eo nomine
2 <praescriptis verbis actio datur.> Praeterea sicut vulgo quaere-
batur, an permutatis rebus emptio et venditio contrahitur: ita
quaeri solebat de locatione et conductione, si forte rem aliquam
tibi utendam sive fruendam quis dederit et invicem a te aliam
utendam sive fruendam acceperit. <et[1] placuit non esse loca-
tionem et conductionem, sed proprium genus esse contractus.>
[2]veluti si, cum unum quis bovem haberet et vicinus eius unum,
placuerit inter eos, ut per denos dies invicem boves commo-
darent, ut opus facerent, et apud alterum bos periit: neque
locati vel conducti neque commodati competit actio, quia non
fuit gratuitum commodatum, verum praescriptis verbis agendum
3 est. [3]⊢Adeo autem familiaritatem aliquam inter se habere viden-
⊢tur emptio et venditio, item locatio et conductio, ut in quibus-
⊢dam causis quaeri soleat, utrum emptio et venditio contraha-
⊢tur, an locatio et conductio. ut ecce de praediis, quae perpe-
⊢tuo quibusdam fruenda traduntur, id est ut, quamdiu pensio
⊢sive reditus pro his domino praestetur, neque ipsi conductori
⊢neque heredi eius,⊣ cuive conductor heresve eius id praedium
vendiderit aut donaverit aut dotis nomine dederit aliove quo
modo alienaverit, auferre liceat. <sed talis contractus, quia inter
<veteres dubitabatur et a quibusdam locatio, a quibusdam ven-
<ditio existimabatur, lex Zenoniana[4] lata est, quae emphyteu-
<seos contractui[5] propriam statuit naturam neque ad locationem
<neque ad venditionem inclinantem, sed suis pactionibus ful-
<ciendam: et si quidem aliquid pactum fuerit, hoc ita optinere,
<ac si naturalis[6] esset contractus, sin autem nihil de periculo
<rei fuerit pactum, tunc si quidem totius rei interitus accesserit,
<ad dominum super hoc redundare periculum, sin particularis,
<ad emphyteuticarium huiusmodi damnum venire. quo iure
4 <utimur.> [7]⊢Item quaeritur, si cum aurifice Titio[8] convenerit,
⊢ut is ex auro suo certi ponderis certaeque formae anulos ei
⊢faceret et acciperet verbi gratia <aureos> decem, utrum emptio
⊢et venditio an locatio et conductio contrahi videatur? Cassius[9]
⊢ait materiae quidem emptionem venditionemque contrahi, operae

[1] et] *TΘ*, *om. B* [2] § 2 *fin. ex Dig.* 19, 5, 17 § 3 (*Ulp. l.* 28 *ad ed.*)
[3] *Gai.* 3, 145 [4] *Cod.* 4, 66, 1 [5] *sic BΘ*, contractus *T* [6] natura
talis *Ferrettus ad Θ* [7] *Gai.* 3, 147 [8] *sic B*, mihi *Gai.*, titius *T*
[9] cassius] *BGai.*, et c. *TΘ*

⌜autem locationem et conductionem. sed placuit tantum emptio⌜nem et venditionem contrahi. <quodsi> suum aurum Titius ⌜dederit mercede pro opera constituta,⌝ <dubium non est, quin locatio et conductio sit.>

Conductor omnia secundum legem conductionis facere debet 5
et, si quid in lege praetermissum fuerit, id ex bono et aequo debet praestare. qui pro usu aut vestimentorum aut argenti aut iumenti mercedem aut dedit aut promisit, ab eo custodia talis desideratur, qualem diligentissimus pater familias suis rebus adhibet. quam si praestiterit et aliquo casu rem amiserit, de restituenda ea non tenebitur. Mortuo conductore intra 6
tempora conductionis heres eius eodem iure in conductionem succedit.

XXV[1]

DE SOCIETATE.

[2]⌜Societatem coire solemus aut totorum bonorum,⌝ quam Graeci specialiter κοινοπραξίαν appellant, ⌜aut unius alicuius ⌜negotiationis, veluti mancipiorum emendorum vendendorum⌜que,⌝ aut olei vini frumenti emendi vendendique. Et quidem 1
si nihil de partibus lucri et damni nominatim convenerit, aequales scilicet partes et in lucro et in damno spectantur. quod si expressae fuerint partes[3], hae servari debent: nec enim umquam dubium fuit, quin valeat conventio, si duo inter se pacti sunt, ut ad unum quidem duae partes et damni et lucri pertineant, ad alium tertia. [4]De illa sane conventione quaesitum 2
est, si Titius et Seius inter se pacti sunt, ut ad Titium lucri duae partes pertineant, damni tertia, ad Seium duae partes damni, lucri tertia, an rata debet haberi conventio? Quintus Mucius contra naturam societatis talem pactionem esse existimavit et ob id non esse ratam habendam. Servius Sulpicius, cuius sententia praevaluit, contra sentit, quia saepe quorundam ita pretiosa est opera in societate[5], ut eos iustum sit meliore condicione in societatem admitti: nam et ita coiri posse societatem non dubitatur, ut alter pecuniam conferat, alter non conferat et tamen lucrum inter eos commune sit, quia saepe opera alicuius pro pecunia valet. et adeo contra Quinti Mucii sententiam optinuit, ut illud quoque constiterit posse convenire, ut quis lucri partem ferat, damno non teneatur, quod et ipsum Servius convenienter sibi existimavit: quod tamen ita intellegi

[1] *Cf. Gai.* 3, 148 .. 154 *Dig.* 17, 2 *Cod.* 4, 37 [2] *Gai.* 3, 148 [3] partes *om. B* [4] *cf. Gai.* 3, 149 [5] *sic PE,* societatem *B*

oportet, ut, si in aliqua re lucrum, in aliqua damnum allatum
sit, compensatione facta solum quod superest intellegatur lucri
3 esse. Illud expeditum est, si in una causa pars fuerit expressa,
veluti in solo lucro vel in solo damno, in altera vero omissa:
in eo quoque quod praetermissum est eandem partem servari.
4 [1]⊢Manet autem societas eo usque, donec in eodem consensu
⊢perseveraverint: at cum aliquis renuntiaverit societati, solvitur
⊢societas. sed plane si quis callide in hoc renuntiaverit socie-
⊢tati, ut obveniens aliquod lucrum solus habeat, veluti si toto-
⊢rum bonorum socius, cum ab aliquo heres esset relictus, in
⊢hoc renuntiaverit societati, ut hereditatem solus lucrifaceret,
⊢cogitur hoc lucrum communicare: si quid vero aliud lucri-
⊢faceret, quod non captaverit, ad ipsum solum pertinet: ei vero,
⊢cui renuntiatum est, quidquid omnino post renuntiatam socie-
5 ⊢tatem adquiritur, soli conceditur. [1]Solvitur adhuc societas
⊢etiam morte socii, quia qui societatem contrahit certam per-
⊢sonam sibi eligit.⊣ [2]sed et si consensu plurium societas coita
sit, morte unius socii solvitur, etsi plures supersint, nisi si in
6 coeunda societate aliter convenerit. [2]Item si alicuius rei con-
tracta societas sit et finis negotio impositus est, finitur societas.
7 [2]Publicatione quoque distrahi societatem manifestum est, scili-
cet si universa bona socii publicentur: nam cum in eius locum
8 alius succedit, pro mortuo habetur. [3]Item si quis ex sociis mole
debiti praegravatus bonis suis cesserit et ideo propter publica
aut propter privata debita substantia eius veneat, solvitur societas.
sed hoc casu si adhuc consentiant in societatem, nova videtur
9 incipere societas. Socius socio utrum eo nomine tantum tenea-
tur pro socio actione, si quid dolo commiserit, sicut is qui de-
poni apud se passus est, an etiam culpae, id est desidiae atque
neglegentiae nomine, quaesitum est: praevaluit tamen etiam
culpae nomine teneri eum. [4]culpa autem non ad exactissimam
diligentiam dirigenda est: sufficit enim talem diligentiam in
communibus rebus adhibere socium[5], qualem suis rebus ad-
hibere solet. nam qui parum diligentem socium sibi adsumit[6],
de se queri debet.[7]

[1] *Gai.* 3, 151. 152 [2] § 5 *fin.* 6. 7 *similes Dig.* 17, 2, 65 § 9. 10. 12 (*Paul l.* 32 *ad ed.*) [3] *cf. Gai.* 3, 154 [4] § 9 *fin. ex Gai. l.* 2 *rer. cott.* (*Dig.* 17, 2, 72) [5] socium] *T?Θ*, socio *B*, *om. Dig.* [6] *sic B^bT*, adscivit *B^a*, adquirit *Dig.* [7] *sic Dig.*, hoc est sibi imputare debet *addunt libri*

XXVI[1]
DE MANDATO.

[2]Mandatum contrahitur quinque modis, sive sua tantum
gratia aliquis tibi mandet, sive sua et tua, sivi aliena tantum,
sive sua et aliena, sivi tua et aliena. at si tua tantum gratia
tibi mandatum sit, supervacuum est mandatum et ob id[3] nulla
ex eo obligatio ‹nec mandati inter vos actio› nascitur. [2]Man- 1
dantis tantum gratia intervenit mandatum, veluti si quis tibi
mandet, ut negotia eius gereres, vel ut fundum ei emeres, vel
ut pro eo sponderes. [2]Tua et mandantis, veluti si mandet tibi, 2
ut pecuniam sub usuris crederes ei, qui in rem ipsius mutuaretur,
aut si volente te agere cum eo ex fideiussoria causa mandet
tibi, ut cum reo agas periculo mandantis, vel ut ipsius
periculo stipuleris ab eo, quem tibi deleget in id quod tibi debuerat.
[2]Aliena autem[4] causa intervenit mandatum, veluti si 3
tibi mandet, ut Titii negotia gereres, vel ut Titio fundum
emeres, vel ut pro Titio sponderes. [2]Sua et aliena, veluti si 4
‹de communibus suis et Titii negotiis gerendis› tibi mandet, vel ut
sibi et Titio fundum emeres, vel ut pro eo et Titio sponderes.
[2]Tua et aliena, veluti si tibi mandet, ut Titio sub usuris cre- 5
deres. quodsi ut[5] sine usuris crederes[6], aliena tantum gratia
intercedit mandatum. [2]Tua gratia intervenit mandatum, veluti 6
si tibi mandet, ut pecunias tuas potius in emptiones praediorum colloces, quam feneres, vel ex diverso ut[7] feneres potius, quam in emptiones praediorum colloces. cuius generis mandatum magis consilium est quam mandatum et ob id non est obligatorium, quia nemo ex consilio ‹mandati›[8] obligatur, etiamsi non expediat ei cui dabitur, cum liberum cuique sit apud se explorare, an expediat consilium. [9]itaque si otiosam pecuniam domi te habentem hortatus fuerit aliquis, ut rem aliquam emeres vel eam credas, quamvis non expediet tibi eam emisse vel credidisse, non tamen tibi mandati tenetur. et adeo haec ita sunt, ut quaesitum sit, an mandati teneatur qui mandavit tibi, ut Titio pecuniam fenerares: sed optinuit Sabini sententia obligatorium esse in hoc casu mandatum, quia non aliter Titio
credidisses, quam si tibi mandatum esset. Illud quoque man- 7
datum non est obligatorium, quod contra bonos mores est,

[1] *Cf. Gai.* 3, 155 .. 162 *Dig.* 17, 1 *Cod.* 4, 35 [2] *pr.* .. § 6 *in. ex Gai. l.* 2 *rer. cott.* (*Dig.* 17, 1, 2) [3] ob id] *TDig.*, ideo *B* [4] tantum *Dig. Θ* [5] ut] *Dig. Θ, om. libri* [6] *sic Dig. BC^a*, credideris *TC^b* [7] ut] *B Dig. Θ*, ut pecunias tuas *T^aC* [8] mandati] *libri cum Θ, om. Dig.* [9] *cf. Gai.* 3, 156

veluti si Titius de furto aut[1] damno faciendo aut de iniuria facienda tibi mandet. licet enim poenam istius facti nomine praestiteris, non tamen ullam habes adversus Titium actionem.

8 Is qui exsequitur mandatum non debet excedere fines mandati. ut ecce si quis usque ad centum ‹aureos› mandaverit tibi, ut fundum emeres vel ut pro Titio sponderes, neque pluris emere debes neque in ampliorem pecuniam ‹fideiubere›, alioquin non habebis cum eo mandati actionem: adeo quidem, ut Sabino et Cassio placuerit, etiam si usque ad centum ‹aureos› cum eo agere velis, inutiliter te acturum: [2]diversae scholae auctores recte te[3] usque ad centum ‹aureos› acturum existimant: quae sententia sane benignior est. [4]˹quod si minoris ˹emeris, habebis scilicet cum eo actionem, ‹quoniam› qui mandat, ˹ut sibi centum ‹aureorum› fundus emeretur, is utique man˹dasse intellegitur, ut minoris si posset emeretur.˺

9 [5]˹Recte quoque mandatum ‹contractum›, si, dum adhuc

10 ˹integra res sit, revocatum fuerit, evanescit. [5]Item si adhuc ˹integro mandato mors alterutrius[6] interveniat, id est vel eius ˹qui mandaverit, vel eius[7] qui mandatum susceperit, solvitur ˹mandatum. sed utilitatis causa receptum est, si[8] mortuo eo, ˹qui tibi mandaverit, tu ignorans eum decessisse executus ˹fueras mandatum, posse te agere mandati actione: alioquin ˹iusta et probabilis ignorantia damnum tibi afferat. et huic ˹simile est, quod placuit, si debitores manumisso dispensatore ˹Titii per ignorantiam liberto solverint, liberari eos: cum alio˹quin stricta iuris ratione non possent liberari, quia alii solvis-

11 ˹sent, quam cui solvere deberent.˺ Mandatum non suscipere liberum est: susceptum autem consummandum aut quam primum renuntiandum est, ut aut per semet ipsum aut per alium eandem rem mandator exsequatur. nam nisi ita renuntiatur, ut integra causa mandatori reservetur eandem rem explicandi, nihilo minus mandati actio locum habet, nisi si[9] iusta causa intercessit aut non renuntiandi aut intempestive renuntiandi.

12 Mandatum et in diem differri et sub condicione fieri potest.

13 In summa sciendum est mandatum, nisi gratuitum sit, in aliam formam negotii cadere: nam mercede constituta incipit locatio et conductio esse et ut generaliter dixerimus: quibus casibus sine mercede suscepto officio mandati aut depositi contrahitur

[1] aut] *BC*, aut de *T* [2] *ex Gai. l.* 2 *rer. cott.* (*Dig.* 17, 1, 4) [3] te] et *B*, ** *T*, te *post* aureos *collocat C* [4] *Gai.* 3, 161 [5] *Gai.* 3, 159. 160 [6] *sic T*, alterius BC^a, alterius utrius *P*, alterutrius alicuius *Gai.* [7] illius *T* [8] si] BT^a, ut si T^bC *Gai.* [9] si] *B*, ita *T*

negotium, his casibus interveniente mercede locatio et conductio contrahi intellegitur. et ideo si fulloni polienda curandave vestimenta dederis[1] aut sarcinatori sarcienda nulla mercede constituta neque promissa, mandati competit actio.

XXVII
DE OBLIGATIONIBUS QUASI EX CONTRACTU.

Post genera contractuum enumerata dispiciamus etiam de his obligationibus, quae non proprie quidem ex contractu nasci intelleguntur, sed tamen, quia non ex maleficio substantiam capiunt, quasi ex contractu nasci videntur. [2]Igitur cum quis 1
absentis negotia gesserit, ultro citroque inter eos nascuntur actiones, quae appellantur negotiorum gestorum: sed domino quidem rei gestae adversus eum qui gessit directa competit actio, negotiorum autem gestori contraria. quas ex nullo contractu proprie nasci manifestum est: quippe ita nascuntur istae actiones, si sine mandato quisque alienis negotiis gerendis se optulerit: ex qua causa ii quorum negotia gesta fuerint etiam ignorantes obligantur. idque utilitatis causa receptum est, ne absentium, qui subita festinatione coacti nulli demandata negotiorum suorum administratione peregre profecti essent, desererentur negotia: quae sane nemo curaturus esset, si de eo quod quis impendisset nullam habiturus esset actionem. sicut autem is qui utiliter gesserit negotia habet obligatum dominum negotiorum, ita et contra iste quoque tenetur, ut administrationis rationem reddat. quo casu ad exactissimam quisque diligentiam[3] compellitur reddere rationem: nec sufficit talem diligentiam adhibere, qualem suis rebus adhibere soleret, si modo alius diligentior commodius administraturus esset negotia. [4]Tutores 2
quoque, qui tutelae iudicio tenentur, non proprie ex contractu obligati intelleguntur (nullum enim negotium inter tutorem et pupillum contrahitur): sed quia sane non ex maleficio tenentur, quasi ex contractu teneri videntur. et hoc autem casu mutuae sunt actiones: non tantum enim pupillus cum tutore habet tutelae actionem, sed et[5] ex contrario tutor cum pupillo habet contrariam tutelae, si vel impenderit aliquid in rem pupilli vel pro eo fuerit obligatus aut rem suam creditori eius obligaverit. Item si inter aliquos communis sit res sine societate, veluti 3

[1] dederis] *B*, quis dederit *TC* [2] *Cf. Dig.* 44, 7, 5 *pr.* (*Gai. l.* 3 *rer. cott.*) [3] de (?) exactissima q. diligentia *T* [4] § 2 *ex Gai. l.* 3 *rer. cott.* (*Dig.* 44, 7, 5 § 1) [5] et] *Dig. Θ, om. libri*

quod pariter eis legata donatave esset, et alter eorum alteri
ideo teneatur communi dividundo iudicio, quod solus fructus
ex ea re perceperit, aut quod socius eius[1] in eam rem neces-
sarias impensas fecerit: non intellegitur proprie ex contractu
obligatus esse, quippe nihil inter se contraxerunt: sed quia non
4 ex maleficio tenetur, quasi ex contractu teneri videtur. Idem
iuris est de eo, qui coheredi suo familiae erciscundae iudicio
5 ex his causis obligatus est. [2]Heres quoque legatorum nomine
non proprie ex contractu obligatus intellegitur (neque enim
cum herede neque cum defuncto ullum negotium legatarius
gessisse proprie dici potest[3]): et tamen[4], quia ex maleficio non
6 est obligatus heres, quasi ex contractu debere intellegitur. [5]Item
is, cui quis per errorem non debitum solvit, quasi ex contractu
debere videtur. adeo enim non intellegitur proprie ex contractu
obligatus, ut, si certiorem rationem sequamur, magis ut supra
diximus ex distractu, quam ex contractu possit dici obligatus
esse: nam qui solvendi animo pecuniam dat, in hoc dare vide-
tur, ut distrahat potius negotium quam contrahat. sed tamen
proinde is qui accepit obligatur, ac si mutuum illi daretur, et
7 ideo condictione tenetur. Ex quibusdam tamen causis repeti
non potest, quod per errorem non debitum solutum sit. sic[5]
namque definiverunt veteres: ex quibus causis infitiando lis
crescit, ex his causis non debitum solutum repeti non posse,
veluti ex lege Aquilia, item ex legato. ‹quod veteres quidem in
‹his legatis locum habere voluerunt, quae certa constituta per
‹damnationem cuicumque fuerant legata: nostra autem con-
‹stitutio[6] cum unam naturam omnibus legatis et fideicommissis
‹indulsit, huiusmodi augmentum in omnibus legatis et fideicom-
‹missis extendi voluit: sed non omnibus legatariis[7] praebuit, sed
‹tantummodo in his legatis et fideicommissis, quae sacrosanctis
‹ecclesiis ceterisque venerabilibus locis, quae religionis vel pietatis
‹intuitu honorificantur, derelicta sunt, quae si indebita solvantur,
‹non repetuntur.›

XXVIII[8]

PER QUAS PERSONAS NOBIS OBLIGATIO ADQUIRITUR.

[9]›Expositis generibus obligationum, quae ex contractu ‹vel
›quasi ex contractu› nascuntur, admonendi sumus adquiri vobis

[1] eius] *dett. cum Θ*, solus T^a, eius solus BT^b [2] *ad* § 5. 6 *cf. Dig.* 44, 7, 5 § 2. 3 (*Gai. l. 2 rer. cott.*) [3] *sic T* (*ubi tamen* dici potest *incerta sunt*) *P*, legatarium pr. gess. d. posse *B* [4] et tamen] sed *T* [5] sic] *T*, *om. B* [6] *Cod.* 1, 3, 45 § 7? [7] legatariis] C^bE, legatis C^a, l. hoc *B*, hoc l. *T* [8] *Cf. Gai.* 3, 163... 167 *Cod.* 4, 27 [9] *Gai.* 3, 163

⌐non solum per vosmet ipsos, sed etiam per eas ‹quoque› per-
⌐sonas, quae in vestra potestate sunt,¬ veluti per servos vestros
et filios[1]: ‹ut tamen, quod per servos quidem[2] vobis adquiritur,
‹totum vestrum fiat, quod autem per liberos, quos in potestate
‹habetis, ex obligatione fuerit adquisitum, hoc dividatur secun-
‹dum imaginem rerum proprietatis et usus fructus, quam[3] nostra
‹discrevit constitutio[4]: ut, quod ab actione commodum[5] per-
‹veniat, huius usum fructum quidem habeat pater, proprietas
‹autem filio servetur, scilicet patre actionem movente secundum
‹novellae nostrae constitutionis divisionem. Item› [6]⌐per liberos 1
⌐homines et alienos servos, quos bona fide possidetis, adquiritur
⌐vobis, sed tantum ex duabus causis, id est si quid ex operis
⌐suis vel ex re vestra adquirant. [7]Per eum quoque servum, 2
⌐in quo usum fructum ‹vel usum› habetis, similiter ex duabus
⌐istis causis vobis adquiritur. [6]Communem servum pro dominica 3
⌐parte dominis adquirere certum est, excepto eo, quod uni
⌐nominatim stipulando aut ‹per traditionem› accipiendo illi soli
⌐adquirit, veluti cum ita stipuletur: 'Titio domino meo dare
⌐spondes?'¬ ‹sed si unius domini iussu servus fuerit stipulatus,
‹licet antea dubitabatur, tamen post nostram decisionem[8] res
‹expedita est, ut illi tantum adquirat, qui hoc ei facere iussit,
‹ut supra[9] dictum est.›

XXIX[10]

QUIBUS MODIS OBLIGATIO TOLLITUR.

[11]⌐Tollitur autem ‹omnis› obligatio solutione eius quod de-
⌐betur, ‹vel› si quis consentiente creditore aliud pro alio sol-
⌐verit.¬ nec tamen interest, quis solvat, utrum ipse qui debet an
alius pro eo: liberatur enim et[12] alio solvente, sive sciente de-
bitore sive ignorante vel invito solutio fiat. item si reus solverit,
etiam ii qui pro eo intervenerunt liberantur. idem ex contrario
contingit, si fideiussor solverit: non enim solus ipse liberatur,
sed etiam reus. [13]⌐Item per acceptilationem tollitur obligatio. 1
⌐est autem acceptilatio imaginaria solutio. quod enim ex ver-
⌐borum obligatione Titio debetur, id si velit Titius remittere,
⌐poterit sic fieri, ut patiatur haec verba debitorem dicere: 'quod
⌐ego tibi promisi habesne acceptum?' et Titius respondeat

[1] filios] *CΘ*, filios vestros *BT^a?* [2] quidem] *TC^a*, *om. BC^b* [3] quam *BΘ*, quae *T*, quem *C^b*, *inc. C^a* [4] *Cod.* 6, 61, 6 [5] commodum] *BΘ*, quoquo modo *TC* [6] *Gai.* 3, 164. 165 [7] *Gai.* 3, 167 [8] *Cod.* 4, 27, 2 [9] 3, 17, 3 [10] *Cf. Gai.* 3, 168..181 *Dig.* 46, 2..4 *Cod.* 8, 41. 43 [11] *Gai.* 3, 168 [12] et] *TCΘ*, *om. B* [13] *Gai.* 3, 169

⌐'habeo'¬: [1]sed et Graece potest acceptum fieri, dummodo sic fiat, ut Latinis verbis solet: [2]*ἔχεις λαβὼν δηνάρια τόσα; ἔχω λαβών.* [3]⌐quo genere ut diximus tantum eae obligationes sol⌐vuntur, quae ex verbis consistunt, non etiam ceterae: con⌐sentaneum enim visum est verbis factam obligationem posse ⌐aliis verbis dissolvi: sed[4] id, quod ex alia causa debetur, po⌐test in stipulationem deduci et per acceptilationem dissolvi.¬ [5]sicut autem quod debetur pro parte recte solvitur, ita in partem
2 debiti acceptilatio fieri potest. Est prodita stipulatio, quae vulgo Aquiliana appellatur, per quam stipulationem contingit, ut omnium rerum obligatio in stipulatum deducatur et ea per acceptilationem tollatur. stipulatio enim Aquiliana novat omnes obligationes et a Gallo Aquilio ita composita est: [6]'quidquid te 'mihi ex quacumque causa dare facere oportet oportebit prae'sens in diemve[7] quarumque rerum mihi tecum actio quaeque 'abs te petitio vel adversus te persecutio est erit quodque[8] tu 'meum habes tenes possides possideresve[9] dolove malo fecisti, 'quo minus possideas: quanti quaeque earum rerum res erit, 'tantam pecuniam dari stipulatus est Aulus Agerius, spopondit 'Numerius Negidius.' item e diverso Numerius Negidius interrogavit Aulum Agerium: 'quidquid tibi hodierno die per Aquilianam stipulationem spopondi, id omne habesne acceptum?'
3 respondit Aulus Agerius: 'habeo[10] acceptumque tuli.' [11]⌐Prae⌐terea novatione tollitur obligatio. veluti si id, quod tu Seio ⌐debeas, a Titio dari stipulatus sit. nam interventu novae per⌐sonae nova nascitur obligatio et prima tollitur translata in ⌐posteriorem, adeo ut interdum, licet posterior stipulatio inutilis ⌐sit, tamen prima novationis iure tollatur[12]. veluti si id, quod ⌐Titio tu debebas, a pupillo sine tutoris auctoritate stipulatus ⌐fuerit, quo casu res amittitur: nam et prior debitor liberatur et ⌐posterior obligatio nulla est. non idem iuris est, si a servo quis ⌐stipulatus fuerit: nam tunc prior proinde obligatus manet, ac si ⌐postea a nullo[13] stipulatus fuisset. sed si eadem persona sit, a ⌐qua postea stipuleris, ita demum novatio fit, si quid in posteriore

[1] sed ... *λαβών ex Dig.* 46, 4, 8 § 4 (*Ulp. l.* 48 *ad Sab.*) [2] *id est:* habesne acceptos tot denarios? habeo [3] *Gai.* 3, 170 [4] sed] *Gai. Θ*, sed et *libri* [5] *cf. Gai.* 3, 172 [6] *cf. Dig.* 46, 4, 18 § 1 [7] diemve] *T^a Dig. Θ*, diem vel sub condicionem *BT^b*, diesve (vel sub condicione *add. C^b*) oportebit oporteretve *C* [8] *sic libri cum Θ*, quodve *Dig.* [9] possideresve] *sic libri cum Θ, recte om. Dig.* [10] acceptum *ins. dett.*: *ἔχω λαβὼν ἢ καὶ ληφθὲν ἀπηνεγκάμην* (*quasi esset* habeo acceptum acceptumve tuli) *Θ* [11] *Gai.* 3, 176. 177. 179 [12] *sic Gai.*, tollitur *BT*? [13] a nullo] *Gai.*, nullus *libri*

˹stipulatione novi sit, forte si condicio aut dies aut ‹fideiussor› ˹adiciatur aut detrahatur. quod autem diximus, si condicio ˹adiciatur, novationem fieri, sic intellegi oportet, ut ita dicamus ˹factam novationem, si condicio extiterit: alioquin si defecerit, ˹durat prior obligatio.˺ ‹Sed cum hoc quidem inter veteres 3a
‹constabat tunc fieri novationem, cum novandi animo in secun‹dam obligationem itum fuerat: per hoc autem dubium erat, ‹quando novandi animo videretur[1] hoc fieri et quasdam de hoc ‹praesumptiones alii in aliis casibus introducebant: ideo nostra ‹processit constitutio[2], quae apertissime definivit tunc solum ‹fieri novationem, quotiens hoc ipsum inter contrahentes ex‹pressum fuerit, quod propter novationem prioris obligationis ‹convenerunt, alioquin manere et pristinam obligationem et ‹secundam ei accedere, ut maneat ex utraque causa obligatio ‹secundum nostrae constitutionis definitiones, quas licet ex ipsius ‹lectione apertius cognoscere.› Hoc amplius eae obligationes, 4
quae consensu contrahuntur, contraria voluntate dissolvuntur. nam si Titius et Seius inter se consenserunt, ut fundum Tusculanum emptum Seius haberet centum ‹aureorum›, deinde re nondum secuta, id est neque pretio soluto neque fundo tradito, placuerit inter eos, ut discederetur ab emptione et venditione, invicem liberantur. idem est et in conductione et locatione et omnibus contractibus, qui ex consensu descendunt, sicut iam dictum est.

LIBER QUARTUS.

I[3]

DE OBLIGATIONIBUS QUAE EX DELICTO NASCUNTUR[4].

Cum expositum sit superiore libro de obligationibus ex contractu et quasi ex contractu, sequitur ut de obligationibus ex maleficio dispiciamus. [5]sed illae quidem, ut suo loco tradidimus, in quattuor genera dividuntur: hae vero unius generis sunt, nam omnes ex re nascuntur, id est ex ipso maleficio, veluti ex furto aut rapina aut damno aut iniuria.

[1] videtur *B*, videatur T^b, *inc.* T^a [2] *Cod.* 8, 41, 8 [3] *Cf. Gai.* 3, 182 ... 208 *Dig.* 47, 2 *Cod.* 6, 2 [4] *sic APΘ*, et de furto *add. B* [5] *cf. Dig.* 44, 7, 4 (*Gai. l.* 3 *rer. cott.*)

1 [1]Furtum est contrectatio rei fraudulosa vel ipsius rei vel
etiam usus eius possessionisve, quod lege naturali prohibitum
2 est admittere. [2]Furtum autem vel a furvo id est nigro dictum
est, quod clam et obscure fit et plerumque nocte: vel a fraude:
vel a ferendo, id est auferendo: vel a Graeco sermone, qui
φῶρας appellant fures. immo etiam Graeci ἀπὸ τοῦ φέρειν[3]
3 φῶρας dixerunt. [4]Furtorum autem genera duo sunt, mani-
festum et nec manifestum. nam conceptum et oblatum species
potius actionis sunt furto cohaerentes quam genera furtorum,
sicut inferius apparebit. [5]manifestus fur est, quem Graeci ἐπ'
αὐτοφώρῳ appellant: nec solum is qui in ipso furto deprehen-
ditur, sed etiam is qui eo loco deprehenditur, quo fit, veluti
qui in domo[6] furtum fecit et nondum egressus ianuam deprehen-
sus fuerit, et qui in oliveto olivarum aut in vineto uvarum furtum
fecit, quamdiu in eo oliveto aut in vineto fur deprehensus sit:
immo ulterius furtum manifestum extendendum est, quamdiu
eam rem fur tenens visus vel deprehensus fuerit sive in publico
sive in privato vel a domino vel ab alio, antequam eo perveniret,
quo perferre ac deponere rem destinasset. [7]sed si pertulit quo
destinavit, tametsi deprehendatur cum re furtiva, non est mani-
festus fur. [8]nec manifestum furtum quid sit, ex his quae
diximus intellegitur: nam quod manifestum non est, id scilicet
4 nec manifestum est. Conceptum furtum dicitur, cum apud
aliquem testibus praesentibus furtiva res quaesita et inventa
sit: nam in eum[9] propria actio constituta est, quamvis fur non
sit, quae appellatur concepti. oblatum furtum dicitur, cum res
furtiva ab aliquo tibi oblata sit eaque apud te concepta sit, utique
si ea mente tibi data fuerit, ut apud te potius quam apud eum
qui dederit conciperetur: nam tibi, apud quem concepta sit,
propria adversus eum qui optulit, quamvis fur non sit, con-
stituta est actio, quae appellatur oblati. est etiam prohibiti
furti actio adversus eum, qui furtum quaerere testibus praesenti-
bus volentem prohibuerit. praeterea poena constituitur edicto
praetoris per actionem furti non exhibiti adversus eum, qui
furtivam rem apud se quaesitam et inventam non exhibuit.
sed hae actiones, id est concepti et oblati et furti prohibiti nec
non furti non exhibiti, in desuetudinem abierunt. cum enim

[1] § 1 *ex Dig.* 47, 2, 1 § 3 (*Paul. l.* 39 *ad ed.*) [2] § 2 *ex Dig.* 47, 2, 1 *pr.* (*Paul. l.* 39 *ad ed.*) [3] *id est:* a ferendo [4] *Gai.* 3, 183; *similia Dig.* 47, 2, 2 (*Gai. l.* 13 *ad ed.*) [5] manif. ... appellant *ex Dig.* 47, 2, 3 *pr.* (*Ulp. l.* 41 *ad Sab.*) [6] in domo] *W*, domo *A*, domi *BC*, *inc.* *T*[a] [7] sed ... fur = *Dig.* 47, 2, 5 § 1 [8] *Gai.* 3, 185 .. 188 [9] eo *TC*[a]

requisitio rei furtivae hodie secundum veterem observationem non fit: merito ex consequentia etiam praefatae actiones ab usu communi recesserunt, cum manifestissimum est, quod[1] omnes, qui scientes rem furtivam susceperint et celaverint, furti nec manifesti obnoxii sunt. [2]Poena manifesti furti quadrupli est 5
tam ex servi persona quam ex liberi, nec manifesti dupli.

6 [3]Furtum autem fit non solum, cum quis intercipiendi causa rem alienam amovet, sed generaliter cum quis alienam rem invito domino contractat. itaque sive creditor pignore sive is apud quem res deposita est ea re utatur sive is qui rem utendam accepit in alium usum eam transferat, quam cuius gratia ei data est, furtum committit. veluti si quis argentum utendum acceperit quasi amicos ad cenam invitaturus et id peregre secum tulerit, aut si quis equum gestandi causa commodatum sibi longius aliquo duxerit, quod veteres scripserunt de eo, qui in aciem equum perduxisset[4].
7 [5]Placuit tamen eos, qui rebus commodatis aliter uterentur, quam utendas acceperint, ita furtum committere, si se intellegant id invito domino facere eumque si intellexisset non permissurum, ac si permissurum credant, extra crimen videri: optima sane distinctione, quia furtum sine affectu furandi non committitur. [5]Sed 8
et[6] si credat aliquis invito domino se rem commodatam sibi[7] contrectare, domino autem volente id fiat, dicitur furtum non fieri. unde illud quaesitum est, cum Titius servum Maevii sollicitaverit, ut quasdam res domino subriperet et ad eum perferret, et servus id ad Maevium pertulerit, Maevius, dum vult Titium in ipso delicto deprehendere, permisit servo quasdam res ad eum perferre, utrum furti an servi corrupti iudicio teneatur Titius, an neutro? et cum nobis super hac dubitatione suggestum est et antiquorum prudentium super hoc altercationes perspeximus, quibusdam neque furti neque servi corrupti actionem praestantibus, quibusdam furti tantummodo: nos huiusmodi calliditati obviam euntes per nostram decisionem[8] sanximus non solum furti actionem, sed etiam servi corrupti contra eum dari: licet enim is servus deterior a sollicitatore minime factus est et ideo non concurrant regulae, quae servi corrupti actionem introducerent, tamen consilium corruptoris ad perniciem probitatis servi introductum est, ut sit ei poenalis actio imposita, tamquam re ipsa fuisset servus corruptus, ne ex

[1] quin *libri* [2] § 5 *similis Gaio* 3, 189. 190 [3] *Gai.* 3, 195. 196
[4] *sic* *AB^bC^bGai.*, produxisset *TC^a*, perduxerit *B^a* [5] *Gai.* 3, 197. 198
[6] et] *AT^bCΘGai.*, *om.* *BT^a* [7] commodatam sibi *om.* *Gai.* [8] *Cod.* 6, 2, 20

‹huiusmodi impunitate et in alium servum, qui possit corrumpi,
9 ‹tale facinus a quibusdam perpetretur.› [1]˹Interdum etiam liberorum hominum furtum fit, veluti si quis liberorum nostrorum,
10 qui in potestate nostra sit[2], subreptus fuerit. [1]Aliquando autem etiam suae rei quisque furtum committit, veluti si debitor rem quam creditori pignoris causa dedit subtraxerit.

11 [3]˹Interdum furti tenetur, qui ipse furtum non fecerit: qualis est, cuius ope et consilio furtum factum est. in quo numero est, qui tibi nummos excussit, ut alius eos raperet, aut obstitit tibi, ut alius rem tuam exciperet, vel oves aut boves tuas fugaverit, ut alius eas exciperet: et hoc veteres scripserunt de eo, qui panno rubro fugavit armentum. sed si quid eorum per lasciviam et non data opera, ut furtum admitteretur, factum est, ‹in factum actio› dari debeat.˺ at ubi ope Maevii Titius furtum fecerit, ambo furti tenentur. ope consilio eius quoque furtum admitti videtur, qui scalas forte fenestris supponit aut ipsas fenestras vel ostium effringit, ut alius furtum faceret, quive ferramenta ad effringendum aut scalas ut fenestris supponerentur
(12) commodaverit, sciens cuius gratia commodaverit. certe qui nullam operam ad furtum faciendum adhibuit, sed tantum consilium dedit atque hortatus est ad furtum faciendum, non tenetur furti.
12(13) Hi, qui in parentium vel dominorum potestate sunt, si rem eis subripiant, furtum quidem illis faciunt et res in furtivam causam cadit nec ob id ab ullo usucapi potest, antequam in domini potestatem revertatur, sed furti actio non nascitur, quia nec ex
(14) alia ulla causa potest inter eos actio nasci: si vero ope consilio alterius furtum factum fuerit, quia utique furtum committitur, convenienter ille furti tenetur, quia verum est ope consilio eius furtum factum esse.

13(15) [4]˹Furti autem actio ei competit, cuius interest rem salvam esse, licet dominus non sit: itaque nec domino aliter competit,
14(16) quam si eius intersit rem non perire. [4]Unde constat creditorem de pignore subrepto furti agere posse,˺ etiamsi idoneum debitorem habeat, quia expedit ei pignori potius incumbere quam in personam agere: ˹adeo quidem ut, quamvis ipse debitor eam rem subripuerit, nihilo minus creditori competit actio furti.
15(17) [4]˹Item si fullo polienda curandave aut sarcinator sarcienda vestimenta mercede certa acceperit eaque furto amiserit, ipse furti habet actionem, non dominus, quia domini nihil interest eam rem non perire, cum iudicio locati a fullone aut sarcinatore

[1] *Gai.* 3, 199. 200 [2] sit] *AB*, st *Ca*, sunt *TbCbGai.*, *inc.* *Ta*
[3] *Gai.* 3, 202 [4] *Gai.* 3, 203..205

rem suam persequi potest. sed et bonae fidei emptori subrepta
re quam emerit, quamvis dominus non sit, omnimodo competit
furti actio, quemadmodum et creditori. fulloni vero et sarcinatori
non aliter furti competere placuit, quam si solvendo sint, hoc
est si domino rei aestimationem solvere possint: [1]nam si sol-
vendo non sunt, tunc quia ab eis suum dominus consequi non
possit, ipsi domino furti actio competit, quia hoc casu ipsius
interest rem salvam esse. idem est et si in parte solvendo
sint fullo aut sarcinator. [2]Quae de fullone et sarcinatore 16(18)
diximus, eadem et ad eum cui commodata res est transferenda
veteres existimabant: nam ut ille fullo mercedem accipiendo
custodiam praestat, ita is quoque, qui commodum utendi percipit,
similiter necesse habet custodiam praestare. sed nostra provi-
dentia etiam[3] hoc in decisionibus nostris emendavit, [4]ut in
domini sit voluntate, sive commodati actionem adversus eum
qui rem commodatam accepit movere desiderat, sive furti ad-
versus eum qui rem subripuit, et alterutra earum electa domi-
num non posse ex paenitentia ad alteram venire actionem. sed
si quidem furem elegerit, illum qui rem utendam accepit penitus
liberari. sin autem commodator veniat adversus eum qui rem
utendam accepit, ipsi quidem nullo modo competere posse
adversus furem furti actionem, eum autem, qui pro re commo-
data convenitur, posse adversus furem furti habere actionem,
ita tamen, si dominus sciens rem esse subreptam adversus
eum cui res commodata fuit pervenit: sin autem nescius et
dubitans rem non esse apud eum commodati actionem instituit,
postea autem re comperta voluit remittere quidem commodati
actionem, ad furti autem pervenire, tunc licentia ei concedatur
et adversus furem venire nullo obstaculo ei opponendo, quoniam
incertus constitutus movit adversus eum qui rem utendam accepit
commodati actionem (nisi domino ab eo satisfactum est: tunc
etenim omnimodo furem a domino quidem furti actione liberari,
suppositum autem esse ei, qui pro re sibi commodata domino
satisfecit), cum manifestissimum est, etiam si ab initio dominus
actionem instituit commodati ignarus rem esse subreptam, postea
autem hoc ei cognito adversus furem transivit, omnimodo liberari
eum qui rem commodatam accepit, quemcumque causae exitum
dominus adversus furem habuerit: eadem definitione optinente,
sive in partem sive in solidum solvendo sit is qui rem commo-
datam accepit. [5]Sed is, apud quem res deposita est, custo- 17(19)

[1] *Gai.* 3, 205 [2] *Gai.* 3, 206 [3] etiam *om. T* [4] § 16 *fin. ex Cod.* 6, 2, 22 § 1. 2 [5] *Gai.* 3, 207. 208

diam non praestat, sed tantum in eo obnoxius est, si quid ipse dolo malo fecerit: qua de causa si res ei subrepta fuerit, quia restituendae eius[1] nomine depositi non tenetur nec ob id eius interest rem salvam esse, furti agere non potest, sed furti
18(20) actio domino competit. [2]In summa sciendum est quaesitum esse, an impubes rem alienam amovendo furtum faciat. et placet, quia furtum ex affectu consistit, ita demum obligari eo crimine impuberem, si proximus pubertati sit et ob id intellegat
19(21) se delinquere. Furti actio sive dupli sive quadrupli tantum ad poenae persecutionem pertinet: nam ipsius rei persecutionem extrinsecus habet dominus, quam aut vindicando aut condicendo potest auferre. sed vindicatio quidem adversus possessorem est, sive fur ipse possidet sive alius quilibet: condictio autem adversus ipsum furem heredemve eius, licet non possideat, competit.

II[3]
VI[4] BONORUM RAPTORUM.

[5]Qui res alienas rapit, tenetur quidem etiam furti (quis enim magis alienam rem invito domino contrectat, quam qui vi rapit? ideoque recte dictum est eum improbum furem esse): sed tamen propriam actionem eius delicti nomine praetor introduxit, quae appellatur vi bonorum raptorum et est intra annum quadrupli, post annum simpli. quae actio utilis est, etiamsi quis unam rem licet minimam rapuerit. quadruplum autem non totum poena est et extra poenam rei persecutio, sicut in actione furti manifesti diximus: sed in quadruplo inest et rei persecutio, ut poena tripli sit, sive comprehendatur raptor in ipso delicto sive non. ridiculum est enim levioris esse con-
1 dicionis eum qui vi rapit, quam qui clam amovet. Quia tamen ita competit haec actio, si dolo malo quisque rapuerit: qui aliquo errore inductus suam rem esse et imprudens iuris eo animo rapuit, quasi domino liceat rem suam etiam per vim auferre possessoribus, absolvi debet. cui scilicet conveniens est nec furti teneri eum, qui eodem hoc animo rapuit. sed ne, dum talia excogitentur, inveniatur via, per quam raptores impune suam exerceant avaritiam: melius divalibus constitutionibus[6] pro hac parte prospectum est, ut nemini liceat vi rapere rem mobilem vel se moventem, licet suam eandem rem

[1] eius] *A Gai.*, eius rei *BP* [2] *Gai.* 3, 207. 208 [3] *Cf. Dig.* 47, 8 *Cod.* 9, 33 [4] vi] *A*, de vi *B utr. l.* [5] *Gai.* 3, 209 [6] *Dig.* 4, 2, 13. 48, 7, 7 *Cod.* 3, 39, 4. 8, 4, 7. 10

<existimet: sed si quis[1] contra statuta fecerit, rei quidem suae <dominio cadere, sin autem aliena sit, post restitutionem[2] etiam <aestimationem eiusdem rei praestare. quod non solum in mo-<bilibus rebus, quae rapi possunt, constitutiones optinere cen-<suerunt, sed etiam in invasionibus, quae circa res soli fiunt,
<ut ex hac causa omni rapina homines abstineant.> [3]In hac 2
actione non utique exspectatur rem in bonis actoris esse: nam sive in bonis sit sive non sit, si tamen ex bonis sit, locum haec actio habebit. quare sive commodata sive locata sive etiam pignerata sive deposita sit apud Titium sic, ut intersit eius eam non auferri, veluti si in re deposita culpam quoque promisit, sive bona fide possideat, sive usum fructum in ea quis habeat vel quod aliud ius, ut intersit eius non rapi: dicendum est competere ei hanc actionem, ut non dominium accipiat, sed illud solum, quod ex bonis eius qui rapinam passus est, id est quod ex substantia eius ablatum esse proponatur. et generaliter dicendum est, ex quibus causis furti actio competit in re clam facta, ex isdem causis omnes habere hanc actionem.

III[4]
DE LEGE AQUILIA.

[5]⸢Damni iniuriae actio constituitur per legem Aquiliam. ⸢cuius primo capite cautum est, ut si quis hominem alienum ⸢alienamve quadrupedem quae pecudum numero sit iniuria oc-⸢ciderit, quanti ea res in eo anno plurimi fuit, tantum domino
⸢dare damnetur.⸣ Quod autem non praecise de quadrupede, sed 1
de ea tantum quae pecudum numero est cavetur, eo pertinet, ut neque de feris bestiis neque de canibus cautum esse intellegamus, sed de his tantum, quae proprie pasci dicuntur, quales sunt equi muli asini boves oves caprae. de suibus quoque idem placuit: nam et sues pecorum appellatione continentur, quia et hi gregatim pascuntur: sic denique et Homerus in Odyssea[6] ait, <sicut Aelius Marcianus in suis institutionibus[7] refert>:

δήεις τόν γε σύεσσι παρήμενον· αἳ δὲ νέμονται
πὰρ Κόρακος πέτρῃ, ἐπί τε κρήνῃ Ἀρεθούσῃ[8].

[1] quis] *AW*, quid *B*, quidem *E* [2] restitutionem] *A*, rest. eius *BW* [3] § 2 *ex Dig.* 47, 8, 2 § 22. 23 (*Ulp. l.* 56 *ad ed.*) [4] *Cf. Gai.* 3, 210 .. 219 *Dig.* 9, 2 *Cod.* 3, 35 [5] *Gai.* 3, 210 [6] *Od.* 13, 407 *sq.* [7] *Dig.* 32, 65 § 4 [8] *id est:* invenies eum apud sues sedentem. hae vero pascuntur ad Coracis clivum et apud fontem Arethusam

2 Iniuria autem occidere intellegitur, qui nullo iure occidit.
itaque qui latronem occidit, non tenetur, utique si aliter peri-
3 culum effugere non potest. Ac ne is quidem hac lege tenetur,
qui casu occidit, si modo culpa eius nulla invenitur: nam alio-
quin non minus ex dolo quam ex culpa quisque hac lege tene-
4 tur. Itaque si quis, dum iaculis ludit vel exercitatur, trans-
euntem servum tuum traiecerit, distinguitur. nam si id a milite
quidem[1] in campo eoque, ubi solitum est exercitari, admissum
est, nulla culpa eius intellegitur: si alius tale quid admisit,
culpae reus est. idem iuris est de milite, si is in alio loco,
5 quam qui exercitandis militibus destinatus est, id admisit. Item
si putator ex arbore deiecto ramo servum tuum transeuntem
occiderit, si prope viam publicam aut vicinalem id factum est
neque praeclamavit, ut casus evitari possit, culpae reus est: si
praeclamavit neque ille curavit cavere, extra culpam est putator.
aeque extra culpam esse intellegitur, si seorsum a via forte
vel in medio fundo caedebat, licet non praeclamavit, quia eo
6 loco nulli extraneo ius fuerat versandi. Praeterea si medicus,
qui servum tuum secuit, dereliquerit curationem atque ob id
7 mortuus fuerit servus, culpae reus est. Imperitia quoque culpae
adnumeratur, veluti si medicus ideo servum tuum occiderit,
quod eum male secuerit aut perperam ei medicamentum dederit.
8 Impetu quoque mularum, quas mulio propter imperitiam retinere
non potuerit, si servus tuus oppressus fuerit, culpae reus est
mulio. sed et si propter infirmitatem retinere eas non potuerit,
cum alius firmior retinere potuisset, aeque culpae tenetur. eadem
placuerunt de eo quoque, qui, cum equo veheretur, impetum
eius aut propter infirmitatem aut propter imperitiam suam
9 retinere non potuerit. His autem verbis legis 'quanti id[2] in
eo anno plurimi fuerit' illa sententia exprimitur, ut si quis
hominem tuum, qui hodie claudus aut luscus aut mancus erit,
occiderit, qui in eo anno integer aut pretiosus fuerit, non tanti
teneatur, quanti is hodie erit, sed quanti in eo anno plurimi
fuerit. qua ratione creditum est poenalem esse huius legis
actionem, quia non solum tanti quisque obligatur, quantum
damni dederit, sed aliquando longe pluris: ideoque constat in
heredem eam actionem non transire, quae transitura fuisset,
10 si ultra damnum numquam lis aestimaretur. Illud non ex
verbis legis, sed ex interpretatione placuit non solum perempti
corporis aestimationem habendam esse secundum ea quae dixi-
mus, sed eo amplius quidquid praeterea perempto eo corpore

[1] quidem] *dett.*, qui *libri* [2] id] *APΘ*, *om. B*

damni[1] vobis adlatum fuerit, veluti si servum tuum heredem ab aliquo institutum ante quis occiderit, quam is iussu tuo adiret: nam hereditatis quoque amissae rationem esse habendam constat. item si ex pari mularum unam vel ex quadriga equorum unum occiderit, vel ex comoedis unus servus fuerit occisus: non solum occisi fit aestimatio, sed eo amplius id quoque computatur, quanto depretiati sunt qui supersunt. Liberum est 11
autem ei, cuius servus fuerit occisus, et privato iudicio legis Aquiliae damnum persequi et capitalis criminis eum reum facere.

⟨Caput secundum legis Aquiliae in usu non est.⟩ [2]Capite 12. 13
tertio de omni cetero damno cavetur. Itaque si quis servum vel eam quadrupedem quae pecudum numero est vulneraverit, sive eam quadrupedem quae pecudum numero non est, veluti canem aut feram bestiam, vulneraverit aut occiderit, hoc capite actio constituitur. in ceteris quoque omnibus animalibus, item in omnibus rebus quae anima carent damnum iniuria datum hac parte vindicatur. si quid enim ustum aut ruptum aut fractum fuerit, actio ex hoc capite constituitur: quamquam poterit sola rupti appellatio in omnes istas causas sufficere: ruptum enim intellegitur, quod quoquo[3] modo corruptum est. unde non solum usta aut fracta, sed etiam scissa et collisa et effusa et quoquo modo perempta atque deteriora facta hoc verbo continentur: denique responsum est, si quis in alienum vinum aut oleum id immiserit, quo naturalis bonitas vini vel olei corrumperetur, ex hac parte legis eum teneri. Illud palam est, sicut ex primo 14
capite ita demum quisque tenetur, si dolo aut culpa eius homo aut quadrupes occisus occisave fuerit, ita ex hoc capite ex dolo aut culpa de cetero damno quemque teneri. [4]hoc tamen capite non quanti in eo anno, sed quanti in diebus triginta proximis res fuerit, ⟨obligatur⟩ is qui damnum dederit. [4]Ac ne plurimi 15
quidem verbum adicitur. sed Sabino ⟨recte⟩ placuit perinde habendam aestimationem, ac si etiam hac parte plurimi verbum adiectum fuisset: nam plebem Romanam, quae Aquilio tribuno rogante hanc legem tulit, contentam fuisse, quod prima parte eo verbo usa est.

[4]Ceterum placuit ita demum ex hac lege actionem esse, 16
si quis ⟨praecipue⟩ corpore suo damnum dederit. ideoque in eum, qui alio modo damnum dederit, utiles actiones dari solent: veluti si quis hominem alienum aut pecus ita incluserit, ut fame necaretur, aut iumentum tam vehementer egerit, ut

[1] damni] *P*, d. quid *ABC* [2] *Gai.* 3, 217 [3] quod quoquo] $A^l C^b$, quod quo $A^u A^{bg}$, quo B^a, quoquo $B^b C^a P$ [4] *Gai.* 3, 218. 219

⸢rumperetur, aut pecus in tantum exagitaverit, ut praecipitare⸢tur[1], aut si quis alieno servo persuaserit, ut in arborem ascen⸢deret vel in puteum descenderet, et is ascendendo vel descendendo ⸢aut mortuus fuerit aut aliqua parte corporis laesus erit⸣, utilis in eum actio datur. ⸢sed si quis alienum servum de ponte aut ripa ⸢in flumen deiecerit et is suffocatus fuerit, eo quod proiecerit cor⸢pore suo damnum dedisse non difficiliter intellegi poterit⸣ ideoque ipsa lege Aquilia tenetur. ‹sed si non corpore damnum fuerit ‹datum neque corpus laesum fuerit, sed alio modo damnum alicui ‹contigit, cum non sufficit neque directa neque utilis Aquilia, ‹placuit eum qui obnoxius fuerit in factum actione teneri›: [2]veluti si quis misericordia ductus alienum servum compeditum solverit, ut fugeret.

IV[3]

DE INIURIIS.

[4]Generaliter iniuria dicitur omne quod non iure fit: specialiter alias contumelia, quae a contemnendo dicta est, quam Graeci ὕβριν appellant, alias culpa, quam Graeci ἀδίκημα dicunt, sicut in lege Aquilia damnum iniuria accipitur, alias iniquitas et iniustitia, quam Graeci ἀδικίαν vocant. cum enim praetor vel iudex non iure contra quem pronuntiat, iniuriam accepisse
1 dicitur. [5]⸢Iniuria autem committitur non solum, cum quis ⸢pugno puta aut fustibus caesus vel etiam verberatus erit, sed ⸢etiam si cui convicium factum fuerit, sive cuius bona quasi ⸢debitoris[6]⸣ possessa fuerint ab eo, qui intellegebat ⸢nihil eum ⸢sibi debere, vel si quis ad infamiam alicuius libellum aut ⸢carmen scripserit⸣ composuerit ediderit dolove malo fecerit, quo quid eorum fieret, ⸢sive quis matrem familias aut praetex⸢tatum praetextatamve adsectatus fuerit⸣, sive cuius pudicitia attemptata esse dicetur: ⸢et denique aliis pluribus modis⸣ ad-
2 mitti iniuriam manifestum est. [5]Patitur autem quis iniuriam ⸢non solum per semet ipsum, sed etiam per liberos suos quos ⸢in potestate habet: item per uxorem suam⸣, id enim magis praevaluit. ⸢itaque si filiae alicuius, quae Titio nupta est, in⸢iuriam feceris, non solum filiae nomine tecum iniuriarum agi ⸢potest, sed etiam patris quoque et mariti nomine.⸣ contra autem, si viro iniuria facta sit, uxor iniuriarum agere non potest:

[1] aut pecus in ... praecip.] *BCPΘ*, *om. AGai.* [2] *cf. Dig.* 4, 3, 7 § 7 [3] *Cf. Gai.* 3, 220 .. 225 *Dig.* 47, 10 *Cod.* 9, 35 [4] *pr. simile Coll. l. Mos.* 2, 5 (*Paul. l. sing. et tit. de iniuriis*) [5] *Gai.* 3, 220, 221 [6] debitoris] *Gai.*, deb. qui nihil deberet *libri*

defendi enim uxores a viris, non viros ab uxoribus aequum est. sed et socer nurus nomine, cuius vir in potestate est, iniuriarum agere potest. [1]⌐Servis autem ipsis quidem nulla 3
⌐iniuria fieri intellegitur, sed domino per eos fieri videtur: non ⌐tamen isdem modis, quibus etiam per liberos et uxores, sed ⌐ita cum quid atrocius commissum fuerit et[2] quod aperte ad ⌐contumeliam domini¬ respicit. ⌐veluti si quis alienum servum ⌐verberaverit, et in hunc casum actio proponitur: at si quis ⌐servo convicium fecerit vel pugno eum percusserit¬, <nulla in eum actio domino competit.> Si communi servo iniuria facta 4
sit, aequum est non pro ea parte, qua dominus quisque est, aestimationem iniuriae fieri, sed ex dominorum persona, quia ipsis fit iniuria. Quodsi usus fructus in servo Titii est, proprie- 5
tas Maevii est, magis Maevio iniuria fieri intellegitur. Sed si 6
libero, qui tibi bona fide servit, iniuria facta sit, nulla tibi actio dabitur, sed suo nomine is experiri poterit: nisi in contumeliam tuam pulsatus sit, tunc enim competit et tibi iniuriarum actio. [3]idem ergo est et in servo alieno bona fide tibi serviente, ut totiens admittatur iniuriarum actio, quotiens in tuam contumeliam iniuria ei facta sit.

[4]⌐Poena autem iniuriarum ex lege duodecim tabularum 7
⌐propter membrum quidem ruptum talio erat: propter os[5] vero ⌐fractum¬ <nummariae poenae erant constitutae quasi in magna veterum paupertate. sed postea praetores permittebant> ipsis qui ⌐iniuriam passi sunt eam aestimare, ut iudex vel tanti ⌐condemnet, quanti iniuriam passus aestimaverit, vel minoris, ⌐prout ei visum fuerit.¬ sed poena quidem iniuriae, quae ex lege duodecim tabularum introducta est, in desuetudinem abiit: quam autem praetores introduxerunt, quae etiam honoraria appellatur, in iudiciis frequentatur. nam secundum gradum dignitatis vitaeque honestatem crescit aut minuitur aestimatio iniuriae: qui gradus condemnationis et in servili persona non immerito servatur, ut aliud in servo actore, aliud in medii actus homine, aliud in vilissimo vel compedito constituatur. Sed et 8
lex Cornelia de iniuriis loquitur et iniuriarum actionem introduxit. quae competit ob eam rem, quod se pulsatum quis verberatumve domumve suam vi introitum esse dicat. domum autem accipimus, sive in propria domo quis habitat sive in conducta vel gratis sive hospitio receptus sit. [6]⌐Atrox iniuria 9

[1] *Gai.* 3, 222 [2] et] *A^l BPΘ, om. A^u A^b g Gai.* [3] § 6 *fin. similis Dig.* 47, 10, 15 § 48 (*Ulp. l.* 57 *ad ed.*) [4] *Gai.* 3, 223. 224 [5] os] *PGai.* ossum *ABC* [6] *Gai.* 3, 225

⌐aestimatur vel ex facto, veluti si quis ab aliquo vulneratus ⌐fuerit vel fustibus caesus: vel ex loco, veluti si cui in theatro ⌐vel in foro vel in conspectu praetoris iniuria facta sit: vel ex ⌐persona, veluti si magistratus iniuriam passsus fuerit, vel si ⌐senatori ab humili iniuria facta sit,⌐ aut parenti patronoque fiat a liberis vel libertis: aliter enim senatoris et parentis patronique, aliter extranei et humilis personae iniuria aestimatur. nonnumquam et locus vulneris atrocem iniuriam facit, veluti si in oculo quis percussus sit[1]. [2]parvi autem refert, utrum patri familias an filio familias talis iniuria facta sit: nam et haec
10 atrox aestimabitur. In summa sciendum est de omni iniuria eum qui passus est posse vel criminaliter agere vel civiliter. et si quidem civiliter agatur, aestimatione facta secundum quod dictum est poena imponitur. sin autem criminaliter, officio iudicis extraordinaria poena reo irrogatur: <hoc videlicet observando, quod Zenoniana constitutio[3] introduxit, ut viri illustres quique supra eos sunt et per procuratores possint actionem iniuriarum criminaliter vel persequi vel suscipere secundum eius
11 tenorem, qui ex ipsa manifestius apparet>. [4]Non solum autem is iniuriarum tenetur qui fecit iniuriam, hoc est qui percussit: verum ille quoque continebitur, qui dolo fecit vel qui curavit,
12 ut cui mala pugno percuteretur. Haec actio dissimulatione aboletur: et ideo, si quis iniuriam dereliquerit, hoc est statim passus ad animum suum non revocaverit, postea ex paenitentia remissam iniuriam non poterit recolere.

V[5]
DE OBLIGATIONIBUS QUAE QUASI EX DELICTO NASCUNTUR.

[6]Si iudex litem suam fecerit, non proprie ex maleficio obligatus videtur. sed quia neque ex contractu obligatus est et utique peccasse aliquid intellegitur, licet per imprudentiam: ideo videtur quasi ex maleficio teneri, <et in quantum de ea re
1 aequum religioni iudicantis videbitur, poenam sustinebit>. [6]Item is, ex cuius cenaculo vel proprio ipsius vel conducto vel in quo gratis habitabat deiectum effusumve aliquid est, ita ut alicui noceretur, quasi ex maleficio obligatus intellegitur: ideo autem non proprie ex maleficio obligatus intellegitur, quia plerumque

[1] *sic* *AΘ*, percussit *BC* [2] § 9 *fin. similis Dig.* 47, 10, 9 § 2 (*Ulp. l.* 57 *ad ed.*) [3] *Cod.* 9, 35, 11 [4] § 11. 12 *ex Dig.* 47, 10, 11 *pr.* § 1 (*Ulp. l.* 57 *ad ed.*) [5] *Cf. Dig.* 9, 3; 4, 9; 47, 5 [6] *pr.* § 1 *in. ex Gai. l.* 3 *rer. cott.* (*Dig.* 44, 7, 5 § 4. 5; 50, 13, 6)

ob alterius culpam tenetur aut servi aut liberi. cui similis est
is, qui ea parte, qua vulgo iter fieri solet, id positum aut
suspensum habet, quod potest, si ceciderit, alicui nocere: quo
casu poena decem <aureorum> constituta est. de eo vero quod
deiectum effusumve est dupli quanti damnum datum sit con-
stituta est actio. ob hominem vero liberum occisum quinqua-
ginta <aureorum> poena constituitur: si vero vivet nocitumque
ei[1] esse dicetur, quantum ob eam rem aequum iudici videtur,
actio datur: [2]iudex enim computare debet mercedes medicis[3]
praestitas ceteraque impendia, quae in curatione facta sunt, prae-
terea operarum, quibus caruit aut cariturus est ob id quod
inutilis factus est. [4]Si filius familias seorsum a patre habita- 2
verit et quid ex cenaculo eius deiectum effusumve sit, sive quid
positum suspensumve habuerit, cuius casus periculosus est: Iu-
liano placuit in patrem nullam esse actionem, sed cum ipso
filio agendum. quod et in filio familias iudice observandum est,
qui litem suam fecerit. [4]Item exercitor navis aut cauponae 3
aut stabuli de dolo[5] aut furto, quod in nave aut in caupona
aut in stabulo factum erit, quasi ex maleficio teneri videtur, si
modo ipsius nullum est maleficium, sed alicuius eorum, quorum
opera navem aut cauponam aut stabulum exerceret: cum enim
neque ex contractu sit adversus eum constituta haec actio et
aliquatenus culpae reus est, quod opera malorum hominum
uteretur, ideo quasi ex maleficio teneri videtur. in his autem
casibus in factum actio competit, quae heredi quidem datur,
adversus heredem autem non competit.

VI[6]

DE ACTIONIBUS.

Superest, ut de actionibus loquamur. [7]actio autem nihil
aliud est, quam ius persequendi iudicio quod sibi debetur.

Omnium actionum, quibus inter aliquos apud iudices arbi- 1
trosve de quaque re[8] quaeritur, summa divisio in duo genera
deducitur: aut enim in rem sunt aut in personam. namque
agit unusquisque aut cum eo, qui ei obligatus est vel ex con-
tractu vel ex maleficio, quo casu proditae actiones in personam
sunt, per quas intendit adversarium ei[9] dare aut[10] dare facere

[1] ei] *P, om. BC* [2] § 1 *fin. similis Dig.* 9, 3, 7 (*Gai. l.* 6 *ad ed. prov.*) [3] medicis *om. B* [4] § 2. 3 *ex Gaio l. l.* (*Dig.* 44, 7, 5 § 5. 6) [5] dolo] *libri cum Θ*, damno *Dig.* [6] *Cf. Gai.* 4, 1 .. 74 [7] *pr. fin. similis Dig.* 44, 7, 51 (*Cels. l.* 3 *dig.*) [8] quaque re] *CPª*, qua *B* [9] ei] *scr.* sibi [10] dare aut] *BC, om. EΘ*

oportere et aliis quibusdam modis: aut cum eo agit, qui nullo
iure ei obligatus est, movet tamen alicui de aliqua re contro-
versiam. quo casu proditae actiones in rem sunt. veluti si rem
corporalem possideat quis, quam Titius suam esse affirmet, et
possessor dominum se esse dicat: nam si Titius suam esse
2 intendat, in rem actio est. Aeque si agat ius sibi esse fundo
forte vel aedibus utendi fruendi vel per fundum vicini eundi
agendi vel ex fundo vicini aquam ducendi, in rem actio est.
eiusdem generis est actio de iure praediorum urbanorum, veluti
si agat ius sibi esse altius aedes suas tollendi prospiciendive
vel proiciendi aliquid vel immittendi in vicini aedes. contra
quoque de usu fructu et de servitutibus praediorum rusticorum,
item praediorum urbanorum invicem quoque proditae sunt
actiones, ut quis intendat ius non esse adversario utendi
fruendi, eundi agendi aquamve ducendi, item altius tollendi
prospiciendi proiciendi immittendi: istae quoque actiones in rem
sunt, sed negativae. quod genus actionis in controversiis rerum
corporalium proditum non est: nam in his is[1] agit qui non
possidet: ei vero qui possidet non est actio prodita, per quam
neget rem actoris esse. sane uno casu qui possidet nihilo minus
actoris partes optinet, <sicut in latioribus digestorum libris
3 <opportunius apparebit. Sed istae quidem actiones, quarum
<mentionem habuimus, et si quae sunt similes, ex legitimis et
<civilibus causis descendunt. aliae autem sunt, quas praetor ex
<sua iurisdictione comparatas habet tam in rem quam in per-
<sonam, quas et ipsas necessarium est exemplis ostendere.>[2]
ecce <plerumque> ita permittit in rem agere, ut vel actor diceret
se quasi usu cepisse, quod usu non ceperit, vel ex diverso
possessor[3] diceret adversarium suum usu non cepisse quod usu
4 ceperit. Namque si cui ex iusta causa res aliqua tradita fuerit,
veluti ex causa emptionis aut donationis aut dotis aut lega-
torum, necdum eius rei dominus effectus est, si eius rei casu
possessionem amiserit, nullam habet directam in rem actionem
ad eam rem persequendam: quippe ita proditae sunt iure civili
actiones, ut quis dominium suum vindicet. sed quia sane durum
erat eo casu deficere actionem, inventa est a praetore actio,
in qua dicit is, qui possessionem amisit, eam rem se usu ce-
pisse et ita vindicat suam esse. quae actio Publiciana appella-
tur, quoniam primum a Publicio praetore in edicto proposita
5 est. Rursus ex diverso si quis, cum rei publicae causa abesset

[1] is *om. B* [2] <> *Iustinianis tribuit Ferrini* [3] possessor *del. Bachovius, cf. Θ*

vel in hostium potestate esset, rem eius qui in civitate esset
usu ceperit, permittitur domino, si possessor rei publicae causa
abesse desierit, tunc intra annum rescissa usucapione eam
petere, id est ita petere, ut dicat possessorem usu non cepisse
et ob id suam esse rem. quod genus actionis et aliis quibus-
dam[1] simili aequitate motus praetor accommodat, <sicut ex
latiore digestorum seu pandectarum volumine intellegere licet>.
Item si quis in fraudem creditorum rem suam alicui <tradiderit>, 6
bonis eius a creditoribus ex sententia praesidis possessis per-
mittitur <ipsis creditoribus> rescissa <traditione> eam rem petere,
<id est dicere eam rem traditam non esse et ob id in bonis
debitoris mansisse>[2]. Item Serviana et quasi Serviana, quae 7
etiam hypothecaria vocatur, ex ipsius praetoris iurisdictione sub-
stantiam capit. Serviana autem experitur quis de rebus coloni,
quae pignoris iure pro mercedibus fundi ei tenentur: quasi
Serviana autem qua creditores[3] pignora hypothecasve persequun-
tur. inter pignus autem et hypothecam quantum ad actionem
hypothecariam nihil interest: nam de qua re inter creditorem et
debitorem convenerit, ut sit pro debito obligata, utraque hac
appellatione continetur. sed in aliis differentia est: nam pignoris
appellatione eam proprie contineri dicimus, quae simul etiam
traditur creditori, maxime si mobilis sit: at eam, quae sine
traditione nuda conventione tenetur, proprie hypothecae appella-
tione contineri dicimus. In personam quoque actiones ex sua 8
iurisdictione propositas habet praetor. veluti de pecunia con-
stituta, <cui similis videbatur recepticia: sed ex nostra constitu-
<tione[4], cum et, si quid plenius habebat, hoc in pecuniam con-
<stitutam transfusum est, ea quasi supervacua iussa est cum
<sua auctoritate a nostris legibus recedere>. item praetor pro-
posuit de peculio servorum filiorumque familias et[5] ex qua
quaeritur, an actor iuraverit, et alias complures. De pecunia 9
autem constituta cum omnibus agitur, quicumque vel pro se
vel pro alio soluturos se constituerint, nulla scilicet stipulatione
interposita. nam alioquin si stipulanti promiserint, iure civili
tenentur. Actiones[6] autem de peculio ideo adversus patrem 10
dominumve comparavit praetor, quia licet ex contractu filiorum
servorumve ipso iure non teneantur, aequum tamen esset pe-
culio tenus, quod veluti patrimonium est filiorum filiarumque,
item servorum, condemnari eos. Item si quis postulante ad- 11

[1] quibusdam et aliis *libri* [2] <> (§ 6) *Iustinianis tribuit Lenel*
[3] qua *del.* [4] *Cod.* 4, 18, 2 [5] et] *P, om. BE* [6] τὴν δὲ de peculio
ἀγωγήν *Θ*

versario iuraverit deberi sibi pecuniam quam peteret, neque ei solvatur, iustissime accommodat ei talem actionem, per quam non illud quaeritur, an ei pecunia debeatur, sed an iuraverit.
12 Poenales quoque actiones ‹bene›[1] multas ex sua iurisdictione introduxit: veluti adversus eum qui quid ex albo eius corrupisset: et in eum qui patronum vel parentem in ius vocasset, cum id non impetrasset: item adversus eum, qui vi exemerit eum qui in ius vocaretur, cuiusve dolo alius exemerit: et alias innume-
13 rabiles. Praeiudiciales actiones in rem esse videntur, quales sunt, per quas quaeritur, an aliquis liber vel an libertus sit, vel de partu agnoscendo. ex quibus fere una illa legitimam causam habet, per quam quaeritur, an aliquis liber sit: ceterae ex ipsius
14 praetoris iurisdictione substantiam capiunt. [2]⌜Sic itaque discretis ⌜actionibus certum est non posse actorem rem suam ita ab ⌜aliquo petere 'si paret eum dare oportere': nec enim quod ⌜actoris est id ei dari oportet, quia scilicet dari cuiquam id in⌜tellegitur, quod ita datur, ut eius fiat, nec res quae iam actoris ⌜est ‹magis› eius fieri potest. plane odio furum, quo magis ⌜pluribus actionibus teneantur, ‹effectum› est, ut extra poenam ⌜dupli aut quadrupli rei recipiendae nomine fures etiam hac ⌜actione teneantur 'si paret eos dare oportere', quamvis sit ad⌜versus eos etiam haec ‹in rem› actio, per quam rem suam
15 ⌜quis esse petit. Appellamus autem in rem quidem actiones ⌜vindicationes: in personam vero actiones, quibus dare facere ⌜oportere intenditur, condictiones. condicere ‹enim› est denun⌜tiare prisca lingua: nunc vero ‹abusive› dicimus condictionem ⌜actionem in personam esse, qua actor intendit dari sibi oportere: ⌜nulla enim hoc tempore eo nomine denuntiatio fit.⌝

16 Sequens illa divisio est, quod quaedam actiones rei persequendae gratia comparatae sunt, quaedam poenae persequendae,
17 quaedam mixtae sunt. Rei persequendae causa comparatae sunt omnes in rem actiones. earum vero actionum, quae in personam sunt, hae quidem quae ex contractu nascuntur fere omnes rei persequendae causa comparatae videntur: veluti quibus mutuam pecuniam vel in stipulatum deductam petit actor, item commodati, depositi, mandati, pro socio, ex empto vendito, locato conducto. plane si depositi agetur eo nomine, quod tumultus incendii ruinae naufragii causa depositum sit, in duplum actionem praetor reddit, si modo cum ipso apud quem depositum sit aut cum herede eius ex dolo ipsius agitur: quo casu mixta est actio.
18 Ex maleficiis vero proditae actiones aliae tantum poenae perse-

[1] bene] *W*[a], pene *B*, praetor bene *PEW*[b] [2] *Gai.* 4, 4. 5. 18

quendae causa comparatae sunt, aliae tam poenae quam rei
persequendae et ob id mixtae sunt. poenam tantum persequitur
quis actione furti: sive enim manifesti agatur quadrupli sive
nec manifesti dupli, de sola poena agitur: nam ipsam rem
propria actione persequitur quis, id est suam esse petens, sive
fur ipse eam rem possideat, sive alius quilibet: eo amplius ad-
versus furem etiam condictio est rei. Vi autem bonorum rap- 19
torum actio mixta est, quia in quadruplo[1] rei persecutio con-
tinetur, poena autem tripli est. sed et legis Aquiliae actio de
damno mixta est, non solum si adversus infitiantem in duplum
agatur, sed interdum et si in simplum quisque agit. veluti si
quis hominem claudum aut luscum occiderit, qui in eo anno
integer et magni pretii fuerit: tanti[2] enim damnatur, quanti is
homo in eo anno plurimi[3] fuerit, secundum iam traditam divi-
sionem. <item mixta est actio contra eos, qui relicta sacrosanctis
<ecclesiis vel aliis venerabilibus locis legati vel fideicommissi
<nomine dare distulerint usque adeo, ut etiam in iudicium
<vocarentur: tunc etenim et ipsam rem vel pecuniam quae
<relicta est dare compelluntur et aliud tantum pro poena, et
<ideo in duplum eius fit condemnatio.>

Quaedam actiones mixtam causam optinere videntur tam in 20
rem quam in personam. qualis est familiae erciscundae actio,
quae competit coheredibus de dividenda hereditate: item com-
muni dividundo, quae inter eos redditur, inter quos aliquid
commune[4] est, ut id dividatur: item finium regundorum, quae
inter eos agitur, qui confines agros habent. in quibus tribus
iudiciis permittitur iudici rem alicui ex litigatoribus ex bono et
aequo adiudicare et, si unius pars praegravari videbitur, eum
invicem certa pecunia alteri condemnare.

Omnes autem actiones vel in simplum conceptae sunt vel 21
in duplum vel in triplum vel in quadruplum: ulterius autem
nulla actio extenditur. In simplum agitur veluti ex stipulatione, 22
ex mutui datione, ex empto vendito, locato conducto, mandato
et denique ex aliis compluribus causis. In duplum agimus 23
veluti furti nec manifesti, damni iniuriae ex lege Aquilia, de-
positi ex quibusdam casibus: item servi corrupti, quae competit
in eum, cuius hortatu consiliove servus alienus fugerit aut con-
tumax adversus dominum factus est aut luxuriose vivere coeperit
aut denique quolibet modo deterior factus sit (in qua actione
etiam earum rerum, quas fugiendo servus abstulit, aestimatio

[1] quadruplum *BPE* [2] tantum *libri* [3] plurimi] pl. et magni pretii *libri* [4] commune] *PE*, ex quacumque causa comm. *B cum Θ*

deducitur): item ex legato, ‹quod venerabilibus locis relictum
24 ‹est, secundum ea quae supra[1] diximus›. Tripli vero, ‹cum ‹quidam maiorem verae aestimationis quantitatem in libello con‹ventionis inseruit, ut ex hac causa viatores, id est exsecutores ‹litium, ampliorem summam sportularum nomine exegerint: ‹tunc enim quod[2] propter eorum causam damnum passus fuerit ‹reus, id triplum ab actore consequetur, ut in hoc triplo et ‹simplum, in quo damnum passus est, connumeretur. quod ‹nostra constitutio[3] induxit, quae in nostro codice fulget, ex qua[4]
25 ‹dubio procul est ex lege condicticiam[5] emanare›. Quadrupli veluti furti manifesti, item de eo, quod metus causa factum sit, deque ea pecunia, quae in hoc data sit, ut is cui datur calumniae causa negotium alicui faceret vel non faceret: ‹item ‹ex lege condicticia a nostra constitutione oritur, in quadruplum ‹condemnationem imponens his exsecutoribus litium, qui contra ‹nostrae constitutionis[6] normam a reis quicquam exegerint›.
26 Sed furti quidem nec manifesti actio et servi corrupti a ceteris, de quibus simul locuti sumus, eo differt, quod hae actiones omnimodo dupli sunt: at illae, id est damni iniuriae ex lege Aquilia et interdum depositi, infitiatione duplicantur, in confitentem autem in simplum dantur: ‹sed illa, quae de his com‹petit, quae relicta venerabilibus locis sunt, non solum infitiatione ‹duplicatur[7], sed et si distulerit relicti solutionem, usque quo ‹iussu magistratuum nostrorum conveniatur, in confitentem vero ‹et antequam iussu magistratuum conveniatur solventem simpli
27 ‹redditur›. Item actio de eo, quod metus causa factum sit, a ceteris, de quibus simul locuti sumus, eo differt, quod eius natura tacite continetur, ut, qui iudicis iussu ipsam rem actori restituat, absolvatur. quod in ceteris casibus non ita est, sed omnimodo quisque in quadruplum condemnatur, quod est et in furti manifesti actione.

28 Actionum autem quaedam bonae fidei sunt, quaedam stricti iuris. [8]˫bonae fidei sunt hae: ex empto vendito, locato con˫ducto, negotiorum gestorum, mandati, depositi, pro socio, tu˫telae,˧ commodati, pigneraticia, familiae erciscundae, communi dividundo, ‹praescriptis verbis, quae de aestimato proponitur, ‹et ea, quae ex permutatione competit, et hereditatis petitio. ‹quamvis enim usque adhuc incertum erat, sive inter bonae ‹fidei iudicia connumeranda sit sive non, nostra tamen con-

[1] § 19 [2] quod] id quod *libri* [3] *Cod.* 3, 10, 2 [4] ex qua] *BW cum Θ*, quam *PE* [5] condicticia *libri* [6] *Cod.* 3, 2, 5 [7] *sic P*, duplicantur *BEa* [8] *Gai.* 4, 62

‹stitutio[1] aperte eam esse bonae fidei disposuit. Fuerat antea 29
‹et rei uxoriae actio ex bonae fidei iudiciis: sed cum pleniorem
‹esse ex stipulatu actionem invenientes omne ius, quod res
‹uxoria ante habebat, cum multis divisionibus in ex stipulatu
‹actionem, quae de dotibus exigendis proponitur, transtulimus[2],
‹merito rei uxoriae actione sublata ex stipulatu, quae pro ea
‹introducta est, naturam bonae fidei iudicii tantum in exactione
‹dotis meruit, ut bonae fidei sit. sed et tacitam ei dedimus
‹hypothecam: praeferri autem aliis creditoribus in hypothecis
‹tunc censuimus, cum ipsa mulier de dote sua experiatur, cuius
‹solius providentia hoc induximus.› In bonae fidei autem iudi- 30
ciis libera potestas permitti videtur iudici ex bono et aequo
aestimandi, quantum actori restitui debeat. [3]in quo et illud
continetur, ut, si quid invicem actorem praestare oporteat, eo
compensato in reliquuum[4] is cum quo actum est condemnari
debeat. sed et in strictis iudiciis ex rescripto divi Marci opposita
doli mali exceptione compensatio inducebatur. ‹sed nostra con-
‹stitutio[5] eas compensationes, quae iure aperto nituntur, latius
‹introduxit, ut actiones ipso iure minuant sive in rem sive per-
‹sonales sive alias quascumque, excepta sola depositi actione,
‹cui aliquid compensationis nomine opponi satis impium esse
‹credidimus, ne sub praetextu compensationis depositarum rerum
‹quis exactione defraudetur.› Praeterea quasdam actiones arbi- 31
trarias (id est ex arbitrio iudicis pendentes) appellamus, in quibus
nisi arbitrio iudicis is cum quo agitur actori satisfaciat, veluti
rem restituat vel exhibeat vel solvat vel ex noxali causa ser-
vum dedat, condemnari debeat. sed istae actiones tam in rem
quam in personam inveniuntur. in rem veluti Publiciana, Ser-
viana de rebus coloni, quasi Serviana, quae etiam hypothecaria
vocatur: in personam veluti quibus de eo agitur, quod aut metus
causa aut dolo malo factum est, item qua[6] id, quod certo loco
promissum est, petitur. ad exhibendum quoque actio ex arbitrio
iudicis pendet. in his enim actionibus et ceteris similibus permitti-
tur iudici ex bono et aequo secundum cuiusque rei de qua actum
est naturam aestimare, quemadmodum actori satisfieri oporteat.

Curare autem debet iudex, ut omnimodo, quantum possibile 32
ei sit, certae pecuniae ‹vel rei› sententiam ferat, etiam si de
incerta quantitate apud eum actum est.

[7]⸢Si quis agens in intentione sua plus complexus fuerit, 33
⸢quam ad eum pertinet, causa cadebat, id est rem ‹amittebat›,

[1] *Cod.* 3, 31, 12 § 3 [2] *Cod.* 5, 13, 1 [3] *conf. Gai.* 4, 61 [4] *sic P*, reliquo *BE* [5] *Cod.* 4, 31, 14 [6] qua] *B*, cum *PE* [7] *Gai.* 4, 53

⌈nec <facile> in integrum a praetore restituebatur⌉, nisi minor erat viginti quinque annis. huic enim sicut in aliis causis causa cognita succurrebatur[1], si lapsus iuventute fuerat, ita et in hac causa succurri solitum erat. sane si tam magna causa iusti erroris interveniebat, ut etiam constantissimus quisque labi posset, etiam maiori viginti quinque annis succurrebatur: veluti si quis totum legatum petierit, post deinde prolati fuerint codicilli, quibus aut pars legati adempta sit aut quibusdam aliis legata data sint, quae efficiebant, ut plus petiisse videretur petitor quam dodrantem, atque ideo lege Falcidia legata minuebantur.
33a [2]⌈Plus autem quattuor modis petitur: re, tempore, loco, causa. ⌈re veluti si quis pro decem <aureis> qui ei debebantur viginti ⌈petierit, aut si is, cuius ex parte res est, totam eam vel maiore
33b ⌈ex parte suam esse intenderit. Tempore: veluti si quis ante ⌈diem <vel ante condicionem> petierit.⌉ qua ratione enim qui tardius solvit, quam solvere deberet, minus solvere intellegitur,
33c eadem ratione qui praemature petit plus petere videtur. [3]⌈Loco ⌈plus petitur, veluti cum quis id, quod certo loco sibi stipulatus ⌈est, alio loco petit sine commemoratione illius loci⌉, in quo sibi dari stipulatus fuerit: verbi gratia ⌈si is, qui ita stipulatus ⌈fuerit 'Ephesi dare spondes?', Romae pure intendat dari sibi ⌈oportere.⌉ ideo autem plus petere intellegitur, quia utilitatem, quam habuit promissor, si Ephesi solveret, adimit ei pura intentione: propter quam causam alio loco petenti arbitraria actio proponitur, in qua scilicet ratio habetur utilitatis, quae promissori competitura fuisset, si illo loco solveret. quae utilitas plerumque in mercibus maxima invenitur, veluti vino oleo frumento, quae per singulas regiones diversa habent pretia: sed et pecuniae numeratae non in omnibus regionibus sub isdem usuris fenerantur. si quis tamen Ephesi petat, id est eo loco petat, quo ut sibi detur stipulatus est, pura actione recte agit: idque etiam praetor monstrat, scilicet quia utilitas solvendi salva est pro-
33d missori. Huic autem, qui loco plus petere intellegitur, proximus est is qui causa plus petit: ut ecce si quis ita a te stipulatus sit 'hominem Stichum aut decem <aureos> dare spondes?', deinde alterutrum petat, veluti hominem tantum aut decem[4] tantum. ideo autem plus petere intellegitur, quia in eo genere stipulationis promissoris est electio, utrum pecuniam an hominem solvere malit: qui igitur pecuniam tantum vel hominem tantum sibi dari oportere intendit, eripit electionem adversario et eo

[1] succurrebat *B* [2] *Gai.* 4, 53a. 53b [3] *Gai.* 4, 53c [4] decem] *BP*, d. aureos *E*

modo suam quidem meliorem condicionem facit, adversarii vero sui deteriorem. qua de causa talis in ea re prodita est actio, ut quis intendat hominem Stichum aut ‹aureos› decem sibi dari oportere, id est ut eodem modo peteret, quo[1] stipulatus est. praeterea si quis generaliter hominem stipulatus sit et specialiter Stichum petat, aut generaliter vinum stipulatus specialiter Campanum petat, aut generaliter purpuram stipulatus sit, deinde specialiter Tyriam petat: plus petere intellegitur, quia electionem adversario tollit, cui stipulationis iure liberum fuit aliud solvere, quam quod peteretur. quin etiam licet vilissimum sit quod quis petat, nihilo minus plus petere intellegitur, quia saepe accidit, ut promissori facilius sit illud solvere, quod maioris pretii est. ‹Sed haec quidem antea in usu fuerant: 33e
‹postea autem lex Zenoniana et nostra[2] rem coartavit. et si ‹quidem tempore plus fuerit petitum, quid statui oportet, Zenonis ‹divae memoriae loquitur constitutio: sin autem quantitate vel ‹alio modo plus fuerit petitum, omne, si quid forte damnum ‹ex hac causa acciderit ei[3], contra quem plus petitum fuerit, ‹commissa tripli condemnatione, sicut supra diximus, puniatur.›
Si minus in intentione complexus fuerit actor, quam ad eum 34
pertineret, veluti si, cum ei decem deberentur, quinque sibi dari oportere intenderit, aut cum totus fundus eius esset, partem dimidiam suam esse petierit, sine periculo agit: ‹in reliquum ‹enim nihilo minus iudex adversarium in eodem iudicio con‹demnat[4] ex constitutione divae memoriae Zenonis›. [5]⊢Si quis 35
⊢aliud pro alio intenderit, nihil eum periclitari⊣ ‹placet, sed ‹in eodem iudicio cognita veritate errorem suum corrigere ei ‹permittimus,› ⊢veluti si is, qui hominem Stichum petere deberet, ⊢Erotem petierit, aut si quis ex testamento sibi dari oportere ⊢intenderit, quod ex stipulatu debetur.⊣

Sunt praeterea quaedam actiones, quibus non solidum quod 36
debetur nobis persequimur, sed modo solidum consequimur, modo minus. ut ecce si in peculium filii servive agamus: nam si non minus in peculio sit, quam persequimur, in solidum pater dominusve condemnatur: si vero minus inveniatur, eatenus condemnat iudex, quatenus in peculio sit. quemadmodum autem peculium intellegi debeat, suo ordine proponemus[6]. Item si ‹de 37

[1] quo] *B*, quo sibi *P*, quod sibi *E* [2] *Cod.* 3, 10, 1. 2 [3] damnum ... ei] *E*[a], damnum ut in sportulis ... ei *BE*[b], damnum ... ei in sportulis *P*: *καί τις ἐντεῦθεν ζημία συμβῇ τῷ ἐναγομένῳ, οἷον σπορτούλων πλειόνων δόσις Θ* [4] condemnat] *PEΘ*, ei condemnat *B* [5] *Gai.* 4, 55 [6] 4, 7, 4c

dote› iudicio mulier agat, placet eatenus maritum condemnari debere, quatenus facere possit, id est quatenus facultates eius patiuntur. itaque si dotis quantitati concurrant facultates eius, in solidum damnatur: si minus, in tantum quantum facere potest. propter retentionem quoque dotis repetitio minuitur: nam ob impensas in res dotales factas marito retentio[1] concessa est, quia ipso iure necessariis sumptibus dos minuitur,
38 ‹sicut ex latioribus digestorum libris cognoscere liceat›. Sed[2] si quis cum parente suo patronove agat, item si socius cum socio iudicio societatis agat, non plus actor consequitur, quam adversarius eius facere potest. idem est, si quis ex donatione
39 sua conveniatur. Compensationes quoque oppositae plerumque efficiunt, ut minus quisque consequatur, quam ei debeatur: namque ex bono et aequo, [3]⸢habita ratione eius, quod invicem actorem ex eadem causa praestare oporteret, in reliquum eum cum quo actum est condemnaret⸣[4], sicut iam dictum est[5].
40 Eum quoque, qui creditoribus suis bonis cessit, si postea aliquid adquisierit, quod idoneum emolumentum habeat, ex integro in id quod facere potest creditores cum eo experiuntur: ‹inhumanum enim erat spoliatum fortunis suis in solidum damnari›.

VII[6]

QUOD CUM EO QUI IN ALIENA POTESTATE EST NEGOTIUM GESTUM ESSE DICITUR.

[7]⸢Quia tamen superius[8] mentionem habuimus de actione, quae[9] in peculium filiorum familias servorumque agitur: opus est, ut de hac actione et de ceteris, quae eorundem nomine in parentes dominosve dari solent, diligentius admoneamus.⸣ et quia, sive cum servis negotium gestum sit sive cum his, qui in potestate parentis sunt, fere eadem iura servantur, ne verbosa fiat disputatio, dirigamus sermonem in personam servi dominique, idem intellecturi de liberis quoque et parentibus, quorum in potestate sunt. nam si quid in his proprie observetur, separatim ostendemus[10].

1 [11]Si igitur iussu domini cum servo negotium gestum erit, in solidum praetor adversus dominum actionem pollicetur, scilicet

[1] retentio] *P*, quasi retentio *BE* [2] sed] *BPΘ*, sed et *E* [3] *Gai.* 4, 61 [4] *sic BPE*, condemnare *vel* condemnat *dett.* [5] § 30 [6] *Cf. Gai.* 4, 69 . . 74 *Dig.* 14. 15 *Cod.* 4, 25. 26 [7] *Gai.* 4, 69 [8] 4, 6, 36 [9] qua *Gai.* [10] ostendemus] *dett. cum Θ*, ostendimus *B*, ostendamus *PE* [11] § 1. 2 *similes Gaio* 4, 70. 71

quia qui ita contrahit fidem domini sequi videtur. Eadem ratione 2
praetor duas alias in solidum actiones pollicetur, quarum altera
exercitoria, altera institoria appellatur. exercitoria tunc locum
habet, cum quis servum suum magistrum navis[1] praeposuerit et
quid cum eo eius rei gratia cui praepositus erit contractum fuerit.
ideo autem exercitoria vocatur, quia exercitor appellatur is, ad
quem cottidianus navis quaestus pertinet. institoria tunc locum
habet, cum quis tabernae forte aut cuilibet negotiationi servum
praeposuerit et quid cum eo eius rei causa, cui praepositus erit,
contractum fuerit. ideo autem institoria appellatur, quia qui
negotiationibus praeponuntur institores vocantur. Istas tamen 2a
duas actiones praetor reddit et si liberum quis hominem aut
alienum servum navi aut tabernae aut cuilibet negotiationi
praeposuerit, scilicet quia eadem aequitatis ratio etiam eo casu
interveniebat. Introduxit et aliam actionem praetor, quae tri- 3
butoria vocatur. namque si servus in peculiari merce sciente
domino negotietur et quid cum eo eius rei causa contractum
erit, ita praetor ius dicit, ut, quidquid in his mercibus erit
quodque inde receptum erit, id inter dominum, si quid ei de-
bebitur, et ceteros creditores pro rata portione distribuatur. et
quia ipsi domino distributionem permittit, si quis ex creditoribus
queratur, quasi minus ei tributum sit, quam oportuerit, hanc
ei actionem accommodat, quae tributoria appellatur. Praeterea 4
introducta est actio de peculio deque eo, quod in rem domini
versum erit, ut, quamvis sine voluntate domini negotium gestum
erit, tamen sive quid in rem eius versum fuerit, id totum prae-
stare debeat, sive quid non sit in rem eius versum, id eatenus
praestare debeat, quatenus peculium patitur. In rem autem 4a
domini versum intellegitur, quidquid necessario in rem eius
impenderit servus, veluti si mutuatus pecuniam creditoribus eius[2]
solverit aut aedificia ruentia fulserit aut familiae frumentum
emerit vel etiam fundum aut quamlibet aliam rem necessariam
mercatus erit. Itaque si ex decem <ut puta aureis>, quos ser- 4b
vus tuus a Titio mutuos accepit, creditori tuo quinque <aureos>
solverit, reliquos vero quinque quolibet modo consumpserit, pro
quinque quidem in solidum damnari debes, pro ceteris vero
quinque eatenus, quatenus in peculio sit: ex quo scilicet apparet,
si toti decem <aurei> in rem tuam versi fuerint, totos decem
<aureos> Titium consequi posse. licet enim una est actio, qua
de peculio deque eo quod in rem domini versum sit agitur,
tamen duas habet condemnationes. itaque iudex, apud quem

[1] *sic B et Gai.* 4, 71, navi *PE* [2] eius] *B*, eam P^aE, eius eam P^b

de[1] ea actione agitur, ante dispicere solet, an in rem domini versum sit, nec aliter ad peculii aestimationem transit, quam si aut nihil in rem domini versum intellegatur aut non totum.

4c [2]Cum autem quaeritur, quantum in peculio sit, ante deducitur, quidquid servus domino quive eius in[3] potestate sit debet, et quod superest, id solum peculium intellegitur. aliquando tamen id, quod ei debet servus, qui in potestate domini sit, non deducitur ex peculio, veluti si is in huius ipsius peculio sit. quod eo pertinet, ut, si quid[4] vicario suo servus debeat, id ex peculio eius non deducatur.

5 [2]Ceterum dubium non est, quin is quoque, qui iussu domini contraxerit cuique institoria vel exercitoria actio competit, de peculio deque eo, quod in rem domini versum est, agere possit: sed erit ‹stultissimus›, si omissa actione, qua ‹facillime› solidum ex contractu consequi possit, se ad difficultatem perducat probandi in rem domini versum esse, vel habere servum peculium

5a et tantum habere, ut solidum sibi solvi possit. Is quoque, cui tributoria actio competit, aeque de peculio et in rem verso agere potest: sed sane huic modo tributoria expedit agere, modo de peculio et in rem verso. tributoria ideo expedit agere, quia in ea domini condicio praecipua non est, id est quod domino debetur non deducitur, sed eiusdem iuris est dominus, cuius et ceteri creditores: at in actione de peculio ante deducitur quod domino debetur et in id quod reliquum est creditori dominus condemnatur. rursus de peculio ideo expedit agere, quod in hac actione totius peculii ratio habetur, at in tributoria eius tantum, quod negotiatur, et potest quisque tertia forte parte peculii aut quarta vel etiam minima negotiari, maiorem autem partem in praediis et mancipiis aut fenebri pecunia habere. prout ergo expedit, ita quisque vel hanc actionem vel illam eligere debet: certe qui potest probare in rem domini versum esse, de in rem

6 verso agere debet[5]. Quae diximus de servo et domino, eadem intellegimus et de filio et filia aut nepote et nepte, patre avove

7 cuius in potestate sunt. Illud proprie servatur in eorum persona, quod senatus consultum Macedonianum prohibuit mutuas pecunias dari eis, qui in parentis erunt potestate: et ei qui crediderit denegatur actio tam adversus ipsum filium filiamve nepotem neptemve, sive adhuc in potestate sunt, sive morte parentis vel emancipatione suae potestatis esse coeperint, quam

[1] de *del.* (*dett.*) [2] § 4*c et* 5 *similes Gaio* 4, 73. 74 [3] eius in] P^b, in eius *Gai.*, in BP^aE [4] quis *BP* [5] certe ... debet] *PEΘ*, *om. B*

adversus patrem avumve, sive habeat eos adhuc in potestate
sive emancipaverit. quae ideo senatus prospexit, quia saepe
onerati aere alieno creditarum pecuniarum, quas in luxuriam
consumebant, vitae parentium insidiabantur. Illud in summa 8
admonendi sumus id, quod iussu patris dominive contractum
fuerit quodque in rem eius versum fuerit, directo quoque posse
a patre dominove condici, tamquam si principaliter cum ipso
negotium gestum esset. ei quoque, qui vel exercitoria vel in-
stitoria actione tenetur, directo posse condici placet, quia huius
quoque iussu contractum intellegitur.

VIII[1]

DE NOXALIBUS ACTIONIBUS.

[2]Ex maleficiis servorum, veluti si furtum fecerint aut bona
rapuerint aut damnum dederint aut iniuriam commiserint, no-
xales actiones proditae sunt, ‹quibus domino damnato permitti-
tur› aut litis aestimationem sufferre aut hominem[3] noxae dedere.
Noxa autem est corpus quod nocuit, id est servus: noxia ipsum 1
maleficium, veluti furtum damnum rapina iniuria. Summa autem 2
ratione permissum est noxae deditione defungi: [4]namque erat
iniquum nequitiam eorum ultra ipsorum corpora dominis dam-
nosam esse. Dominus noxali iudicio servi sui nomine conven- 3
tus servum actori noxae dedendo liberatur. nec minus perpe-
tuum eius dominium a domino transfertur: si autem damnum
ei cui deditus est resarcierit quaesita pecunia, auxilio praetoris
invito domino manumittetur. [5]Sunt autem constitutae noxales 4
actiones aut legibus aut edicto praetoris: legibus veluti furti
lege duodecim tabularum, damni iniuriae lege Aquilia: edicto
praetoris veluti iniuriarum et vi bonorum raptorum. [5]Omnis 5
autem noxalis actio caput sequitur. nam si servus tuus noxiam
commiserit, quamdiu in tua potestate sit, tecum est actio: si
in alterius potestatem pervenerit, cum illo incipit actio esse,
aut si manumissus fuerit, directo ipse tenetur et extinguitur
noxae deditio. ex diverso quoque directa actio noxalis esse
incipit: nam si liber homo noxiam commiserit et is servus
tuus esse coeperit (quod casibus quibusdam effici primo libro
tradidimus[6]), incipit tecum esse noxalis actio, quae ante directa
fuisset. [5]Si servus domino noxiam commiserit, actio nulla 6

[1] *Cf. Gai.* 4, 75..79 *Dig.* 9, 4 *Cod.* 3, 41 [2] *Gai.* 4, 75 [3] homi-
nem] *PΘ*, hunc hominem *ABE*, *om. Gai.* [4] *Gai.* 4, 75 [5] *Gai.* 4,
76..78 [6] 1, 3, 4. 1, 16, 1

⌜nascitur: namque inter dominum et eum qui in eius potestate ⌜est nulla obligatio nasci potest. ideoque et si in alienam potes- ⌜tatem servus pervenerit aut manumissus fuerit, neque cum ⌜ipso neque cum eo, cuius nunc in potestate sit, agi potest. ⌜unde si alienus servus noxiam tibi commiserit et is postea in ⌜potestate tua esse coeperit, intercidit actio, quia in eum casum ⌜deducta sit, in quo consistere non potuit: ideoque licet exierit ⌜de tua potestate, agere non potest,⌝ quemadmodum si dominus in servum suum aliquid commiserit, nec si manumissus vel alienatus fuerit servus, ullam actionem contra dominum habere
7 potest. <Sed veteres quidem haec et in filiis familias masculis <et feminis admiserunt. nova autem hominum conversatio huius- <modi asperitatem recte respuendam esse existimavit et ab usu <communi haec penitus recessit: quis enim patitur filium suum <et maxime filiam in noxam alii dare, ut paene per corpus pater <magis quam filius periclitetur, cum in filiabus etiam pudicitiae <favor hoc bene excludit? et ideo placuit in servos tantummodo <noxales actiones esse proponendas, cum apud veteres legum <commentatores invenimus saepius dictum ipsos filios familias <pro suis delictis posse conveniri.>

IX[1]

SI QUADRUPES PAUPERIEM FECISSE DICITUR.

Animalium nomine, quae ratione carent, si quidem[2] lascivia aut fervore aut feritate pauperiem fecerint, noxalis actio lege duodecim tabularum prodita est (quae animalia si noxae dedantur, proficiunt reo ad liberationem, quia ita lex duodecim tabularum scripta est): puta si equus calcitrosus calce percusserit aut bos cornu petere solitus petierit. haec autem actio in his, quae contra naturam moventur, locum habet: ceterum si genitalis sit feritas, cessat. [3]denique si ursus fugit a domino et sic nocuit, non potest quondam dominus conveniri, quia desinit dominus esse, ubi fera evasit. pauperies autem est damnum sine iniuria facientis datum: nec enim potest animal iniuriam fecisse dici, quod sensu caret. haec quod ad noxalem[4] actionem pertinet.

1 Ceterum sciendum est aedilicio edicto prohiberi nos canem verrem aprum ursum leonem ibi habere, qua vulgo iter fit: et si adversus ea factum erit et nocitum homini libero esse dice-

[1] *Cf. Dig.* 9, 1 [2] *sic dett.*, quid *libri boni* [3] *pr. fin. similis Dig.* 9, 1, 1 § 10. 3 (*Ulp. l.* 18 *ad ed.*) [4] noxalem] *PE*, nox. hanc *AB*

tur, quod bonum et aequum iudici videtur, tanti dominus condemnetur, ceterarum rerum, quanti damnum datum sit, dupli. praeter has autem aedilicias actiones et de pauperie locum habebit: [1]numquam enim actiones praesertim poenales de eadem re concurrentes alia aliam consumit.

X[2]

DE HIS PER QUOS AGERE POSSUMUS.

[3]⌐Nunc admonendi sumus agere posse quemlibet aut suo ⌐nomine aut alieno. alieno veluti procuratorio tutorio curatorio, ⌐cum olim in usu fuisset alterius nomine agere non posse¬ nisi pro populo, pro libertate, pro tutela. praeterea lege Hostilia permissum est furti agere eorum nomine, qui apud hostes essent aut rei publicae causa abessent quive in eorum cuius tutela essent. et quia hoc non minimam incommoditatem habebat, quod alieno nomine neque agere neque excipere actionem licebat, coeperunt homines per procuratores litigare: nam et morbus et aetas et necessaria peregrinatio itemque aliae multae[4] causae saepe impedimento sunt, quo minus rem suam ipsi exsequi possint. Procurator neque certis verbis neque prae- 1
sente adversario, immo plerumque ignorante eo constituitur: cuicumque enim permiseris rem tuam agere aut defendere, is procurator intellegitur. [5]⌐Tutores et curatores quemadmodum 2
constituuntur, primo libro expositum est.¬

XI[6]

DE SATISDATIONIBUS.

‹Satisdationum modus alius antiquitati placuit, alium novitas per usum amplexa est.›

‹Olim enim› [7]⌐si in rem agebatur, satisdare ‹possessor ⌐compellebatur›, ut, si victus nec rem ipsam restitueret nec ⌐litis aestimationem[8], potestas esset petitori aut cum eo agendi ⌐aut cum ‹fideiussoribus› eius¬. quae satisdatio appellatur iudicatum solvi: unde autem sic appellatur, facile est intellegere: namque stipulatur quis, ut solveretur sibi quod fuerit iudicatum. [9]⌐multo magis is¬, qui in rem actione conveniebatur, ⌐satisdare¬

[1] § 1 *fin. similis Dig.* 50, 17, 130 (*Ulp. l. l.*) [2] *Cf. Gai.* 4, 82 .. 87 *Dig.* 3, 3 *Cod.* 2, 13 [3] *Gai.* 4, 82 [4] multae] *dett. cum Θ*, m. iustae (m. et iustae *B*) *libri* [5] *Gai.* 4, 85 [6] *Cf. Gai.* 4, 88 .. 102 *Dig.* 2, 8 *Cod.* 2, 57 [7] *Gai.* 4, 89 [8] eius *ins. libri* [9] *Gai.* 4, 90. 96. 98. 99

cogebatur, ⸢si alieno nomine iudicium accipiebat. ipse autem
⸢qui in rem agebat, si suo nomine <petebat, satisdare non coge-
⸢batur>. procurator vero si in rem agebat, satisdare iubebatur
⸢ratam rem dominum habiturum: periculum enim erat, ne
⸢iterum dominus de eadem re experiatur. tutores et curatores
⸢eodem modo quo et procuratores satisdare debere verba edicti
⸢faciebant. sed aliquando his <agentibus> satisdatio remittebatur.
1 [1]⸢Haec ita erant, si in rem agebatur. sin vero in personam,
⸢ab actoris quidem parte eadem <optinebant>, quae diximus in
⸢actione qua in rem agitur. ab eius vero parte cum quo agi-
⸢tur si quidem alieno nomine aliquis intervenerit, omnimodo
⸢satisdaret[2], quia nemo defensor in aliena re sine satisdatione
⸢idoneus esse creditur: quod si proprio nomine aliquis iudicium
⸢accipiebat in personam,⸣ iudicatum solvi satisdare non cogebatur.
2 <Sed haec hodie aliter observantur. sive enim quis in rem
<actione convenitur sive personali suo nomine, nullam satis-
<dationem propter litis aestimationem[3] dare compellitur, sed
<pro sua tantum persona, quod iudicio permaneat[4] usque ad
<terminum litis, vel committitur suae promissioni cum iureiu-
<rando, quam iuratoriam cautionem vocant, vel nudam pro-
<missionem vel satisdationem pro qualitate personae suae dare
3 <compellitur. Sin autem per procuratorem lis vel infertur vel
<suscipitur, in actoris quidem persona, si non mandatum actis
<insinuatum est vel praesens dominus litis in iudicio procuratoris
<sui personam confirmaverit, ratam rem dominum habiturum
<satisdationem procurator dare compellitur: eodem observando
<et si tutor vel curator vel aliae tales personae, quae alienarum
<rerum gubernationem receperunt, litem quibusdam per alium
4 <inferunt. Sin vero aliquis convenitur, si quidem praesens pro-
<curatorem dare paratus est, potest vel ipse in iudicium venire
<et sui procuratoris personam per iudicatum solvi satisdationis
<sollemnes stipulationes firmare vel extra iudicium satisdationem
<exponere, per quam ipse sui procuratoris fideiussor existit pro
<omnibus iudicatum solvi satisdationis clausulis. ubi et de hypo-
<theca suarum rerum convenire compellitur, sive in iudicio pro-
<miserit sive extra iudicium caverit, ut tam ipse quam heredes
<eius obligentur: alia insuper cautela vel satisdatione propter
<personam ipsius exponenda, quod tempore sententiae recitandae
<in iudicio invenietur[5], vel si non venerit, omnia dabit fideiussor,

[1] *Gai.* 4, 100 .. 102 [2] satisdari debet *Gai.* [3] *sic BΘ*, pro litis aestimatione (extim. *P*) *PE* [4] permanet *BP^aE* [5] invenitur *BP^a*, inveniatur *P^b*, veniret *E*

‹quae condemnationi continentur, nisi fuerit provocatum. Si 5
‹vero reus praesto ex quacumque causa non fuerit et alius ‹velit defensionem subire, nulla differentia inter actiones in rem ‹vel personales introducenda potest hoc facere, ita tamen ut ‹satisdationem iudicatum solvi pro litis praestet aestimatione. ‹nemo enim secundum veterem regulam, ut iam dictum est, ‹alienae rei sine satisdatione defensor idoneus intellegitur. Quae 6
‹omnia apertius et perfectissime a cottidiano iudiciorum usu in ‹ipsis rerum documentis apparent. Quam formam non solum 7
‹in hac regia urbe, sed et in omnibus nostris provinciis, etsi ‹propter imperitiam aliter forte celebrabantur, optinere censemus, ‹cum necesse est omnes provincias caput omnium nostrarum ‹civitatum, id est hanc regiam urbem, eiusque observantiam ‹sequi[1].›

XII[2]

DE PERPETUIS ET TEMPORALIBUS ACTIONIBUS ET QUAE AD HEREDES VEL IN HEREDES TRANSEUNT.

[3]⸢Hoc loco admonendi sumus eas quidem actiones, quae ⸢ex lege senatusve consulto ‹sive ex sacris constitutionibus› ⸢proficiscuntur, perpetuo solere⸣ ‹antiquitus competere, donec ‹sacrae constitutiones tam in rem quam personalibus actionibus ‹certos fines dederunt›: ⸢eas vero, quae ex propria ‹praetoris› iurisdictione pendent, plerumque intra annum⸣ ‹vivere (nam et ipsius praetoris intra annum erat imperium)›. ⸢aliquando tamen et in perpetuum extenduntur⸣, ‹id est usque ad finem constitutionibus introductum›: ⸢quales sunt hae, quas bonorum ⸢possessori ceterisque qui heredis loco sunt accommodat. furti ⸢quoque manifesti actio, quamvis ex ipsius praetoris iurisdictione ⸢proficiscatur, tamen perpetuo datur⸣: ‹absurdum enim esse existimavit anno eam terminari›. [4]⸢Non omnes autem actiones, 1
⸢quae in aliquem aut ipso iure competunt aut a praetore dantur, ⸢et in heredem aeque competunt aut dari solent. est enim ⸢certissima iuris regula ex maleficiis poenales actiones in heredem[5] ⸢non competere, veluti furti, vi bonorum raptorum, iniuriarum, ⸢damni iniuriae. sed heredibus huiusmodi actiones competunt ⸢nec denegantur, excepta iniuriarum actione et si qua alia ⸢similis inveniatur. aliquando tamen etiam ex contractu actio ⸢contra heredem non competit,⸣ ‹cum testator dolose versatus

[1] consequi *B* [2] *Cf. Gai.* 4, 110..114 [3] *Gai.* 4, 110. 111
[4] *Gai.* 4, 112. 113 [5] heredem] *Gai.* *Θ*, heredem rei *libri*

‹sit et ad heredem eius nihil ex eo dolo pervenerit. poenales ‹autem actiones, quas supra diximus, si ab ipsis principalibus ‹personis› fuerint contestatae, et heredibus dantur et contra
2 ‹heredes transeunt.› [1] Superest ut ‹admoneamus›, quod si ante rem iudicatam is cum quo actum est satisfaciat actori, officio iudicis convenit eum absolvere, ‹licet› iudicii accipiendi tempore in ea causa fuisset, ut damnari debeat: et hoc est, quod ‹ante› vulgo dicebatur omnia iudicia absolutoria esse.

XIII [2]
DE EXCEPTIONIBUS.

[3] ⌐Sequitur, ut de exceptionibus dispiciamus. comparatae ⌐sunt autem exceptiones defendendorum eorum gratia, cum ⌐quibus agitur: saepe enim accidit, ut,⌐ ‹licet ipsa persecutio [4] ‹qua actor experitur iusta sit, tamen iniqua sit adversus eum
1 ‹cum quo agitur›. Verbi gratia si metu coactus aut dolo inductus aut errore lapsus stipulanti Titio promisisti, quod non debueras promittere, palam est iure civili te obligatum esse et actio, qua intenditur dare te oportere, efficax est: sed iniquum est te condemnari ideoque datur tibi exceptio metus causa aut doli mali aut in factum composita ad impugnandam actionem.
2 Idem iuris est, [5] ⌐si quis quasi credendi causa pecuniam stipu⌐latus fuerit neque numeravit. nam eam pecuniam a te petere ⌐posse eum certum est: dare enim te oportet, cum ex stipu⌐latu [6] tenearis: sed quia iniquum est eo nomine te condem⌐nari, placet exceptione ‹pecuniae non numeratae› te defendi ⌐debere,⌐ ‹cuius tempora nos, secundum quod iam superioribus
3 libris scriptum est [7], constitutione nostra [8] coartavimus.› Praeterea debitor si pactus fuerit cum creditore, ne a se peteretur, nihilo minus obligatus manet, quia pacto convento obligationes non omnimodo dissolvuntur: qua de causa efficax est adversus eum actio, qua actor intendit 'si paret eum dare oportere'. sed quia iniquum est contra pactionem eum damnari, defenditur
4 per exceptionem pacti conventi. Aeque si debitor deferente creditore iuraverit nihil se dare oportere, adhuc obligatus permanet, sed quia iniquum est de periurio quaeri, defenditur per exceptionem iurisiurandi. in his quoque actionibus, quibus in rem agitur, aeque necessariae sunt exceptiones: veluti si peti-

[1] § 2 *ex Gaio* 4, 114 [2] *Cf. Gai.* 4, 115 .. 125 *Dig.* 44, 1 *Cod.* 8, 35 [3] *Gai.* 4, 115. 116 [4] persecutio] *PE*, actio *B* [5] *Gai.* 4, 116a [6] *sic WGai.*, stipulatione *BPE* [7] 3, 21 [8] *Cod.* 4, 30, 14

tore deferente possessor iuraverit eam rem suam esse et nihilo
minus eandem rem petitor vindicet: licet enim verum sit quod
intendit, id est rem eius esse, iniquum est tamen possessorem
condemnari. [1]Item si iudicio tecum actum fuerit sive in rem 5
sive in personam, nihilo minus obligatio durat et ideo ipso
iure postea de eadem re adversus te agi potest: sed debes per
exceptionem rei iudicatae adiuvari. <Haec exempli causa rettu- 6
<lisse sufficiet. alioquin quam ex multis variisque causis ex-
<ceptiones necessariae sint, ex latioribus digestorum seu pan-
<dectarum libris intellegi potest.> Quarum quaedam[2] ⌜ex legibus 7
⌜vel ex his, quae legis vicem optinent, vel ex ipsius praetoris
⌜iurisdictione substantiam capiunt.⌝ Appellantur autem excep- 8 (7)
tiones aliae perpetuae et peremptoriae, aliae temporales et dila-
toriae. Perpetuae et peremptoriae sunt, quae semper agentibus 9 (8)
obstant et semper rem de qua agitur peremunt: qualis est
exceptio doli mali et quod metus causa factum est et pacti
conventi, cum ita convenerit, ne omnino pecunia peteretur.
Temporales atque dilatoriae sunt, quae ad tempus nocent et 10 (9)
temporis dilationem tribuunt: qualis est pacti conventi, cum
convenerit, ne intra certum tempus ageretur, veluti intra quin-
quennium. nam finito eo tempore non impeditur actor rem
exsequi. ergo hi, quibus intra tempus agere volentibus obicitur
exceptio aut pacti conventi aut alia similis, differre debent
actionem et post tempus agere: ideo enim et dilatoriae istae
exceptiones appellantur. alioquin, si intra tempus egerint ob-
iectaque sit exceptio, neque eo iudicio quicquam consequerentur
propter exceptionem nec post tempus <olim> agere poterant,
cum temere rem in iudicium deducebant et consumebant, qua
ratione rem amittebant. <hodie autem non ita stricte haec pro-
<cedere volumus, sed eum, qui ante tempus pactionis vel ob-
<ligationis litem inferre ausus est, Zenonianae constitutioni[3]
<subiacere censemus, quam sacratissimus legislator de his qui
<tempore plus petierunt protulit, ut et indutias, quas, si[4] ipse
<actor sponte indulserit vel natura actionis continet, contempserat,
<in duplum habeant hi, qui talem iniuriam passi sunt, et post
<eas finitas non aliter litem suscipiant, nisi omnes expensas
<litis antea acceperint, ut actores tali poena perterriti tempora
<litium doceantur observare.> Praeterea etiam ex persona dila- 11(10)
toriae sunt exceptiones: quales sunt procuratoriae, veluti si per

[1] § 5 *ex Gaio* 4, 106 [2] *Gai.* 4, 118 [3] *Cod.* 3, 10, 1 [4] si *om. libri, suppl. Mommsen*

militem aut mulierem agere quis velit: [1]nam militibus nec pro patre vel matre vel uxore nec ex sacro rescripto procuratorio nomine experiri conceditur: suis vero negotiis superesse sine offensa disciplinae possunt. ‹eas vero exceptiones, quae olim ‹procuratoribus propter infamiam vel dantis vel ipsius procu‹ratoris opponebantur, cum in iudiciis frequentari nullo per‹speximus modo, conquiescere sancimus, ne, dum de his alter‹catur, ipsius negotii disceptatio proteletur.›

XIV
DE REPLICATIONIBUS.

[2]⸢Interdum evenit, ut exceptio, quae prima facie iusta vi⸢deatur, inique noceat. quod cum accidit, alia allegatione opus
⸢est adiuvandi actoris gratia, quae replicatio vocatur, quia per
⸢eam replicatur atque resolvitur vis[3] exceptionis. veluti cum
⸢pactus est aliquis cum debitore suo, ne ab eo pecuniam petat,
⸢deinde postea in contrarium pacti sunt, id est ut petere cre⸢ditori liceat: si agat creditor et excipiat debitor, ut ita demum
⸢condemnetur, si non convenerit, ne eam pecuniam creditor
⸢petat, nocet ei exceptio, convenit enim ita: namque nihilo
⸢minus hoc verum manet, ‹licet› postea in contrarium pacti
⸢sunt. sed quia iniquum est creditorem excludi, replicatio ei
1 ⸢dabitur ex posteriore pacto convento. [2]Rursus interdum evenit,
⸢ut replicatio, quae prima facie iusta sit, inique noceat. quod
⸢cum accidit, alia allegatione opus est adiuvandi rei gratia, quae
2 ⸢duplicatio vocatur. [2]Et si rursus ea prima facie iusta videatur,
⸢sed propter aliquam causam inique actori noceat, rursus alle⸢gatione alia opus est, qua actori adiuvetur, quae dicitur tripli-
3 ⸢catio. [2]Quarum omnium exceptionum usum interdum ulterius
⸢quam diximus varietas negotiorum introducit⸣: ‹quas omnes
‹apertius ex latiore digestorum volumine facile est cognoscere.›

4 Exceptiones autem, quibus debitor defenditur, plerumque accommodari solent etiam fideiussoribus eius: et recte, quia, quod ab his petitur, id ab ipso debitore peti videtur, quia mandati iudicio redditurus est eis, quod hi pro eo solverint. qua ratione et si de non petenda pecunia pactus quis cum reo fuerit, placuit proinde succurrendum esse per exceptionem pacti conventi illis quoque qui pro eo obligati essent, ac si et cum ipsis pactus esset, ne ab eis ea pecunia peteretur. sane quaedam

[1] *cf. Cod.* 2, 12, 7 [2] *Gai.* 4, 126 ... 129 [3] vis] *Gai.* *Θ*, ius *PE*, *incertus B*

exceptiones non solent his accommodari. ecce enim debitor si bonis suis cesserit et cum eo creditor experiatur, defenditur per exceptionem 'nisi[1] bonis cesserit': sed haec exceptio fideiussoribus non datur, scilicet ideo quia, qui alios pro debitore obligat, hoc maxime prospicit, ut, cum facultatibus lapsus fuerit debitor, possit ab his quos pro eo obligavit suum consequi.

XV[2]

DE INTERDICTIS.

Sequitur, ut dispiciamus de interdictis <seu actionibus, quae pro his exercentur. erant> autem interdicta formae atque conceptiones verborum, quibus praetor aut iubebat aliquid fieri aut fieri prohibebat. [3]⌜quod tum maxime faciebat, cum de possessione aut quasi possessione inter aliquos contendebatur.⌝

Summa autem divisio interdictorum haec est, quod aut pro- 1
hibitoria sunt aut restitutoria aut exhibitoria. prohibitoria sunt, quibus vetat aliquid fieri, veluti vim sine vitio possidenti, vel mortuum inferenti, quo ei ius erit inferendi, vel in loco sacro aedificari, vel in flumine publico ripave eius aliquid fieri, quo peius navigetur. restitutoria sunt, quibus restitui aliquid iubet, veluti cum [4] bonorum possessori possessionem eorum, quae quis pro herede aut pro possessore possidet ex ea hereditate, aut cum iubet ei, qui vi possessione fundi deiectus sit, restitui possessionem. exhibitoria sunt, per quae iubet exhiberi, veluti eum, cuius de libertate agitur, aut libertum, cui patronus operas indicere velit, aut parenti liberos [5], qui in potestate eius sunt. sunt tamen qui putant proprie interdicta ea vocari, quae prohibitoria sunt, quia interdicere est denuntiare et prohibere: restitutoria autem et exhibitoria proprie decreta vocari: sed tamen optinuit omnia interdicta appellari, quia inter duos dicuntur.
[6]⌜Sequens divisio <interdictorum haec> est, quod⌝ quaedam ⌜adi- 2
⌜piscendae possessionis causa comparata sunt⌝, quaedam ⌜reti-
⌜nendae⌝, quaedam ⌜reciperandae. [6]Adipiscendae possessionis 3
⌜causa interdictum accommodatur bonorum possessori, <quod
⌜appellatur> quorum bonorum, eiusque vis et potestas haec est,
⌜ut, quod ex his bonis quisque, quorum possessio alicui data
⌜est, pro herede aut pro possessore possideat, id ei, cui bono-
⌜rum possessio data est, restituere <debeat>. pro herede autem

[1] nisi] *B*, si *PE*, *εἰ μή Θ* [2] *Cf. Gai.* 4, 138 .. 170 *Dig.* 43, 1 *Cod.* 8, 1 [3] *Gai.* 4, 139 [4] cum *om. edd. cum Θ* [5] *sic E*, eius *ins. BP* [6] *Gai.* 4, 143. 144. 147

⌜possidere videtur, qui putat se heredem esse: pro possessore
⌜is possidet, qui ‹nullo iure› rem hereditariam vel etiam totam
⌜hereditatem sciens ad se non pertinere possidet. ideo autem
⌜adipiscendae possessionis vocatur interdictum, quia ei tantum
⌜utile est, qui nunc primum conatur adipisci rei possessionem:
⌜itaque si quis adeptus possessionem amiserit eam, hoc inter-
⌜dictum ei inutile est. interdictum quoque, quod appellatur Sal-
⌜vianum, adipiscendae possessionis causa comparatum est eoque
⌜utitur dominus fundi de rebus coloni, quas is pro mercedibus
4 ⌜fundi pignori futuras pepigisset. [1]Retinendae possessionis causa
⌜comparata sunt interdicta uti possidetis et utrubi, cum ab utra-
⌜que parte de proprietate alicuius rei controversia sit et ante
⌜quaeritur, uter ex litigatoribus possidere et uter petere debeat.⌝
namque nisi ante exploratum fuerit, utrius eorum possessio sit,
non potest petitoria[2] actio institui, quia et civilis et naturalis
ratio facit, ut alius possideat, alius a possidente petat. et quia
longe commodius est possidere potius quam petere, ideo plerum-
que et fere semper ingens existit contentio de ipsa possessione.
commodum autem possidendi in eo est, quod, etiamsi eius res
non sit qui possidet, si modo actor non potuerit suam esse
probare, remanet suo loco possessio: propter quam causam[3],
cum obscura sint utriusque iura, contra petitorem iudicari solet.
4a Sed interdicto quidem uti possidetis de fundi vel aedium posses-
sione contenditur, utrubi vero interdicto de rerum mobilium
possessione. ‹quorum vis et potestas plurimam inter se diffe-
rentiam apud veteres habebat: nam› uti possidetis interdicto
is vincebat, qui interdicti tempore possidebat, si modo nec vi
nec clam nec precario nanctus fuerat ab adversario possessionem,
etiamsi alium vi expulerit aut clam abripuerit alienam posses-
sionem aut precario rogaverat aliquem, ut sibi possidere liceret:
[4]utrubi vero interdicto is vincebat, qui maiore parte eius anni
nec vi nec clam nec precario ab adversario possidebat. ‹hodie
‹tamen aliter observatur: nam utriusque interdicti potestas quan-
‹tum ad possessionem pertinet exaequata est, ut ille vincat et
‹in re soli et in re mobili, qui possessionem nec vi nec clam
‹nec precario ab adversario litis contestationis tempore detinet.›
5 [5]⌜Possidere autem videtur quisque non solum, si ipse possideat,
⌜sed et si eius nomine aliquis in possessione sit, licet is eius
⌜iuri subiectus non sit, qualis est colonus et inquilinus: per

[1] *Gai.* 4, 148 [2] petitori *B*, petitoris *P*, petituris *E* [3] propterea quod *scr.* [4] *cf. Gai.* 4, 150 [5] *Gai.* 4, 153

⸢eos quoque, apud quos deposuerit quis aut quibus ‹commoda-
⸢verit›, ipse possidere videtur: et hoc est, quod dicitur retinere
⸢possessionem posse aliquem per quemlibet, qui eius nomine
⸢sit in possessione. quin etiam animo quoque retineri posses-
⸢sionem ‹placet›, id est ut, quamvis neque ipse sit in posses-
⸢sione neque eius nomine alius, tamen si non relinquendae
⸢possessionis animo, sed postea reversurus inde discesserit,
⸢retinere possessionem videtur. adipisci vero possessionem per
⸢quos aliquis potest, secundo libro exposuimus[1]. nec ulla du-
⸢bitatio est, quin animo solo possessionem adipisci nemo potest.
[2]⸢Reciperandae possessionis causa solet interdici, si quis ex 6
⸢possessione⸣ fundi vel aedium ⸢vi deiectus fuerit: nam ei pro-
⸢ponitur interdictum unde vi, per quod is qui deiecit cogitur
⸢ei restituere possessionem⸣, ‹licet is ab eo qui vi deiecit vi
‹vel clam vel precario possidebat. sed ex sacris constitutionibus,
‹ut supra diximus[3], si quis rem per vim occupaverit, si quidem
‹in bonis eius est, dominio eius privatur, si aliena, post eius
‹restitutionem etiam aestimationem rei dare vim passo com-
‹pellitur. qui autem aliquem de possessione per vim deiecerit,
‹tenetur lege Iulia de vi privata aut de vi publica: sed de vi[4]
‹privata, si sine armis vim fecerit, sin autem cum armis eum
‹de possessione expulerit, de vi publica›. [5]⸢armorum autem
⸢appellatione non solum scuta et gladios et galeas significari
⸢intellegimus, sed et fustes et lapides. [5]Tertia divisio interdic- 7
⸢torum haec est, quod aut simplicia sunt aut duplicia. simplicia
⸢sunt, veluti in quibus alter actor, alter reus est: qualia sunt
⸢omnia restitutoria aut exhibitoria: namque actor est, qui de-
⸢siderat aut exhiberi aut restitui, reus is, a quo desideratur,
⸢ut restituat aut exhibeat. prohibitoriorum autem interdictorum
⸢alia simplicia sunt, alia duplicia. simplicia sunt, veluti cum
⸢prohibet praetor in loco sacro vel in flumine publico ripave
⸢eius aliquid fieri (nam actor est, qui desiderat, ne quid fiat,
⸢reus, qui aliquid facere conatur): duplicia sunt veluti uti pos-
⸢sidetis interdictum et utrubi. ideo autem duplicia vocantur,
⸢quia par utriusque litigatoris in his condicio est nec quisquam
⸢praecipue reus vel actor intellegitur, sed unusquisque tam rei
⸢quam actoris partem sustinet.⸣

‹De ordine et veteri exitu interdictorum supervacuum est 8
‹hodie dicere: nam quotiens extra ordinem ius dicitur, qualia

[1] 2, 9, 4   [2] *Gai.* 4, 154   [3] 4, 2, 1   [4] de vi] *Θ*, si *B*, vi *PbE*, *om.* *Pa*   [5] *Gai.* 4, 155..160

‹sunt hodie omnia iudicia, non est necesse reddi interdictum,
‹sed perinde iudicatur sine interdictis, atque si utilis actio ex
‹causa interdicti reddita fuisset.›

XVI[1]
DE POENA TEMERE LITIGANTIUM.

Nunc admonendi sumus magnam curam egisse eos, qui
iura sustinebant, ne facile homines ad litigandum procederent:
‹quod et nobis studio est›. idque eo maxime fieri potest, quod
temeritas tam agentium quam eorum cum quibus ageretur
[2]modo pecuniaria poena, modo iurisiurandi religione, modo
1 metu infamiae coercetur. ‹Ecce enim iusiurandum omnibus
‹qui conveniuntur ex nostra constitutione[3] defertur: nam reus
‹non aliter suis allegationibus utitur, nisi prius iuraverit, quod
‹putans se bona instantia uti ad contradicendum pervenit.›
[4]⌜at adversus infitiantes ex quibusdam causis dupli ‹vel tripli›
⌜actio constituitur, veluti si damni iniuriae aut legatorum ‹locis
⌜venerabilibus› relictorum nomine agitur. statim autem ab
⌜initio pluris quam simpli est actio veluti furti manifesti qua-
⌜drupli, nec manifesti dupli: nam ex his causis et aliis quibus-
⌜dam, sive quis neget sive fateatur, pluris quam simpli est
⌜actio. item actoris quoque calumnia coercetur⌝: ‹nam etiam
‹actor pro calumnia iurare cogitur ex nostra constitutione.
‹utriusque etiam partis advocati iusiurandum subeunt, quod alia
‹nostra constitutione[5] comprehensum est. haec autem omnia
‹pro veteris calumniae actione introducta sunt, quae in desuetu-
‹dinem abiit, quia in partem decimam litis actorem multabat,
‹quod nusquam factum esse invenimus: sed pro his introductum
‹est et praefatum iusiurandum et ut improbus litigator etiam
‹damnum et impensas litis inferre adversario suo cogatur›.
2 [6]⌜Ex quibusdam iudiciis damnati ignominiosi fiunt, veluti furti,
⌜vi bonorum raptorum, iniuriarum⌝, de dolo, ⌜item tutelae,
⌜mandati, depositi⌝, directis non contrariis actionibus, item pro
⌜socio,⌝ quae ab utraque parte directa est et ob id quilibet ex
sociis eo iudicio damnatus ignominia notatur. ⌜sed furti quidem
⌜aut vi bonorum raptorum aut iniuriarum⌝ aut de dolo ⌜non
⌜solum damnati notantur ignominia, sed etiam pacti, et recte:
⌜plurimum enim interest, utrum ex delicto aliquis an ex con-
⌜tractu debitor sit.⌝

[1] *Cf. Gai.* 4, 171 .. 183 [2] *cf. Gai.* 4, 171 [3] *Cod.* 2, 58, 2 *pr.* (*a.* 534?) [4] *Gai.* 4, 171. 173. 174 [5] *Cod.* 3, 1, 14 § 1 [6] *Gai.* 4, 182

Omnium autem actionum instituendarum principium ab ea 3
parte edicti proficiscitur, qua praetor edicit de in ius vocando:
utique enim in primis adversarius in ius vocandus est, id est
ad eum vocandus est, qui ius dicturus sit. qua parte praetor
parentibus et patronis, item liberis parentibusque patronorum et
patronarum hunc praestat honorem, ut non aliter liceat liberis
libertisque eos in ius vocare, quam si id[1] ab ipso praetore
postulaverint et impetraverint: et si quis aliter vocaverit, in
eum poenam ‹solidorum quinquaginta› constituit.

XVII
DE OFFICIO IUDICIS.

Superest, ut de officio iudicis dispiciamus. et quidem in
primis illud observare debet iudex, ne aliter iudicet, quam
legibus aut constitutionibus aut moribus[2] proditum est. Et 1
ideo si noxali iudicio addictus est, observare debet, ut, ‹si
‹condemnandus videbitur dominus, ita debeat condemnare:
‹«Publium Maevium Lucio Titio decem aureis condemno aut
‹noxam dedere.»› Et si in rem actum sit, sive contra petitorem 2
iudicavit, absolvere debet possessorem, sive contra possessorem,
iubere eum debet, ut rem ipsam restituat cum fructibus. ‹sed
‹si in praesenti neget se possessor restituere posse et sine
‹frustratione videbitur tempus restituendi causa petere, indul-
‹gendum est ei, ut tamen de litis aestimatione caveat cum
‹fideiussore, si intra tempus quod ei datum est non restituisset.›
et si hereditas petita sit, eadem circa fructus interveniunt, quae
diximus intervenire in singularum rerum petitione. illorum
autem fructuum, quos culpa sua possessor non perceperit, in
utraque actione eadem ratio paene fit[3], si praedo fuerit. si
vero bona fide possessor fuerit, non habetur ratio ‹consump-
torum neque non perceptorum›: post inchoatam autem petiti-
onem etiam illorum ratio habetur, qui culpa possessoris per-
cepti non sunt vel percepti consumpti sunt. Si ad exhibendum 3
actum fuerit, non sufficit, si exhibeat rem is cum quo actum
est, sed opus est, ut etiam causam rei debeat exhibere, id est
ut eam causam habeat actor, quam habiturus esset, si, cum
primum ad exhibendum egisset, exhibita res fuisset: ideoque si
inter moras usucapta sit res a possessore, nihilo minus con-
demnatur. praeterea fructuum medii temporis, id est eius,

[1] id] *PE*, *om.* *B* [2] moribus] *PE*, a maioribus *B*, τῇ τῶν σοφῶν νομοθεσίᾳ *Θ* [3] fit] *B*, habetur *PE*

quod[1] post acceptum ad exhibendum iudicium ante rem iudicatam intercessit, rationem habere debet iudex. quod si neget is, cum quo ad exhibendum actum est, in praesenti exhibere se posse et tempus exhibendi causa petat idque sine frustratione postulare videatur, dari ei debet, ut tamen caveat se restituturum: quod si neque statim iussu iudicis rem exhibeat neque postea exhibiturum se caveat, condemnandus sit in id, quod
4 actoris intererat ab initio rem exhibitam esse. Si familiae erciscundae iudicio actum sit, singulas res singulis heredibus adiudicare debet et, si in alterius persona praegravare videatur adiudicatio, debet hunc invicem coheredi certa pecunia, sicut iam dictum est[2], condemnare. eo quoque nomine coheredi quisque suo condemnandus est, quod solus fructus hereditarii fundi percepit aut rem hereditariam corrupit aut consumpsit. quae quidem similiter inter plures quoque quam duos coheredes
5 subsequuntur. Eadem interveniunt et si communi dividundo de pluribus rebus actum fuerit. quod si de una re, veluti de fundo, si quidem iste fundus commode regionibus divisionem recipiat, partes eius singulis adiudicare debet et, si unius pars praegravare videbitur, is invicem certa pecunia alteri condemnandus est: quod si commode dividi non possit, vel homo forte aut mulus erit de quo actum sit, uni totus adiudicandus est et
6 is[3] alteri certa pecunia condemnandus. Si finium regundorum actum fuerit, dispicere debet iudex, an necessaria sit adiudicatio. quae sane uno casu necessaria est, si evidentioribus finibus distingui agros commodius sit, quam olim fuissent distincti: nam tunc necesse est ex alterius agro partem aliquam alterius agri domino adiudicari. quo casu conveniens est, ut is alteri certa pecunia debeat condemnari. eo quoque[4] nomine damnandus est quisque hoc iudicio, quod forte circa fines malitiose aliquid commisit, verbi gratia quia lapides finales furatus est aut arbores finales cecidit. contumaciae quoque nomine quisque eo iudicio condemnatur, veluti si quis iubente iudice metiri
7 agros passus non fuerit. Quod autem istis iudiciis alicui adiudicatum sit, id statim eius fit cui adiudicatum est.

[1] quod] *P*, qui *BE*: *καὶ τοὺς καρποὺς δὲ τοῦ μέσου χρόνου, τουτέστι τοὺς μετὰ προκάταρξιν μέχρι καταδίκης Θ, quod vix recedit a nostra lectione* [2] 4, 6, 20 [3] is] *B*, is invicem *PE* [4] quoque] *PE*, que *B*

XVIII[1]
DE PUBLICIS IUDICIIS.

Publica iudicia neque per actiones ordinantur nec omnino
quicquam simile habent ceteris iudiciis, de quibus locuti sumus,
magnaque diversitas est eorum et in instituendis et in excer-
cendis. Publica autem dicta sunt, quod cuivis ex populo ex- 1
secutio eorum plerumque datur. Publicorum iudiciorum quae- 2
dam capitalia sunt, quaedam non capitalia. capitalia dicimus,
quae ultimo supplicio adficiunt vel aquae et ignis interdictione
vel deportatione vel metallo: cetera si qua infamiam irrogant
cum damno[2] pecuniario, haec publica quidem sunt, non tamen
capitalia.

<Publica autem iudicia sunt haec. lex Iulia maiestatis, quae 3
<in eos, qui contra imperatorem vel rem publicam aliquid mo-
<liti sunt, suum vigorem extendit. cuius poena animae amis-
<sionem sustinet et memoria rei et post mortem damnatur.
<Item lex Iulia de adulteriis coercendis, quae non solum teme- 4
<ratores alienarum nuptiarum gladio punit, sed etiam eos, qui
<cum masculis infandam libidinem exercere audent. sed eadem
<lege Iulia etiam stupri flagitium punitur, cum quis sine vi vel
<virginem vel viduam honeste viventem stupraverit. poenam
<autem eadem lex irrogat peccatoribus, si honesti sunt, publi-
<cationem partis dimidiae bonorum, si humiles, corporis coer-
<citionem cum relegatione. Item lex Cornelia de sicariis, quae 5
<homicidas ultore ferro persequitur vel eos, qui hominis occi-
<dendi causa cum telo ambulant. telum autem, ut Gaius noster
<in[3] interpretatione legis duodecim tabularum[4] scriptum reliquit,
<vulgo quidem id appellatur, quod ab arcu mittitur: sed et omne
<significatur, quod manu cuiusdam mittitur: sequitur ergo, ut
<et lapis et lignum et ferrum hoc nomine contineatur. dictum-
<que ab eo, quod in loginquum mittitur, a Graeca voce figu-
<ratum, *ἀπὸ τοῦ τηλοῦ*: et hanc significationem invenire pos-
<sumus et in Graeco nomine: nam quod nos telum appellamus,
<illi *βέλος* appellant *ἀπὸ τοῦ βάλλεσθαι*. admonet nos Xeno-
<phon[5]. nam ita scripsit: *καὶ τὰ βέλη ὁμοῦ ἐφέρετο, λόγχαι,
<τοξεύματα, σφενδόναι, πλεῖστοι δὲ καὶ λίθοι*[6]. sicarii autem

[1] *Cf. Dig.* 48, 1 [2] infamiam (-mia A^u) i. cum damno] $A^uPE\Theta$, vel inf. i. c. d. *B*, vel dampnum vel infamiam i. cum damno A^l, vel damnum vel infamia i. A^{bg} [3] in] *A om. rel.* [4] *Dig.* 50, 16, 233 § 2 [5] *Anab.* 5, 2, 14 [6] *id est:* et tela simul mittebantur, hastae, sagittae, fundae, permulti et lapides

appellantur a sica, quod significat ferreum cultrum. eadem
lege et venefici capite damnantur, qui artibus odiosis, tam[1]
venenis vel susurris magicis homines occiderunt vel mala
6 medicamenta publice vendiderunt. Alia deinde lex asperrimum
crimen nova poena persequitur, quae Pompeia de parricidiis
vocatur. qua cavetur, ut, [2]si quis parentis aut filii aut omnino
adfectionis eius, quae nuncupatione parricidii continetur, fata
properaverit, sive clam sive palam id ausus fuerit, nec non is,
cuius dolo malo id factum est, vel conscius criminis existit,
licet extraneus sit, poena parricidii punietur et neque gladio
neque ignibus neque ulla alia sollemni poena subicietur, sed
insutus culleo cum cane et gallo gallinaceo et vipera et simia
et inter eius ferales angustias comprehensus, secundum quod
regionis qualitas tulerit, vel in vicinum mare vel in amnem
proiciatur, ut omni elementorum usu vivus carere incipiat et[3]
ei caelum superstiti, terra mortuo auferatur. si quis autem
alias cognatione vel adfinitate coniunctas personas necaverit,
7 poenam legis Corneliae de sicariis sustinebit[4]. Item lex Cor-
nelia de falsis, quae etiam testamentaria vocatur, poenam irro-
gat ei, qui testamentum vel aliud instrumentum falsum scrip-
serit signaverit recitaverit subiecerit quive signum adulterinum
fecerit sculpserit expresserit sciens dolo malo. eiusque legis
poena in servos ultimum supplicium est[5], quod et in lege de
8 sicariis et veneficis servatur, in liberos vero deportatio. Item
lex Iulia de vi publica seu privata adversus eos exoritur, qui
vim vel armatam vel sine armis commiserint. sed si quidem
armata vis arguatur, deportatio ei ex lege Iulia de vi publica
irrogatur: si vero sine armis, in tertiam partem bonorum
publicatio imponitur. sin autem per vim raptus virginis vel
viduae vel sanctimonialis vel aliae fuerit perpetratus, tunc et
peccatores et ei, qui opem flagitio dederunt, capite puniuntur
secundum nostrae constitutionis[6] definitionem, ex qua haec
9 apertius possibile est scire. Lex Iulia peculatus eos punit, qui
pecuniam vel rem publicam vel sacram vel religiosam furati
fuerint. [7]sed si quidem ipsi iudices tempore administrationis
publicas pecunias subtraxerunt, capitali animadversione puniun-
tur, et non solum hi, sed etiam qui ministerium eis ad hoc
adhibuerunt vel qui subtracta ab his scientes susceperunt: alii

[1] tam] *AE, om. B,* tam .. magicis *om. R* [2] si quis .. auferatur *ex Cod.* 9, 17, 1 [3] et] *RA,* ut *B Cod.* [4] *sic P,* subsistit *RB,* substituetur *A* [5] est] *E,* et *R, om. AB* [6] *Cod.* 9, 13, 1 [7] sed ... susceperunt] *conf. Cod.* 9, 28, 1

<vero, qui in hanc legem inciderint, poenae deportationis sub-
<iugentur[1]. Est inter publica iudicia lex Fabia de plagiariis, 10
<quae interdum capitis poenam ex sacris constitutionibus irro-
<gat, interdum leviorem. Sunt praeterea publica iudicia lex 11
<Iulia ambitus et lex Iulia repetundarum et lex Iulia de annona
<et lex Iulia de residuis, quae de certis capitulis loquuntur et
<animae quidem amissionem non irrogant, aliis autem poenis
<eos subiciunt, qui praecepta earum neglexerint.>

<Sed de publicis iudiciis haec exposuimus, ut vobis possibile 12
<sit summo digito et quasi per indicem ea tetigisse. alioquin
<diligentior eorum scientia vobis ex latioribus digestorum sive
<pandectarum libris deo propitio adventura est.>

[1] *sic R*, subiguntur *A*, subiungentur *B*

INDEX TITULORUM